

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОНДРАТОВА ІРИНА ДМИТРІВНА

УДК 347.962/.6(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДЕОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАТУСУ СУДДІ

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Кондратова І.Д.**

Науковий керівник

Доктор юридичних наук, професор **Хотинська-Нор Оксана Зіновіївна**

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Кондратова І.Д. Деонтологічні основи статусу судді. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2023.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню суддівської етики як деонтологічної основи статусу судді, що визначає та спрямовує поведінку судді з метою забезпечення авторитету та легітимності судової влади в державі.

Системно та послідовно розглянуто поняття суддівської етики, її значення та характеристика як складової статусу судді. Проаналізовано систему етичних стандартів професійної етики судді та специфіку відповідальності у разі порушення суддею етичних норм.

У процесі дослідження зауважено, що розуміння суддівської етики різниться залежно від сфер, в яких вона досліджується або вчиняє вплив. У теоретичному ракурсі суддівська етика постає як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. У практичній площині суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їх діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним, і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні та особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання та авторитету в суспільстві.

Розмежовано поняття суддівської етики із такими суміжними категоріями як судова етика та судовий етикет.

Сформульовано ряд об'єктивних передумов, які визначають етичну основу статусу судді: 1) специфіка судового процесу, зумовлена приматом ідеї

справедливості та конфліктогенністю його середовища; 2) незалежність судді як неодмінний і безспірний атрибут судової діяльності; 3) корпоративність (професійна солідарність); 4) самообмеження, які покладає на себе суддя.

Запропоновано розглядати нормативно-правове регулювання суддівської етики з урахуванням двох рівнів: міжнародного та національного. Міжнародний рівень нормативного регулювання суддівської етики охоплює декілька груп джерел: 1) міжнародні угоди універсального чи регіонального характеру; 2) документи, прийняті міжнародними чи регіональними органами суддівської спільноти. Особливістю нормативного регулювання суддівської етики на національному рівні є «вертикальний» характер закріплення відповідних норм, починаючи з Основного Закону держави, профільного закону, який регулює статус суддів, і етичного кодексу, що закономірно позначається на мірі їх абстрактності чи конкретизації.

Обґрунтовано положення про те, що етичні стандарти суддівської діяльності виступають універсальними стійкими орієнтирами, уявленнями, переконаннями, що кристалізувалися з суспільної моралі та специфікувалися професійним середовищем. Вони «проростають» з індивідуальних уявлень особистості про суспільну мораль і цінність правосуддя, її духовного потенціалу до розвитку та самообмеження, трансформуючись у систему цінностей, які набувають статусу правил для соціальної групи, що вирізняється професійним статусом, - суддів. Вони створюють єдиний простір, в якому поведінка представників суддівської спільноти регулюється з урахуванням історично сформованих переконань про сенс та ідеали правосуддя, стимулюючи та мотивуючи суддів до вибору оптимальної їх моделі поведінки з урахуванням конкретних обставин і ситуацій, в яких перебуває суддя.

Систему етичних стандартів розглянуто у взаємозв'язку правил, що регулюють поведінку суддів при здійсненні правосуддя та поза його процесуальною діяльністю.

Наголошено на таких, але не виключно, універсальних принципах, що скеровують поведінку судді під час здійснення правосуддя, як: принцип поваги, принцип рівності та недискримінації, принцип безсторонності (неупередженості) судді, принцип гласності. Вони перебувають у тісному взаємозв'язку: порушення одного доволі часто призводить до порушення іншого.

Зауважено, що етику поведінки судді під час здійснення правосуддя специфікують професійні статуси окремих учасників судового процесу – адвоката та прокурора, які, реалізуючи у судовому процесі кожен свою функцію, тим не менш, об'єднанні єдиними ціннісними орієнтирами, що сприяють утвердженню ідеї справедливого суду в суспільстві. Спілкування судді та адвоката/прокурора при здійсненні правосуддя є формальним, професійним (діловим) спілкуванням, яке нерозривно пов'язане з такими поняттями як культура мовлення та вербальний (мовний) етикет, що передбачають словниковий запас, стиль мови та манеру формулювання думки, які притаманні професійній юридичній спільноті.

Акцентовано, що складовою суддівської етики здійснення правосуддя є етика написання судових рішень, яка передбачає зрозумілість їх змісту, доступність у сприйнятті. У цьому аспекті актуальними є такі етичні дилеми як плагіат у судових рішеннях і застосування шаблонів.

Обґрунтовано, що, ураховуючи різноманітність взаємодії судді з оточуючим середовищем у процесі його життєдіяльності, суддівську етику поза судовим процесом доречно досліджувати, розмежовуючи приватне (особисте) життя судді та сферу його публічної діяльності.

Сформульовано ряд положень щодо дотримання професійної етики в особистому житті судді: 1) все особисте рано чи пізно може стати надбанням публіки, про що повинен пам'ятати суддя; 2) інтимні стосунки судді не повинні ставати на заваді незалежного та неупередженого здійснення правосуддя; 3) за будь-якого натяку або невпевненості у забезпеченні своєї безсторонності суддя

повинен вжити заходів до врегулювання ситуації; 4) суддя повинен мати належні гарантії, здатні убезпечити його від необґрунтованих звинувачень і свавілля, що допускає маніпуляції з його приватним життям.

Окремо проаналізовано питання етики поведінки у суддівських колективах. Встановлено, що найчастіше в цій сфері мають місце такі прояви неетичної поведінки як: публічні звинувачення, некоректні висловлювання, образи, тиск і створення організаційних перешкод у роботі.

Значну увагу в роботі приділено дослідженню інституту дисциплінарної відповідальності, який концентровано виражає взаємозв'язок порушення суддею етичних норм у їх «чистому вигляді» з негативними наслідками, які наступають для судді у зв'язку з таким порушенням.

Наголошено, що у питанні притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення норм суддівської етики особливого та вирішального значення набуває практика (дисциплінарна та судова), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді. В оцінках же характеру проступку і завданої статусу судді та авторитету правосуддя шкоди вагоме значення має факт суспільного розголосу обставин вчиненого суддею проступку.

На підставі системного аналізу норм законодавства і дисциплінарних кейсів виокремлено ряд особливостей притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм.

У підсумку сформульовано висновки та пропозиції, які мають теоретичну цінність та практичне значення, зокрема можуть бути використані у нормотворчій і правозастосовній практиці.

Ключові слова: суддя, статус судді, етика судді, стандарти суддівської етики, відповідальність судді, повноваження судді, суд, правосуддя, судова система, судова влада

ABSTRACT

I.D. Kondratova. Deontological foundations of the status of a judge. – Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.

The thesis is for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law" (08 - "Law"). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2023.

The thesis is devoted to comprehensive research of the judicial ethics as the deontological basis of the status of a judge, which determines and directs behavior of a judge in order to ensure the authority and legitimacy of the judicial power in the state.

The concept of judicial ethics, its meaning and characteristics as a component of the status of a judge are systematically and consistently considered. The thesis is analyzed the system of ethical standards of a professional ethics of a judge and the specifics of responsibility in case of violation of ethical norms by a judge.

During the research, it was noted that understanding of judicial ethics differs depending on spheres in which it is researched or has an impact on. From a theoretical perspective, judicial ethics appears as a philosophical concept and a scientific discipline about the morality of professional judges. In practical terms, judicial ethics provide a system of rules (norms) of behavior of judges, which determine the moral nature of their activities during and beyond the administration of justice, and affect consciousness of a judge, improving his/her professional and personal qualities as a representative of the profession, which requires an appropriate level of recognition and authority in society.

It is delimited the concept of judicial ethics with such related categories as judicial ethics and judicial etiquette.

It has been formulated a number of objective prerequisites that determine the ethical basis of the status of a judge: 1) specificity of a judicial process, stipulated by primacy of the idea of justice and conflictogenicity of its environment; 2) independence

of a judge as an indispensable and indisputable attribute of judicial activity; 3) corporativity (professional solidarity); 4) self-limitation imposed by a judge.

It is proposed to consider the legal regulation of judicial ethics taking into account two levels: international and national. International level of legal regulation of judicial ethics covers several groups of sources: 1) international agreements of a universal or regional nature; 2) documents adopted by international or regional authorities of judicial community. The peculiarity of the legal regulation of the judicial ethics at the national level is the "vertical" nature of establishing the relevant norms, starting with the Fundamental Law of the state, a specialized law that regulates the status of judges, and the code of ethics which is naturally determined by the degree of their abstraction or concretization.

It is substantiated the statement that the ethical standards of judicial activity are universal stable guidelines, perceptions, and beliefs crystallized from social morality and specified by the professional environment. They "grow" from individual perceptions of an individual about social morality and value of justice, his/her spiritual potential for development and self-limitation, which transforms into a system of values that acquire the status of rules for a social group distinguished by professional status - judges. They create a single space in which behavior of representatives of the judicial community is regulated taking into account historically formed beliefs about the meaning and ideals of justice, stimulating and motivating judges to choose their optimal model of behavior, taking into account specific circumstances and situations in which a judge is.

The system of ethical standards is considered in relation to the rules regulating behavior of judges in administration of justice and beyond its procedural activities.

Emphasis is placed on such, but not exclusively, universal principles that guide behavior of a judge during the administration of justice, such as: the principle of respect, the principle of equality and non-discrimination, the principle of neutrality

(impartiality) of a judge, the principle of publicity. They are closely related: violation of one principle quite often leads to violation of another one.

It is noted that ethics of judge's behavior during the administration of justice are specified by the professional statuses of individual participants in the legal process – a lawyer and a prosecutor – who, while each performing their own function in a judicial process, are nevertheless united by a single set of values that contribute to the establishment of the idea of a fair court in society. Communication between a judge and a lawyer/prosecutor in the administration of justice is a formal, professional (business) communication, which is inextricably linked with such concepts as speech culture and verbal (language) etiquette, which include vocabulary, language style and the manner of formulating an opinion, which are inherent professional legal community.

It is emphasized that a component of the judicial ethics of the administration of justice is ethics of writing court decisions, which provides for clarity of their content, accessibility in perception. In this regard, such ethical dilemmas as plagiarism in court decisions and use of templates are relevant.

It is substantiated that, taking into account diversity of judge's interaction with environment during his/her life, it is appropriate to investigate judicial ethics outside a judicial process, distinguishing between a judge's private (personal) life and his/her public activity.

A number of provisions regarding observance of professional ethics in a judge's personal life have been formulated: 1) everything personal may, sooner or later, become a property of public, of what a judge shall remember; 2) a judge's intimate relationships shall not interfere with independent and impartial administration of justice; 3) for any hint or uncertainty in ensuring his/her impartiality, a judge must take measures to resolve such situation; 4) a judge shall have adequate guarantees able to protect him/her from unfounded accusations and arbitrariness, allowing manipulation of his/her private life.

The issue of ethics of behavior in judicial teams is analyzed separately. It has been established that such manifestations of unethical behavior as: public accusations, incorrect statements, insults, pressure and creation of organizational obstacles in work take place most often in this field.

Considerable attention is paid in the thesis to study of the institution of disciplinary responsibility, which concentratedly expresses relationship between a judge's violation of ethical norms in their "pure form" and negative consequences that occur for a judge in connection with such a violation.

It is emphasized that in the issue of bringing judges to disciplinary responsibility for violation of norms of judicial ethics, the practice (disciplinary and judicial) acquires a special and decisive importance, which should "establish a consistent and restrictive interpretation" of all evaluative concepts and categories used in general formulations of grounds of judge's responsibility. In assessing the nature of the misdemeanor and damage caused to the status of a judge and authority of justice, the fact of public disclosure of circumstances of misdemeanor committed by a judge is of great importance.

On the basis of the systematic analysis of legislation and disciplinary cases, a number of features of bringing a judge to justice for violating ethical norms have been identified.

In the end, it is formulated conclusions and proposals that have theoretical value and practical significance, in particular, they can be used in rule-making and law enforcement practice.

Key words: judge, status of a judge, judge's ethics, ethical norms, standards of judicial ethics, responsibility of a judge, powers of a judge, court, justice, judicial system

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кондратова І.Д. Поняття суддівської етики та його співвідношення з категорією «судова етика». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С.213-218.
2. Кондратова І. Етична основа суддівської професії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С.257-261.
3. Бірюкова А.М., Кондратова І.Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Т.91. С.21-29.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Kondratova I. Ethical principles of interaction of a judge with litigants. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2021. № 1. P.52-58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кондратова І. Етика спілкування судді та адвоката при здійсненні правосуддя. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 06 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С.454-457.
2. Кондратова І. Етика як основа професійної діяльності судді. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С.316-318.
3. Кондратова І. Генеза відповідальності судді за порушення етичних норм. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 29 жовтня 2021 р.). Чернівці, 2021. С.38-40.

4. Кондратова І. Етична основа взаємодії адвоката та суду у судовому процесі. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя*: матеріали круглого столу (Київ, 15 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С.90-93.

5. Кондратова І. Застосування інновацій у діяльності судді: етичний аспект. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 21 жовтня 2022 р.). Чернівці, 2022. С.39-42.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ЕТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ РЕГУЛЯТОР СТАТУСУ СУДДІ	
1.1. Поняття та значення суддівської етики	22
1.2. Етика як характерна риса статусу судді	38
1.3. Нормативно-правове регулювання суддівської етики	58
Висновки до Розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІ	
2.1. Роль і система етичних стандартів у діяльності судді	78
2.2. Етика судді при здійсненні правосуддя	91
2.3. Етика судді поза процесуальною діяльністю	117
Висновки до Розділу 2	143
РОЗДІЛ 3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ	
3.1. Порухення етичних норм як підстава притягнення судді до відповідальності	148
3.2. Особливості притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм	172
Висновки до Розділу 3.....	189
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРП – Вища рада правосуддя

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЗМІ – засоби масової інформації

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КК України – Кримінальний кодекс України

КМРЕ – Комітет Міністрів Ради Європи

КРЕС – Консультативна рада європейських суддів

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

КСУ – Конституційний Суд України

НШСУ – Національна школа суддів України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Відомий англійський правник Дж. Гріффіт в одній із своїх праць так написав про суддів: «Перед ними змінюють один одного уряди, які приходять як прилив і йдуть, віднесені вітром. ...Судді подібні левам, які стережуть трон, проте цей трон в їхніх очах займає не прем'єр-міністр, а закон і суспільний інтерес, як вони його розуміють. Саме цьому закону і цьому розумінню вони вірні. І в цьому – їх слабкість, їх цінність та їх грізна сила»[8].

Провідна роль репрезентантів судової влади – суддів у забезпеченні демократії та верховенства права в державі давно визнана та не потребує доведення. Проте уявлення про їх статус, його ключові елементи розвиваються разом з тим, як розвивається суспільство, в якому вони живуть і реалізують свої повноваження, та відповідно до того, які настрої, ідеї, погляди, прагнення в ньому превалюють, які очікування на них покладаються. Статус судді в Україні та й у всьому світі є професійним статусом, який зобов'язує особу дотримуватися не лише норм законів, а й формальних і неформальних правил поведінки, що є специфічним регулятором його життєдіяльності. Мова першочергово йде про професійну етику (деонтологію) судді.

Як зазначено у Великій хартії суддів (Основоположні принципи) від 17 листопада 2010 року, «деонтологічні принципи, які є відмінними від дисциплінарних правил, мають спрямовувати поведінку судді» [45]. У своєму Висновку № 3 (2002) про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості Консультативна рада європейських суддів вказала на визначальне значення етичних аспектів поведінки суддів. Так, вона зазначила, що повноваження, які надані суддям, тісно пов'язані з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти поведінки, які застосовуються до суддів, впливають з цих цінностей і є передумовами довіри до здійснення правосуддя [52].

Затверджений у 2013 році XI (черговим) з'їздом суддів України Кодекс суддівської етики став маркером в оцінці морального аспекту суддівської професії та окреслив перспективи розвитку статусу судді в Україні в контексті моральних орієнтирів і цінностей. Водночас дата його затвердження свідчить про відносно недавнє усвідомлення вітчизняною суддівською спільнотою значимості етичних правил поведінки. Серед іншого, причина цього полягає у відсутності в Україні належних теоретичних розробок, в яких би комплексно досліджувалася деонтологічна основа статусу судді. Прагнення усунути цю прогалину зумовило вибір напряму наукового пошуку.

Теоретичною основою дослідження обраної теми стали ідеї та здобутки вітчизняних представників різних галузей права, серед яких: Н. Бакаянова, А. Бірюкова, Г. Вітюк, В. Городовенко, В. Долежан, С. Жуков, І. Ізарова, О. Кашенко, В. Ковальський, В. Король, Р. Куйбіда, А. Луцький, Ю. Меліхова, Л. Москвич, І. Назаров, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, В. Паришка, С. Прилипко, О. Прокопенко, С. Подкопаєв, М. Савчин, О. Саленко, О. Свида, О. Снідевич, М. Стефанчук, Л. Тацій, О. Хотинська-Нор, О. Шаповалова, А. Шевченко, О. Яновська та інші.

У роботі також відображено та розвинуто ідеї відомих зарубіжних учених – Ж. Бреннана, Дж. Лебовіца, М. Міллера, І. Цімермана та інших.

Визнаючи видатний внесок зазначених вчених у розвиток науки щодо суддівської етики, слід констатувати недостатній рівень розробки цього питання в Україні, що зумовлює вибір і актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямам, окресленим у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021.

Дисертація виконана на кафедрі нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах наукової теми № 22БФ042-01 на 2022-2024 рр. «Правосуддя в умовах сталого розвитку». Тема роботи затверджена на розширеному засіданні Вченої ради Академії адвокатури України 23 січня 2020 року (протокол № 6) і в подальшому затверджена Вченою радою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 01.11.2022).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретико-прикладних положень про деонтологічні основи статусу судді, виявлення прогалин і проблем у реалізації норм суддівської етики, а також формулювання науково обґрунтованих висновків і пропозицій, спрямованих на удосконалення досліджуваної сфери.

Реалізація поставленої мети вимагає вирішення таких завдань:

- визначити поняття «суддівська етика», розмежувати його з суміжними поняттями «судова етика», «судовий етикет» та розкрити його значення;
- охарактеризувати етику як основу статусу судді та вичленити об’єктивні передумови її існування;
- окреслити систему нормативно-правового регулювання суддівської етики;
- визначити роль, поняття і систему етичних стандартів у діяльності судді;
- встановити та змістовно розкрити ключові складові та принципи етики судді при здійсненні правосуддя;
- диференціювати сферу позапроцесуальної поведінки судді та охарактеризувати з позиції етики її окремі сегменти;
- охарактеризувати порушення етичних норм як підставу притягнення судді до відповідальності;
- виокремити та розкрити особливості притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі життєдіяльності судді.

Предметом дослідження є деонтологічні основи статусу судді.

Методи дослідження обрано з урахуванням окресленої мети та завдань, а також специфіки об'єкта та предмета дослідження. Їх основу склав загальний *діалектичний метод* наукового пізнання реально існуючих явищ і процесів. Його використання дозволило об'єктивно оцінити стан дотримання суддями норм професійної етики. До спеціальних методів дослідження, які забезпечили його структурованість і послідовність, відносяться: *метод системного аналізу*, що дозволив дослідити правові норми та науковий доробок представників різних галузевих наук з питань суддівської етики (розділи 1-3); *формально-юридичний метод* використовувався при дослідженні норм різного рівня регулювання питань етичної складової статусу судді (підрозділи 2.2, 2.3., розділ 3); *історико-правовий метод* дозволив прослідкувати еволюцію законодавчого регулювання дисциплінарної відповідальності суддів за порушення етичних норм (підрозділ 3.1.); *логіко-семантичний метод* сприяв розвитку понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1., 2.1); *метод класифікації* забезпечив можливість розвинути положення щодо класифікації джерел правового регулювання суддівської етики (підрозділ 1.3.); *метод вибіркового аналізу* дозволив проаналізувати дисциплінарну практику притягнення суддів до відповідальності за порушення етичних норм (підрозділ 3.2.). Для обґрунтування сформульованих висновків, що базуються на емпіричних даних, було використано *статистичний метод* наукового дослідження (підрозділ 3.2.).

Теоретичною основою дисертації стали праці зарубіжних і вітчизняних представників науки про судову владу, теоретиків, конституціоналістів, філологів, філософів, а також дослідників таких прикладних галузей як цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне судочинство.

Нормативно-правовою базою дослідження стали: положення Конституції України, міжнародно-правових документів, законів і підзаконних нормативно-правових актів України, актів локальної нормотворчості органів суддівського самоврядування.

Емпіричну основу роботи склали: рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду, рішення Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя та Вищої ради правосуддя, офіційні статистичні дані.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням деонтологічних основ статусу судді, в якому обґрунтовується ряд концептуальних, важливих для теорії та практики понять, висновків, пропозицій, сформульованих автором особисто. Серед них найсуттєвішими є такі:

вперше:

- визначено об'єктивні передумови етичної основи суддівського статусу: а) специфіка судового процесу, зумовлена приматом ідеї справедливості та конфліктогенністю його середовища; б) незалежність судді як неодмінний і безспірний атрибут судової діяльності; в) корпоративність; г) самообмеження, які покладає на себе суддя;

- обґрунтовано, що роль етичних стандартів у діяльності судді визначається тріадою суб'єктів, які диференціюють її з урахуванням власних потреб і завдань: 1) суддівським корпусом (інструктивна, вказівна, превентивна роль); 2) органами судової влади (регуляторна роль); 3) суспільством (інформаційна, іміджева роль);

- диференційовано складові суддівської етики під час здійснення правосуддя: (а) етика взаємодії суду з учасниками судового процесу (етика вербальної та невербальної комунікації) та (б) етика написання процесуальних документів (зрозумілість їх змісту, доступність у сприйнятті);

- запропоновано, крім універсальних постулатів про взаємоповагу та ввічливість, до етичних засад взаємодії у суддівському колективі відносити: 1) об'єктивність і здатність до компромісу; 2) доброзичливість і такт; 3) рівність і недискримінація; 4) дистанція та самовладання;

- сформульовано дванадцять особливостей притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм. Серед них наголошено на особливому та вирішальному значенні практики правозастосування (дисциплінарної та судової), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді;

удосконалено:

- розуміння поняття суддівської етики у теоретичній і практичній площинах, а також положення щодо його розмежування зі спорідненими поняттями «судова етика» та «судовий етикет»;

- визначення стандартів суддівської етики як системи універсальних норм, цінностей, правил і формул, що орієнтують суддів у виборі моделі їх поведінки за конкретних обставин з урахуванням особистих уявлень про мораль, етику судової діяльності, ідеали правосуддя та значимість професійного статусу судді у суспільстві;

- положення про те, що, ураховуючи різноманітність взаємодії судді з оточуючим середовищем у процесі його життєдіяльності, суддівську етику поза судовим процесом доречно досліджувати, розмежовуючи приватне (особисте) життя судді та сферу його публічної діяльності;

набули подальшого розвитку:

- наукові ідеї щодо виокремлення таких особливостей суддівської етики як (а) ретроспективна дія її норм; (б) їхній, необмежений постаттю судді, регуляторний вплив;

- аргументація щодо обов'язку судді бути розбірливим у своїх соціальних зв'язках і не допускати тих, що можуть його скомпрометувати. При виборі моделі поведінки, суддя повинен надавати перевагу даній ним присязі перед соціальними зобов'язаннями;

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і можуть використовуватися за різними напрямками діяльності, зокрема:

– у нормотворчій діяльності – з метою удосконалення законодавства про судоустрій, процесуального законодавства, а також підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють статус судді та його діяльність;

– у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку наукових положень у сфері досліджень суддівської етики;

– у навчально-методичній діяльності – при підготовці підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, а також при викладанні таких дисциплін, як: «Судоустрій України», «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове право», «Етичні стандарти та відповідальність у сфері правосуддя»;

– у практичній діяльності – для забезпечення належного функціонування судів та ефективної діяльності органів судової влади та суддівського самоврядування судів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно. Сформульовані в ньому положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на підставі власних спостережень автора та проведеного ним аналізу. У статті, що опублікована у співавторстві з А.М. Бірюковою «Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль» (*Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Т.91. С.21-29.), частка автора складає 80 %.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у доповідях автора на міжнародних та

всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема, таких: «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 06 листопада 2020 р.), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.), «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя» (м. Київ, 15 грудня 2021 р.), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 9 наукових публікаціях, серед яких: 3 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, 1 – у фаховому виданні іноземної держави та 5 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та логікою дослідження і композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 228 сторінок, з них основний текст викладено на 187 сторінках, список використаних джерел (201 найменування) становить 23 сторінки, додатки – 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЕТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ РЕГУЛЯТОР СТАТУСУ СУДДІ

1.1. Поняття та значення суддівської етики

Професійна діяльність судді є однією з небагатьох сфер державної діяльності, яка регулюється не лише нормами законодавчих актів, які зобов'язують суддю діяти на підставі та в межах законів, але й нормами моралі, що складають етичну основу поведінки, забезпечуючи авторитет постаті судді у суспільстві. Причина такої «вибірковості» криється у специфіці суддівської професії, яка зорієнтована на постійну, необмежену комунікацію з людьми, різноманіття статусів і поведінки яких вимагає від судді не лише володіти певним набором чеснот, а й демонструвати, втілювати їх у своїй роботі та повсякденному житті. Люди, які за своїм професійним призначенням наділенні інструментом впливати, а подекуди «вирішувати» людські долі, повинні мати на це не лише формальне, але й морально право [82].

У цьому контексті взірцевими є слова сера Жерара Бреннана – Головного судді Австралії, який у своїй промові, звертаючись до учасників Національної програми суддівської орієнтації (Австралія, 13.10.1996 р.), наголосив: «Роль судді полягає в тому, щоб служити суспільству у ключовій справі здійснення правосуддя відповідно до закону. Ваша посада дає вам таку можливість, і це – привілей. Ваша посада вимагає від вас служіння і це обов'язок. ...Ваш привілей – виконувати свої обов'язки, і ваш обов'язок – залишити свою посаду незаплямованою, коли настане час скласти повноваження. Ваші слова та дії як у публічному просторі, так і певною мірою в особистому житті впливатимуть на суспільне ставлення до вашої посади і на повагу, яку ця посада мала б викликати. Ризик бути затриманим за кермом під час повернення додому з бенкету чи незначні погрішності у сумі доходу, вказані в податковій декларації, можуть мати суспільне значення. Стандарти дружини Цезаря – це ті стандарти, які інші

справедливо застосовуватимуть до того, що ви кажете і робите, відтак, зважаючи на неймовірну велич вашої посади як судді, це стандарти, які ви застосовуватимете до себе. Ці стандарти стосуються як великих, так і малих справ. Часом використання підзвітних сум чи квитанція для підтвердження витрат може мати неабияке значення. Пліч-о-пліч із величчю, яка пов'язана з посадою, іде й скромність щодо власної здатності бути гідним стандартів, визначених попередниками, дотримання яких чекають від особи, яка обійняла посаду» [27].

Традиційно мораль розглядається як форма індивідуальної та суспільної свідомості. В свою чергу, філософська наука, яка вивчає мораль, отримала назву етика. Етика (лат. *ethika*, від грец. *ethos* – звичай) фокусує увагу на моралі у всій різноманітності її проявів і дилем. Із розвитком етики як загальнофілософського вчення відбулося виокремлення її окремого розділу – етики професійної, в межах якої вивчаються етичні дилеми різноманітних професій, зокрема й суддівської, що зумовило появу та вжиток терміну «суддівська етика».

Поняття «суддівська етика» є ключовим для досягнення мети нашого дослідження. Тому першочергово необхідно визначитися з його змістом, що перебуває на стику таких наук як етика, філософія, право.

Незважаючи на певний, на перший погляд, очевидний наголос у розумінні суддівської етики на її спеціальному суб'єкті – судді, з приводу змістовного навантаження її поняття триває дискусія. Зокрема, в численних наукових публікаціях дослідники при визначенні дефініції «суддівська етика» першочергово звертаються до змісту такого лексично та семантично схожого поняття як «судова етика». Інколи ці поняття розмежовують, а інколи ототожнюють.

Так, наприклад, В.В. Король вважає, що судова етика має такі загальні ознаки: вона ґрунтується на загальних моральних засадах; охоплює діяльність

усіх професійних учасників судового провадження; є вченням про моральні норми службової діяльності та позаслужбової поведінки зазначених осіб [88].

Водночас вітчизняна дослідниця Л. Тацій критикує такий підхід, зазначаючи що «під судовою етикою розуміють сукупність правил поведінки суддів, інших професійних учасників судочинства, що забезпечують моральний характер їхньої процесуальної діяльності, тобто йдеться про етику судочинства. У цьому зв'язку не досить виправданим є намагання перевантажити судову етику проблемами позаслужбової поведінки всіх професійних учасників судового процесу». Вона також вважає, що в такому випадку «за суб'єктивним критерієм, тобто за видами юридичної професії, є всі підстави вирізняти адвокатську етику, прокурорську етику, нотаріальну етику, і нарешті – етику суддівську. Остання виступає як система етичних принципів та правил професійної діяльності та позаслужбової поведінки судді. Саме у діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок, які, приведені у систему, органічно входять у структуру особистості судді і визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль поведінки» [181].

Витоки такого розуміння очевидно криються у розумінні судової етики А.Ф. Коні, який тлумачив судову етику в контексті судової діяльності суддів, обвинувачів, адвокатів, суду присяжних [85, с. 78-107].

Крім того, очевидним є те, що про судову етику йдеться у контексті здійснення певного роду людської діяльності, тобто – прикладної етики, що фокусує увагу на сфері діяльності та її проблемах. А суддівська етика постає як етика професійна, тобто така, що характеризує поведінку представників певної професії, а отже робить акцент на специфіці професії, її репрезентанті та його поведінці. Зупинимося на цьому більш детально.

Прикладна етика, зазначається у літературі, створена, щоб взаємодіяти з практикою, та є частиною останньої; вона фокусується на аналізі конкретної моральної практики, як-от ціннісно-нормативному змісті конкретних видів

діяльності, а також тих відносин, в які вступає людина у процесі здійснення певних видів суспільної діяльності... Виникнення прикладної етики пов'язується першочергово з об'єктивними, зовнішніми відносно самої етики причинами – загальними тенденціями демократизації та гуманізації життя людини та суспільства, зумовленими логікою розвитку цивілізації як єдиного поступального процесу [133, с. 36].

Історія розвитку вітчизняного судового процесу в цьому сенсі є доволі показовою. Адже зміст, наприклад, таких базових для судочинства принципів як незалежність при здійсненні правосуддя, безсторонність суду, рівність учасників судового процесу та інших поступово розвивався з урахуванням того, як в нашу дійсність «приходило» нове усвідомлення значення таких базових етичних цінностей як гідність людини, повага один до одного, принцип недискримінації тощо.

До прикладу, у 2012 році Конституційний Суд України у справі про рівність сторін судового процесу сформулював ряд таких положень, які відображають вплив демократизації суспільних відносин на етизацію правосвідомості в державі та сфері судової діяльності: «В Україні як демократичній, правовій державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю... Рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина» [151].

У літературі зауважується, що «сенс прикладної етики – перевести моральні цінності з ідеальної форми буття в практичну, проте не лише в індивідуальному досвіді, але і в організації суспільного життя, переформулюючи їх у терміни соціальної поведінки, цілковито зберігаючи їх початковий зміст». Він же вважає, що прикладну етику слід розуміти як етику відкритих проблем, як «сферу знань

та практики, предметом якої є практичні моральні проблеми, що мають пограничний і відкритий характер. ... Вони є пограничними, оскільки стосуються фундаментальних моральних принципів, цінності самого життя, і відкритими, оскільки мають форму дилеми, кожне з взаємовиключних рішень якої піддається моральній аргументації» [42].

Характерними ознаками етико-прикладних проблем вважаються такі: 1) вони виникають в публічних сферах життя, регулювання яких здійснюється за допомогою інститутів; їх вирішення залежить від свідомо вираженої волі суспільства і втілюється в інституціональній організації життя; 2) для вирішення цих проблем потрібна не тільки добра воля, моральне обґрунтування рішення, але й професійне знання предмету вибору; 3) це вибір в такій ситуації, коли аргументовані можуть бути протилежні, взаємовиключні позиції; 4) логічного бездоганно обґрунтування вирішення цих проблем не має, в кожному випадку слід приймати особливе рішення відносно конкретного прецеденту; 5) рішення приймається публічно, спеціально уповноваженими структурами, процедура його прийняття також регламентована [42].

Зазначеним ознакам, на нашу думку, цілком відповідають проблеми етико-правового характеру, що виникають у судовій діяльності. Наприклад, проблема судової корупції, яку у різний спосіб намагаються вирішити протягом тривалого часу та яка, за даними опитувань, є визначальною детермінантою низького рівня довіри до суду в суспільстві.

Наведеним ознакам також відповідає етико-правова проблема доброчесності суддів в Україні, виникнення якої було спричинено факторами політико-соціального характеру. Рішення, спрямовані на її подолання, було втілено на рівні національного законодавства, проте породило не менше проблем у сфері здійснення судочинства.

У будь-якому разі можемо сказати, що судова етика це система морально-ціннісних орієнтирів, принципів і правил, що регулюють поведінку у судовому

процесі. Вона спрямована на вирішення етичних проблем здійснення судочинства з урахуванням широкого кола його учасників. Тому судова етика стосується не лише представників професійних кіл, які задіяні у судовому процесі за родом своєї професійної діяльності – суддів, адвокатів, прокурорів. Вона розповсюджується також на сторін судового процесу та осіб, які сприяють у його поступі, наприклад, судових експертів. Іншими словами, судова етика це етика судового процесу. Вона визначає його моральне спрямування, орієнтуючи його суб'єктів на справедливість, гуманність, людиноцентризм.

У такому разі судова етика предметно втілюється не лише у правосвідомості учасників судового процесу, а й у нормах процесуального законодавства, що встановлюють і регулюють їх поведінку та взаємовідносини. Яскравим прикладом є положення процесуальних кодексів, які передбачають: що суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу (ст. 6 ЦПК України); що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи (ст. 11 КПК України); що суд керує ходом судового процесу, зберігаючи об'єктивність і неупередженість (ст. 12 ЦПК України, ст. 13 ГПК України,); що учасники справи повинні виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (ст. 43 ЦПК України, ст. 42 ГПК України), а також добросовісно користуватися своїми процесуальними правами (ст. 44 ЦПК України, ст. 43 ГПК України, ст. 44 КАС України, ст. 45 КАС України) тощо.

Регулюючи правила поведінки в судовому процесі, судова етика граничить із поняттям судового етикету. Іноді їх тлумачать як тотожні, що пов'язано з етимологією слова «етикет» (франц. *etiquette*, від флам. *steeken* – встромляти), яке означає установлені норми поведінки, правила чемності у дипломатичних колах, у товаристві[171, с. 208]. У філософському розумінні етикет постає як система правил поведінки і відповідних ритуалізованих дій, призначення якої –

зовнішньо впорядковувати людські взаємини через суворе узгодження форм поведінки з тією чи іншою ситуацією спілкування[186, с. 206].

Судовий етикет визначають як сукупність правил поведінки суб'єктів судового процесу, які регулюють зовнішні прояви взаємовідносин між судом і особами, які беруть участь у справі, форми їх спілкування, засновані на визнанні авторитету органів правосуддя та необхідності дотримання пристойності поведінки в державній установі[96, с. 112].

Під судовим етикетом, – пише А.І. Луцький, – слід розуміти не тільки сукупність правил поведінки учасників судового засідання, але й сукупність правил поведінки, характерних для всього кримінального процесу, хоча найбільш яскраве відображення судовий етикет отримує саме в ході судової процедури. Судовий етикет включає певну сукупність правил, в переважній більшості прямо закріплених в законі. Ці правила підкреслюють суспільну значимість і урочистість здійснення судочинства, його гуманний характер [98].

Однак, хоча судова етика та судовий етикет є дотичними у певному сенсі поняттями, вони різняться своїм змістом і спрямуванням.

Так, підкреслимо, що судовий етикет є зовнішньою «оболонкою» поведінки учасника судового процесу; він вимагає від нього дотримуватися певних усталених правил, які здебільшого унормовані на законодавчому рівні. Вони сформувалися традиційно як данина авторитету правосуддя, як зовнішній прояв визнання його влади та регуляторного впливу на суспільні відносини. Яскравим тому прикладом є законодавчо закріплена у процесуальних кодексах форма звернення до суду у судовому засіданні. Положення ст. 199 ГПК України, ст. 215 ЦПК України, ст. 197 КАС України передбачають, що учасники судового процесу, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь». У ст. 329 КПК України закріплено, що сторони та учасники кримінального провадження звертаються до суду «Ваша честь» або «Шановний суд».

Судовому етикету притаманна його особлива естетика. Послідовність процесуальних дій, урочистість процесуального засідання, оформлення зали судового засідання, в якій присутня символіка судової влади, зовнішній вигляд судді, одягненого в судову мантию з нагрудним знаком, створюють атмосферу взаємоповаги та професійності. А. Коні свого часу писав: «Можна наполегливо бажати, щоб у виконанні норм і приписів, якими супроводжується здійснення правосуддя, вносився смак, відчуття міри і такт, бо суд є не тільки судилище, а й школа. Тут етичні вимоги зливаються з естетичними, виправдовуючи свій внутрішній зв'язок» [85, с. 33].

Закономірно, що судовий етикет усіма без винятку дослідниками розглядається як неодмінний компонент професійної культури поведінки учасників судового процесу або інакше кажучи – судової культури чи культури судової діяльності.

За визначенням В.В. Короля, судова культура – це сукупність досягнень в сфері правозастосовної діяльності в суді, які реалізуються через високий рівень інтелектуальної, моральної, естетичної освіти та виховання суддів, прокурорів, адвокатів, що виражається в їхній професійній діяльності, яка спрямована на здійснення завдань кримінального провадження, через суворе дотримання прав і законних інтересів громадян, правових, моральних і естетичних норм, а також широкого запровадження в судову практику елементів наукової організації праці [88]. Серед її елементів виокремлюють: 1) правову культуру; 2) професійну майстерність учасників судового провадження; 3) моральні засади судової діяльності; 4) судовий етикет; 5) організацію праці в суді [88].

Водночас, судова етика на відміну від судового етикету передбачає не лише зовнішній прояв. Вона першочергово охоплює ціннісні орієнтири учасників судового процесу, тобто характеризує їх внутрішній світ, їх власне позиціонування та відношення до інших крізь призму лише їм властивої моралі.

Тому, на нашу думку, судовий етикет є похідним від судової етики як зовнішній прояв внутрішнього світу учасників судового процесу, що виражається у дотриманні ними правил поведінки у судовому засіданні.

Розмежування судової етики та судового етикету має важливе значення для практики та обґрунтовується наявними прикладами у справах про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Так, проти судді Ленінського районного суду м. Миколаєва у березні 2018 р. було відкрито дисциплінарне провадження за заявою жінки, якій суддя відмовився надавати побачення з підсудним – її чоловіком, у справі якого вона також виступала свідком. Слова роздратованого судді, що це його право давати побачення, а не обов'язок, жінка записала на диктофон, що стало доказом у рамках дисциплінарного провадження. Друга Дисциплінарна палата ВРП констатувала, що законник порушив право заявника на повагу до його сімейного життя, передбачене §2 ст.8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Також Дисциплінарна палата дійшла висновку, що тон, контекст розмови, використані висловлювання під час особистого прийому свідчать, що суддя «допустив умисне грубе порушення правил суддівської етики». Суддю було відсторонено на три місяці від роботи та направлено до НШСУ, аби він удосконалив свої знання щодо етики та кримінального процесуального законодавства. Проте, оскарживши рішення Дисциплінарної палати до ВРП суддя спромігся довести, що порушив лише правила етикету: він не запропонував дружині обвинуваченого стілець, не відчинив дверей. Він також зазначив, що жінка теж поводи́ла себе некоректно. У результаті ВРП скасувала дисциплінарне стягнення та закрила провадження[73].

Відтак, судова етика та судовий етикет є спорідненими поняттями, що характеризують сферу практичної діяльності – судової.

Натомість суддівська етика, як різновид професійної етики, загострює увагу на поведінці особи як представнику певної професії, певної професійної

спільноти, що об'єднана єдиними установками щодо моральних вимог, презумпцій, обмежень, які накладає на особу професія.

В Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, встановлено, що «судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів» [114].

Якщо звернути увагу на Преамбулу Бангалорських принципів поведінки суддів, то в переважній більшості її складовими є положення, які вказують на моральний бік суддівської професії. Зокрема, йдеться про те: що компетентність, незалежність та неупередженість судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку; що довіра суспільства до судової системи, а також до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві; що необхідно, судді індивідуально та колективно ставилися до своєї посади як до поважної та почесної, розуміючи ступінь довіри суспільства, та докладали всіх зусиль для підтримки та подальшого розвитку довіри до судової системи[33].

Саме тому суддівська етика розповсюджує свою регуляторну силу не лише на професійну діяльність суддів, що обмежується судовим процесом, а й на поведінку суддів поза нею, тобто, як у робочий час, коли суддя безпосередньо не здійснює правосуддя, так і у повсякденному житті.

Таким чином, ключовою для суддівської етики є постать судді. Саме цим зумовлений особливий інтерес до особистих якостей, рис характеру, якими повинен володіти суддя.

Відома вітчизняна дослідниця судової влади Л.М. Москвич вважає, що до числа професійно необхідних якостей особистості судді слід віднести: розвинений інтелект, гнучке, творче мислення, високу розумову працездатність;

аналітичний склад розуму, активне сприйняття, містку пам'ять, стійку увагу, розвинену уяву, інтуїцію; сміливість, рішучість, наполегливість, послідовність, дисциплінованість, тактовність; нервово-психічну (емоційну) стійкість особистості; витривалість щодо психофізіологічних перевантажень, стресів; високий рівень самоконтролю над своїми емоціями, настроєм; розвинені адаптивні властивості нервової системи. До числа негативних якостей особистості суддів слід віднести: знижені інтелектуальні здібності, замкненість, недостатнє володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; недостатньо розвинені вольові якості, відсутність організаторських здібностей; низьку загальну і юридичну ерудицію, низьку загальну і професійну грамотність; емоційну нестійкість тощо [105].

Солідарні з нею і автори вітчизняного видання «Бути суддею», в якому йдеться про такі якості та цінності судді, як: його репутація чесного та порядного, мужність і моральну відвагу, гідність, неупередженість і безсторонність, рішучість, милосердя, відповідальність, терплячість, ввічливість, люб'язність, уважність; про такі навички і світоглядні пріоритети як: вміння спілкуватися, лаконічність, новаторство, ставлення до критики, здатність до самоконтролю та самообмеження, уміння вчитися і вдосконалювати професійні навички тощо [60].

Таким чином, судова етика фокусує увагу суто на сфері судового процесу, охоплюючи своєю регуляторною силою всіх його учасників. Водночас суддівська етика, навпаки, фокусує увагу на одному учаснику судового процесу – судді, проте розповсюджує свою дію на різні сфери його життєдіяльності (професійну та позапрофесійну) [83].

Зважаючи на це, не можна погодитися з висновками тих науковців, які вважають, що суддівська етика є структурним елементом судової етики [32, с.79]. Так само, як і не можна погодитися з тим, що поняття «суддівська етика» – загальне, родове, а «судова етика» – видове. Адже за законами логіки зміст родового поняття включає в себе зміст видового поняття, а обсяг останнього є

частиною обсягу родового поняття. Тобто, видове поняття змістовно не може виходити за обсяг змісту родового поняття.

Проте, судова етика та суддівська етика є взаємопов'язаними та взаємозумовленими поняттями. Етико-правові правила (норми) судового процесу покладають на суддю, як його учасника, обов'язок діяти, вести процес таким чином, щоб у сторін не виникли сумніви у незалежності, неупередженості, об'єктивності суду. Тобто, судова етика «моралізує» поведінку судді під час здійснення судочинства, впливаючи таким чином на формування етичної основи постаті судді та його статусу. Водночас суддівська етика, як різновид етики професійної, привносить у судовий процес професійну мораль, яка, серед іншого, передбачає правосвідомість і мотивацію судді. До прикладу, у Коментарях щодо Бангалорських принципів поведінки суддів зазначається, що віросповідання, етнічне чи національне походження, стать, вік, класова приналежність, майновий стан чи сексуальна орієнтація судді зазвичай як такі не можуть слугувати підставою для його відводу. Але, дружба чи ворожнеча, залежно від обставин, повинні спонукати суддю до відводу [80].

У філософському вимірі цей взаємозв'язок охарактеризував Л.М. Будагьянц. Він зазначив, що професійна етика спроможна вмістити в себе етично-прикладні аспекти. Більше того, її спроможність виступити на рівні прикладної етики може слугувати показником рівня соціального розвитку професійної спільноти. Якщо приймати розуміння прикладної етики як галузі знання й поведінки, предметом котрої є практичні моральні проблеми, що мають граничний та відкритий загальнозначущий (а не груповий) характер, що виникають в публічних сферах життя та вимагають кодифікованого (юридичного, адміністративного, професійного) регулювання і контролю, то перехід в етично-прикладну царину свідчитиме про зрілість професійної групи, її соціальну відповідальність. Для професійної спільноти в такому випадку стає нормальним опрацювання й обговорення шляхів рішення конкретних моральних дилем, організоване

формування та вираження колективної волі спільноти щодо суспільно і професійно значущих питань, соціального досвіду вирішення котрих ще не існує, а експертні оцінки котрих є принципово протилежними [42].

З позиції логіки поняття «судова етика» та «суддівська етика» є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень – здійснення правосуддя, що об'єктивується у формі судового процесу.

Як вид професійної етики, суддівська етика може мати різне тлумачення, оскільки саме поняття «професійна етика» відображає складність та багаторівневість моральної регуляції в сфері професії, а також розмаїття форм фіксації визначальних моральних аспектів діяльності та спілкування професійної спільноти, що їх потрібно розрізняти та конкретизувати в теоретичних та практичних дискурсах про професію [42].

Наприклад, в енциклопедичній літературі етика судді визначається як система моральних принципів, приписів, правил, норм, що лежать в основі професійної діяльності судді при здійсненні правосуддя. Вона також розглядається як частина судової етики, що включає вчення про моральні засади діяльності судді при здійсненні правосуддя, специфіку дій загальноетичних норм і моральних правил, що виникають у судовому процесі, шляхи формування моральної свідомості судді [44, с. 242].

В окремих випадках морально-етичні вимоги до судді розглядаються як компонент його статусу, виходячи з позиції, що суддя не просто професія, а покликання, особливий стиль життя, результат виховання та особистісного зростання. Морально-етичний компонент статусу судді не має допоміжного характеру відносно правового компоненту, і приходить йому на допомогу у випадку зустрічі судді з недосконалістю норм, що підлягають застосуванню, надаючи можливість використовувати арсенал морально-етичних цінностей з метою більш адекватного усвідомлення змісту правових норм [60].

На думку ж О. Овсяннікової під суддівською етикою треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості наявних правових норм та правил поведінки для суддів [110].

Визначення поняття суддівської етики можна зустріти також в документах ВРП. Наприклад, в ухвалі Першої Дисциплінарної палати ВРП від 17 лютого 2021 № 385/1дп/15-21 про відкриття дисциплінарної справи визначено, що «суддівська етика – різновид професійної етики, однієї із галузей етичної науки, науки про мораль. Етичні норми є системою ідей і уявлень про правильну і неправильну поведінку, які вимагають виконання одних дій і забороняють інші. Етичні вимоги до поведінки судді закріплені саме у Кодексі професійної етики судді і є сукупністю моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумлінність, гідність, людяність тощо» [185].

Отже, у теоретичному ракурсі суддівська етика може поставати як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності.

З практичної точки зору суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їх діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним, і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні та особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання та авторитету в суспільстві.

Особливістю суддівської етики є те, що її норми мають ретроактивну дію [19]. Такого висновку, зокрема дійшли вітчизняні дослідниці О. Хотинська-

Нор та Л. Москвич, аналізуючи кейс судді Верховного Суду, якого було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за п.3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу). В основі аналізу – рішення Першої Дисциплінарної палати ВРП від 22 травня 2020 р. №1472/1дп/15-20, з якого слідує, що суддя Верховного Суду у судовому процесі щодо притягнення його до адміністративної відповідальності за керування автомобілем у нетверезому стані надав суду недостовірні показання. Дисциплінарний орган зазначив, зокрема таке:

«Статус судді покладає на особу додатковий тягар відповідальності за поведінку, у тому числі її поведінку в минулому. Від поведінки кожного служителя Феміди залежить довіра громадян до судової системи загалом. Віра у правосуддя набуває важливого значення і є джерелом сили судової влади й одночасним показником її ефективності. Суспільство чи окрема людина зацікавлені у довірі до суду як до інституту. Довіра до рішень суду також залежить значною мірою від довіри суспільства до чеснот і порядності суддів...

Підтримання високих стандартів поведінки вимагає від судді уникнення створення враження неналежної поведінки як при виконанні посадових обов'язків, так і в особистому житті. Суддя має усвідомлювати, що він представляє судову владу держави, та не допускати зі свого боку поведінки, що може зашкодити авторитету правосуддя...

Надання особою, яка притягується до адміністративної відповідальності, недостовірних показань не сприяє виконанню завдань судочинства, а у випадку

коли такою особою є суддя найвищого судового органу у системі правосуддя, така поведінка підриває авторитет до правосуддя.

Будь-яка особа, яка вчинила правопорушення, має бути готовою нести справедливую відповідальність за таке правопорушення. У разі коли такою особою є суддя, тягар відповідальності є посиленням.

Надання суддею Верховного Суду в суді недостовірної інформації, яка не відповідала фактичним обставинам справи, з метою уникнення відповідальності за свої дії свідчить про порушення високих стандартів етичної поведінки судді та не може виправдовуватись правом на захист особи» [154].

Ще одна особливість суддівської етики в національному вимірі полягає в тому, що її нормам повинні слідувати не лише судді, а й особи, з якими асоціюється судова діяльність і загалом судова влада. Так, зокрема, Закон України «Про Вищу раду правосуддя» передбачає, що члени ВРП у своїй діяльності та поза її межами повинні дотримуватися встановлених для судді етичних стандартів як складової їхньої професійної етики (ст. 20). Аналогічна за своїм посилом вимога спрямована і до інспекторів ВРП: «інспектори у своїй діяльності та поза її межами повинні дотримуватися норм суддівської етики» (ст. 28) [126]. Крім цього, наприклад, О.Г. Свида зауважує про проблему врегулювання поширеності дії етичних правил поведінки на суддів, які перебувають у відставці: «Це питання постає у зв'язку з тим, що такі особи, які тривалий час здійснювали правосуддя та є досить відомими в певній місцевості чи навіть в масштабах усієї країни, незалежно від їх перебування на посаді суддів, продовжують й надалі у свідомості громадян репрезентувати судову гілку влади, а отже їх поведінка має неабияке значення для авторитету суду» [166].

Стосовно зазначеного загалом слід підтримати позицію О.З. Хотинської-Нор, яка аргументувала, що «для відставки судді важливе значення відіграє бездоганність суддівської репутації. Тобто відставка судді постає як почесна та заслужена багаторічним досвідом сумлінного здійснення суддівських

повноважень форма звільнення судді з посади за власним бажанням, яка, хоча і передбачає припинення здійснення суддею повноважень, але залишає за особою право іменуватися суддею та покладає неї морально-етичні обов'язки, зумовлені цим правом» [194].

Із наведеного слідує висновок, що регуляторний вплив норм суддівської етики не обмежується лише суддями.

Таким чином, насамкінець слід зазначити, що розуміння поняття суддівської етики різниться залежно від сфер, в яких вона досліджується або вчиняє вплив. У теоретичному ракурсі суддівська етика постає як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності. У практичній площині суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їх діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним, і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні та особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання та авторитету в суспільстві.

Суддівська етика відзначається рядом особливостей, серед яких – ретроспективна дія її норм та їхній, необмежений постаттю судді, регуляторний вплив.

1.2. Етика як характерна риса статусу судді

Особливістю професійної етики є те, що вона концентрує в собі ті моральні норми та вимоги, що визначають відносини осіб певної професії, регулюючи при цьому духовно-моральні аспекти спілкування, що виникають у їх середовищі завдяки спільній діяльності. Професійна етика зумовлена особливостями

окремих професій, корпоративними інтересами, професійною культурою. Люди, які виконують однакові чи схожі професійні функції, виробляють специфічні традиції, об'єднуються на основі професійної солідарності, підтримують репутацію своєї соціальної групи. Професійна етика – це сукупність правил поведінки певної соціальної групи, яка забезпечує моральний характер взаємовідносин, обумовлених чи пов'язаних із професійною діяльністю [38, с. 309-310].

Етична основа, характеристика статусу судді зумовлена низкою об'єктивних передумов, які пов'язані з особливостями діяльності судді, а також роллю, яку відведено судовій владі у суспільстві. Серед них, на нашу думку, першочергово варто виокремити такі:

1. Специфіка судового процесу, кінцевою метою якого є захист прав, свобод та інтересів людини.

Судовий процес є формою реалізації правосуддя, що здійснюється виключно судом, законодавчо визначеним завданням якого є забезпечення кожного права на справедливий суд (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Власне справедливість, яку окремі науковці розглядають як основоположний принцип судової влади [57, с. 91], відзначається багатоманітністю змістовного навантаження та сьогодні є характерною рисою і судової процедури, і результату судової діяльності, і сподівань стосовно особи судді.

Як наголошується у Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості, методи, які використовуються для вирішення спорів, мають завжди викликати довіру. Повноваження, що надані суддям, тісно пов'язанні з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти поведінки, які застосовуються до суддів, впливають з цих цінностей і є передумовами довіри до правосуддя [52].

Про справедливість, як ключову для правосуддя цінність, йдеться також у рішеннях КСУ. Так, у рішенні від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора, орган конституційної юрисдикції висловив правову позицію, відповідно до якої «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [152]. У подальшому в рішенні від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, КСУ наголосив, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. ... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. ... У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [150].

Попри існування філософського, соціального, нормативного підґрунтя категорії справедливості, вона першочергово є однією з найважливіших категорій етики. Із давніх часів справедливість розглядалася як властивість, якість людини. Так, наприклад, Аристотель розглядав справедливість як етичну чесноту, але особливого роду: вона є «досконалою чеснотою», «найбільшою з чеснот». На його думку, оскільки справедливість закладена в сутності людини,

то, рухома нею, вона дотримуватиметься тільки справедливого закону, а несправедливий – ігноруватиме [61].

Аналізуючи філософсько-правовий вимір справедливості, О.Б. Прокопенко зазначає, що справедливість споконвіку була мірою людських вчинків, «якщо в періоди античності і середньовіччя справедливість вважалася якістю особистості, то пізніше вона стає ознакою дій і процедур». У контексті двох вимірів соціального буття – персонального та інституційного – науковець виділяє і два поняття справедливості: а) справедливість як характерна риса особистості, що належить до чотирьох головних ознак людини поряд із розважливістю, мужністю та розумом (мудрістю); б) справедливість, що стосується соціальних інститутів, а також політична справедливість, що стосується права, держави і політики [132, с. 14, 63].

Дослідники справедливості як ознаки судового розгляду, право на який гарантується Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і захищається ЄСПЛ, констатуючи різні підходи до розуміння категорії «справедливість» також вказують, що в узагальненому вигляді у першу чергу вона постає як чесність, порядність, неупередженість (об’єктивність) і відносинах між суб’єктами права, відповідність таких відносин моральним та правовим нормам [183].

Тож ідея справедливості, яка пронизує судовий процес, першочергово зумовлена відповідними моральними якостями, особистісними характеристиками та власними суб’єктивними установками судді.

Як слушно з цього приводу зауважує Л. Тацій, «установлення справедливості є надзвичайно складним завданням, тому до судді висувуються високі моральні вимоги, які не можна виміряти емпіричними показниками, наприклад чесність та порядність, наявність загостреного відчуття справедливості, здатності не осуджувати людину за скоєний проступок, співчуття і вміння допомогти їй виправитися, скрупульозність у вивченні

обставин справи, здатність виходити із презумпції невинуватості й трактувати сумніви на користь обвинуваченого та інше» [181].

Не лише норми закону визначають зміст прийнятого суддею рішення, а і його уявлення про такі дихотомії як добро та зло, справедливість і несправедливість, мораль і аморальність. Недаремно положення всіх процесуальних кодексів передбачають норму, відповідно до якої суддя оцінює докази за своїм особистим переконанням, що слугує передумовою законності та обґрунтованості судового рішення.

Ми солідарні з В. Ладиченко в тому, що кожен суддя має своє уявлення про справедливість, яка не стільки теоретично усвідомлюється, скільки інтуїтивно сприймається, інколи з підсвідомим її розумінням. Люди, як свідчить життєвий досвід, відчують і ніби виважують правильність того чи іншого акту судової влади на «внутрішніх вагах» справедливості [95].

Тому, справедливість у сфері правосуддя постає категорією етико-правовою, що особливо підкреслює моральний зміст судової діяльності [37, с. 114-119].

Але не лише ця особливість судового процесу вимагає від судді дотримання етики у своїй діяльності.

Зокрема, мета, на яку зорієнтований судовий процес, обумовлює конфліктогенність його середовища у переважній більшості випадків. Робота судді безпосередньо спрямована на врегулювання конфлікту, який виникає між людьми або ж людиною та державою. Вирішуючи конфлікт, суддя стає його осередком, привертаючи увагу до своїх дій і рішень з боку учасників судового процесу, присутніх у залі судового засідання, та й загалом усіх небайдужих. Тому, у своїй поведінці він має бути бездоганим, не даючи жодної можливості засумніватися в тому, що заслужено є суб'єктом реалізації функції правосуддя, якою наділила його держава.

Конфліктогенність судового процесу вимагає від судді високого рівня самоконтролю, емоційної стабільності та виваженості у прояві своїх почуттів. Його реакція на поведінку учасників судового процесу, зокрема можливі прояви неповаги до суду, повинна зумовлюватися виключно нормами закону. Суддя не вправі реагувати на провокації та допускати в процесі спілкування з іншими особами дій чи слів, які б дали підстави сумніватися в його адекватності чи зашкодили авторитету професії.

Так, наприклад, широкого розголосу набув випадок в Оріхівському районному суді Запорізької області. 12 грудня 2018 року під час судового засідання з розгляду одного з кримінальних проваджень суддя цього суду емоційно відреагувала на провокацію з боку адвоката, нецензурно вилаявшись і показавши дулю. Колектив суду засудив поведінку колеги, зазначивши, що вона вимагає належної оцінки в межах відповідного дисциплінарного провадження [178].

На противагу наведеному, взірцевим, на нашу думку, прикладом реагування на неналежну поведінку учасників судового процесу є випадок, що мав місце в Апеляційному суді м. Києва. 22 січня 2018 року під час судового засідання «учасник справи Г., грубо порушуючи громадський порядок, з мотивів явної неповаги до суспільства, діючи з особливою зухвалістю і з хуліганських спонукань кинув пакет з невідомою порошкоподібною речовиною в обличчя головуючій у справі судді». Незважаючи на вимушену перерву, колегія суддів продовжила засідання та винесла рішення у справі. В подальшому, за зверненням головуючої судді учаснику справи, який вчинив зазначені провокаційні дії, було пред'явлено обвинувачення за ч.1 ст. 296 КК України («Хуліганство»). Крім того, суддя звернулась до ВРП із заявою про втручання в професійну діяльність [180].

У контексті наведених міркувань і прикладів із практики слід також зазначити, що конфліктогенність судового процесу є одним із стресорів, який поряд зі значним інтелектуальним навантаженням і високим почуттям

відповідальності, спричиняє значне психологічне напруження судді (стрес). Дослідники цього явища доводять, що суддівський стрес часто навіть вищий, аніж у представників професій інших сфер з високим рівнем стресу, як, наприклад, тюремні наглядачі чи лікарі [25].

Саме тому у науковій літературі відмічається, що професія судді вимагає від особи високої стресостійкості, тобто здатності витримувати психологічне навантаження та не підкорятися негативним почуттям: «специфіка суддівської професії вимагає такого стану здоров'я, за якого фізіологічні та психоемоційні показники особи не стануть на заваді виконанню обов'язків судді. У протилежному випадку постає питання здатності/нездатності судді здійснювати свої повноваження» [26]. Тому, суддя повинен володіти рядом моральних установок і цінностей, які допомагатимуть йому долати стрес, розвиток якого може негативно позначитися на процесі здійснення правосуддя. Адже саме стрес, окрім інших негативних наслідків, може спричинити неетичну поведінку судді. Водночас, впевненість судді в тому, що він приймає справедливе рішення, підкріплена власними переконаннями, уявленнями про справедливе покарання, про співчуття, усвідомлення своєї професійної ролі мінімізують можливість відчуття суддею негативних емоцій, а отже знижують стрес.

Проте, у цих взаємозв'язках присутня й зворотна дія. Так, саме необхідність дотримання етичних норм вважають одним із джерел соціальної ізоляції суддів, яка також виокремлюється як чинник, що спричиняє стрес. Здобувши високий державний статус, суддя змушений рефлексивно озиратися на свої обов'язки та відповідальність, при цьому залишаючись звичайною людиною, яка має свої слабкості, прагнення, потреби, усе те, що притаманно іншим людям поза системою державної влади.

2. Незалежність судді як неодмінний і безспірний атрибут судової діяльності.

Незалежність, як багатогранний динамічний феномен, має різні сенси. Проте, на наше глибоке переконання, першочергово вона передбачає спосіб мислення судді, наявність у нього установок і його особисте переконання в тому, що в своїй діяльності він може керуватися лише власним розумінням права та закону, уникаючи спокус і розглядаючи будь-який вплив (чи то дружнє прохання, чи то владний тиск) на нього як незаконний. Саме наявність у судді «внутрішнього стрижня» є тією моральною гарантією, яка здатна забезпечити незалежність судді, його авторитет і довіру з боку суспільства. Незалежність є тією цінністю, яка повинна бути притаманна свідомості кожного судді. Вона також об'єднує суддівську спільноту, визначаючи основи взаємовідносин суддів у професійному колі. І зрештою, незалежність є необхідною ознакою судової влади в державі, яка сповідує цінності демократії.

КСУ в своєму знаковому рішенні від 01 грудня 2004 року № 19-рп/2004 у справі про незалежність суду як складову їхнього статусу визначився, що «незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності судді. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею» [149].

Наукова спільнота, яка приділила чимало уваги та продовжує розвивати концепт незалежності судової влади, також солідарна в тому, що у змістовному аспекті незалежність судової влади пов'язана з правовим статусом її конкретних носіїв – суддів. «Саме в ньому фактично реалізується ця ідея». Розрізняючи зовнішню та внутрішню незалежність, науковці підкреслюють, що незалежність судової влади забезпечують бездоганні особистісні якості суддів; високий професіоналізм; виключення із практики неправосудних судових рішень; соціально-побутові, матеріальні умови життя суддів, авторитет кожного судді як суб'єкта влади [179, с. 96].

В.В. Городовенко слушно зазначає, що моральні аспекти діяльності і поведінки суддів визнаються значимими для незалежності судової влади. «Відсутність сприятливих умов для незалежності судді і суду у цілому не може слугувати аргументом, що знижує відповідальність за якість правосуддя саме тому, що незалежність не обмежується рамками правових приписів, а включає моральні вимоги щодо додержання професійного обов'язку поза залежністю від яких небудь впливів та втручань. Особливості моральних вимог і полягають у їх обов'язковості, незалежно від тих змін, яким піддається закон. Отже, судова незалежність включає в себе як правові, так і моральні вимоги» [58, с. 148].

Декларуючи незалежність як загально визнаний обов'язковий атрибут функціонування судової влади в державі, як неодмінну умову здійснення правосуддя, міжнародні інституції наголошують на її особливій етичній цінності.

Відповідно до Основних принципів незалежності судових органів, прийнятих ООН у 1985 році, «судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин. ... судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів» [114].

Велика хартія суддів не тільки проголошує незалежність суддів основоположним принципом і обов'язковою передумовою здійснення правосуддя. Вона також передбачає, що не лише держава, а і кожен суддя несуть відповідальність за забезпечення та захист незалежності суддів [45].

У Бангалорських принципах поведінки суддів першим серед етичних стандартів поведінки суддів, адресованих їм для використання незалежно від країни діяльності, вказано незалежність: «Незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя

принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах» [33].

Розкриваючи зміст цього принципу, автори Коментарів до Бангалорських принципів поведінки суддів наголошують на дуалізмі суддівської незалежності: «...незалежність суддів – це водночас і спосіб мислення, і набір інституційних та функціональних механізмів. Перше стосується фактичної незалежності судді; друге – визначення таких відносин між судовою системою та іншими суб'єктами, зокрема іншими гілками влади, які б гарантували реальність незалежності та її сприйняття» [80, с. 41]. Тлумачачи критерії його застосування, із посиланням на відповідні джерела, вони зазначають про існування певної моральної дилеми, яка полягає у такому: «Чи можна від суддів очікувати, з одної сторони, щоб вони володіли такими якостями, як такт, скромність, рішучість, чутливість, здоровий глузд та інтелектуальну строгість чи виховували їх у собі, а з іншої сторони, не справляли враження байдужої, замкнутої, вузьколобої, обмеженої, похмурої чи гордовитої людини? Безумовно, одночасне виконання ролей зразкового та звичайного громадянина виглядає як неможлива паралельна дія. Поведінку, яка одним видається пристойною та ввічливою, інші вважатимуть зарозумілою та офіційною. У свою чергу, те, що одні засуджуватимуть як негідну поведінку, яка свідчить про брак поваги до посади судді, інші радісно вітатимуть як вияв почуття гумору та здатності не сприймати себе надто серйозно зі сторони посадових осіб суду» [80, с.49].

Незалежність у світогляді судді, у його ціннісній системі координат повинна існувати як самоцінність, як неодмінна умова внутрішньої свободи, що визначає свободу вибору та самостійність у виборі моделі своєї поведінки, дій і рішень.

Соціологи зауважують, що сама по собі незалежність багатоаспектна, і її різновиди для різних індивідів і груп мають неоднакову значимість, а отже, по-різному впливають на динаміку їх свободи. Для одних, більш важливою є незалежність від регламентуючих приписів влади, для других – від матеріальних

потреб і обмежень, для третіх – від кого-небудь або чого-небудь. Причому між різними видами незалежності може існувати як прямий, так і зворотний зв'язок: одні групи досягають зростання матеріальної незалежності при посиленні їх незалежності від регламентуючих приписів влади, а інші, навпаки, – при збереженні цієї залежності або навіть її посилення. Незалежність, яка в системі життєвих цілей і цінностей індивідів в даний момент займає більш високе місце (або як самостійна цінність, або як засіб досягнення більш значущих життєвих цілей), може досягатися ціною відмови від менш важливої незалежності, особливо якщо остання ускладнює реалізацію першої [197].

Наведене схиляє нас до висновку, що для судді, для суддівської спільноти як соціальної групи, незалежність повинна бути однією з головних, базових життєвих цінностей, метою та умовою його життєдіяльності. Вона повинна мати визначальне спонукальне значення відносно інших прагнень судді як індивіда, наприклад, матеріальних, кар'єрних, статусних тощо.

З позиції моралі незалежність судді – це стан духу, а не тіла. Останнє образно охоплює необхідні інституційні, організаційні та процедурні гарантії. Тож вона є первинною відносно «матерії».

Незалежність судді – це його здатність, прагнення до справедливих рішень і дій, гідної поведінки та вчинків незалежно від обставин, які можуть бути несприятливими для нього.

Незалежність, серед іншого, передбачає неупередженість з боку судді. Бути неупередженим означає бути вільним від будь-яких зв'язків, прихильності чи необ'єктивності, які впливають або можуть сприйматися як такі, що впливають на здатність судді здійснювати судочинство незалежно [46].

З точки зору семантики бути неупередженим означає не мати обманної, негативної, задалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь [173, с. 398].

У вітчизняному законодавстві та науковій літературі як синонім «неупередженості» також використовується термін «безсторонність», що зумовлено українським перекладом положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ст. 6 якої одним із елементів права на справедливий суд проголошує «безсторонність суду».

Водночас Кодекс суддівської етики (ст.10) передбачає повинність судді виконувати свої обов'язки безсторонньо і неупереджено.

Відповідно до позиції, сформульованої ЄСПЛ, «безсторонність» в сенсі п. 1 статті 6, має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію, на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у конкретній справі – тобто, жоден з членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, та об'єктивного критерію – тобто, чи були у судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які легітимні сумніви з цього приводу... Відповідно до об'єктивного критерію має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо відсутності безсторонності судів. У цьому зв'язку навіть зовнішні ознаки мають певне значення. Ключовим питанням є питання довіри, яку суди в демократичному суспільстві мають вселяти суспільству і, перш за все, сторонам у процесі» (рішення у справі «Бочан проти України») [146].

У науковій літературі наводяться приклади позицій, які ототожнюють незалежність і безсторонність судді, співвідносячи їх як форму та зміст із наголосом на моральність останнього: «незалежність сприяє судді бути вільним від впливу ззовні, а безсторонність, як суто етична категорія, надає незалежності моральний зміст, покладаючи на суддю суб'єктивний обов'язок дотримуватися незалежності, не чекаючи, коли вона буде забезпечена» [189].

Проте, як підкреслюється у Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів, незалежність і неупередженість – це два окремих і різних показника. Однак вони пов'язані як атрибути суддівської посади, які посилюють

один одного. Незалежність – необхідна передумова неупередженості та її забезпечення. Суддя може бути незалежним, проте не бути неупередженим (у тому чи іншому випадку). Однак суддя, який не є незалежним, не може за визначенням бути неупередженим [80, с.64].

О.З. Хотинська-Нор зазначає, що будь-яка людська діяльність детермінується особистими якостями людини, яка її здійснює, і правосуддя – не виняток. При визначенні «безсторонності» суду керуються презумпцією добросовісності судді, яка відома нам із римської сентенції *bona fides semper praesumitur, nisi malam fidem adesse probetur*. Тобто, суддя вважається безстороннім, якщо відсутні докази, які б свідчили про протилежне [195, с. 256].

Неупередженість – це характерна риса процесу та результату міркування судді, його властивість критично та об'єктивно оцінювати оточення та інших людей, здатність абстрагуватися від особистих уподобань, симпатій чи інтересів, манера поведінки, яка не створює у стороннього спостерігача уявлення про будь-яку прихильність судді, не дає можливості сумніватися у його незаангажованості.

Тому, з позиції моралі неупередженість – це необхідна суддівська чеснота, що є визначальною для когнітивного мислення судді та прийняття відповідного рішення.

3. Корпоративність (професійна солідарність).

Усвідомлення кожним із представників суддівського корпусу своєї соціальної ролі, своєї приналежності до спільноти, яка репрезентує судову владу у суспільстві, об'єднує суддів і створює умови для формування корпоративних цінностей і традицій, що дозволяють ідентифікувати суддів серед представників інших юридичних професій, а також специфікують їх правила поведінки. Корпоративність у такому випадку позитивно позначається на розвитку внутрішніх зв'язків у судовій системі. Вона вимагає взаємоповаги суддів один до одного. Проте вона також формує нетерпимість до колег, поведінка яких є

негідною та порочить статус судді, що підриває авторитет судової влади у суспільстві.

Корпоративність у контексті суддівської етики вимагає від усіх представників суддівської спільноти дотримання етичних норм. Негідна, аморальна поведінка одного судді підриває репутацію усіх суддів в державі. Прискіплива увага суспільства до проблем судової влади в Україні, що значною мірою коригується ЗМІ, доволі часто загострюється саме на випадках негідної поведінки суддів, що негативно позначається на сприйнятті загалом суддівської спільноти. Негативна інформація доволі легко та швидко поширюється в інформаційному просторі, в наслідок чого крізь призму поведінки однієї особи (її помилки чи свідомого нехтування професійним статусом) формується думка про представників усієї професії та підривається її суспільний авторитет [82].

Корпоративність також вимагає від представників суддівського корпусу не допускати зневажливого, образливого ставлення один до одного, не конфліктувати, виносячи на широкий загал особисту неприязнь чи суб'єктивне ставлення до колег, що порочитиме звання судді. Висловлюючи оцінку діям, рішенням колег, судді повинні бути стриманими та коректними.

Ось як з цього приводу висловився сер Жерар Бреннан: «Хоча кожен суддя повинен мати та зберігати сильне почуття особистої незалежності та бути готовим сприймати наслідки та критику власних суджень, суд не може ефективно працювати без спільної мети – довести роботу до рівня, що сприяє підвищенню рівня суспільної довіри до суду загалом. Життя на лаві – це найвища насолода, коли колеги висловлюють відверту повагу. Нехай серед суддів існуватимуть найсерйозніші суперечки щодо правової думки чи судового стилю, поїздок чи навіть власних можливостей, але лише за умови, що кожен член спільноти посправжньому щиро поважає один одного і поширює співробітництво та товариство на тих, хто розділяє тягар суддівської роботи. Ніхто з нас не обирає своїх колег суддів; це прерогатива виконавчої влади. Але загалом виконавча

влада цієї країни призначили суддів з необхідною компетенцією та досвідом, і за це ми можемо бути щиро вдячні. Іноді ви можете подумати, що інший суддя не відповідає стандартам. Тоді необхідно пам'ятати, що власна репутація не звеличується шляхом пониження репутації іншого судді; скоріше, індивідуальна репутація посилюється з підвищенням репутації Суду, до якого належить суддя» [27].

Питання функціонування системи правосуддя є питаннями, які викликають інтерес громадськості. Тому особи, які працюють в судовій сфері, передусім судді, з належною обачністю та стриманістю повинні реалізовувати їхнє право на свободу вираження поглядів у всіх випадках, в яких авторитет і неупередженість правосуддя можуть бути поставлені під сумнів. Неприйнятними та такими, що підривають авторитет правосуддя, є лайливі або образливі висловлювання суддів у соціальних мережах або на офіційних заходах (конференціях, круглих столах, заходах для преси тощо) стосовно їх колег чи системи правосуддя як такої [122].

За правовою позицією, сформульованою ЄСПЛ у рішенні у справі «Уїлл проти Ліхтенштейну» («Wille v. Liechtenstein»), «службовці судових органів повинні виявляти стриманість у здійсненні свободи вираження поглядів в усіх випадках, коли авторитет і безсторонність судочинства можуть бути поставлені під сумнів» [16].

Зазначене співзвучно положенням Бангалорських принципів поведінки суддів, відповідно до яких судді, як і будь-якому громадянину гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях, однак у процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримку високого статусу посади судді і не допускає дій, що не сумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів [33].

Однак, як свідчить національна дисциплінарна та судова практика, іноді судді не задумуються щодо шкоди, якої завдають авторитету правосуддю та

статусу суддівської посади, коли виносять на широкий загальний власні конфлікти з колегами, що можуть мати місце у будь-якій професійній сфері.

Так, рішенням від 23 травня 2018 року № 1467/Здп/15-18 Третя Дисциплінарна палата ВРП притягнула суддю до дисциплінарної відповідальності, оскільки дійшла висновку, «що надання суддею Г. зневажливої оцінки своїм колегам-суддям, причому усьому колективу суддів Ожтябрьського районного суду міста Полтави, що виразилося у порівнянні їх з вівцями, що в українському суспільстві традиційно сприймається як образа, явно вийшло за межі допустимого здійснення свободи слова і становить порушення норм суддівської етики. Такі дії були шкідливими для авторитету правосуддя, особливо, зважаючи на те, що зневажливе порівняння було поширене у соціальних мережах» [162]. У подальшому Верховний Суд погодився з висновками про неетичність допущеної поведінки: «Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що участь судді у соціальних мережах, інтернет-форумах, застосування суддею інших форм спілкування в мережі інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади (ст. 20 Кодексу). ... Велика Палата Верховного Суду погоджується з доводами ВРП, що порівняння колективу суддів з покірними вівцями в сукупності із висловлюваннями «бездумно голосуючи» та вжитим у лапках словом «колеги» мають образливий характер і становлять порушення правил суддівської етики» [122].

На корпоративності, як важливому чиннику, що зумовлює етичну основу статусу судді, наголошують і вітчизняні науковці. «У сучасних умовах індивідуалізації особистості, – пише Ю. Меліхова, – важливого значення набуває колективізм, який орієнтує на співпрацю, взаємодопомогу, єдність у досягненні мети. Безумовно, щоденне спілкування зі своїми колегами, співробітниками важливе для судді, тому невміння контактувати, небажання спілкуватися, а також прояви зневаги загрожують самоізоляцією в колективі, вимушеною самотністю,

що часто призводить до сумнівних із погляду моральної характеристики вчинків. ...тактовність і делікатність зміцнюють повагу, довіру між колегами, а усвідомлення колективних інтересів як пріоритетних порівняно з особистими визначає морально-психологічний клімат у колективі, його дієздатність та вмiлу організацію професійної діяльності взагалі» [99].

Тож корпоративність є вагомим чинником етизації діяльності судді.

4. Самообмеження, які покладає на себе суддя.

Суддя, як і будь-яка людина, є частиною соціуму, спiсiб життя в якому залежить від безлічі факторів: його психотипу, емоційності, віросповідання, виховання, оточення сім'ї та друзів, власних уподобань і прагнень, амбіцій і багато, багато іншого. Як і будь-кому, йому властиві почуття (кохання, дружби, спокуси, професійне вигорання тощо) та бажання (відпочити, мандрувати, самовиражатися, розвиватися та реалізуватися в різних сферах тощо). Проте, саме професійний статус судді вимагає від особи кореляції своїх бажань, дій, вчинків, наслідків, до яких вони можуть призвести, з особливою роллю, яку він відіграє у суспільстві як представник судової влади. Кожен, хто прагне цього високого статусу, повинен бути свідомий того, що обрана професія судді вимагає поваги до неї, перш за все, від нього самого як носія цього статусу, і вже потім – від суспільства. А це можливо за умови самоконтролю з боку судді, дотримання ним певних обмежень і відмови від привілей та благ, які б могла забезпечити посада.

Як зазначено у Бангалорських принципах поведінки суддів, постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади [33].

Із цього приводу Л.М. Москвич справедливо зазначає, що «такі обмеження свідчать про зменшення обсягу правових можливостей, а отже, і прав судді, що

здійснюється за допомогою встановлення певних заборон, обов'язків, відповідальності, котрі зводять різноманітність у його поведінці до певного «граничного» стану. Сутність таких обмежень щодо правових можливостей людини, яка наділена статусом судді, полягає у виключенні (або обмеженні) свободи вибору поведінки в певній сфері правовідносин. Встановлюючи такі обмеження, законодавець, на його думку, запобігає протиправному використанню суддею свого відповідального посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб'єктів або суспільних інтересів. Суддя обмежений у можливостях вчиняти будь-які дії, вступати у відносини, що можуть завдати шкоди його репутації, авторитету судової влади в цілому» [104, с. 13].

Обмеження, які суддя приймає добровільно, набуваючи професійного статусу, носять різний характер і можуть перебувати як у площині нормативно-правового регулювання, так і поза нею. Зокрема, наприклад, в Україні питання несумісності статусу судді з іншими видами діяльності, політичною кар'єрою, декларування статків і родинних зв'язків врегульовані профільним законом у вигляді певних заборон і обов'язків судді. Про окремі аспекти громадської діяльності та соціальної активності судді йдеться у Кодексі суддівської етики. Водночас, слід визнати, що і дотримання встановлених заборон, і виконання обов'язків, і слідування рекомендаціям, як і загалом поведінка, спосіб життя судді залежать від його моральності та життєвих цінностей, свідомості свого вибору професії, готовності до прискіпливої уваги з боку суспільства.

Дозвілля судді, коло спілкування, будь-які публічні висловлювання тощо – все це повинно коригуватися з урахуванням його професійного статусу. Наприклад, у Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів йдеться про вимогу щодо зразкового способу життя судді як поза судом, так і на роботі, недоречності прояву надмірного темпераменту, поміркованого та розсудливого відвідування таких публічних місць, як бари, заклади азартних ігор та клуби [80].

Як наголошують експерти, «потрібно прагнути, щоб добродесна поведінка суддів була їхнім свідомим вибором, щоб вони були стійкими до впливів і спокус» [92].

На відміну від інших професій, посада судді пов'язана з добровільною ізоляцією, зокрема й обмеженістю соціальних контактів. Сукупно з високим навантаженням, що спричиняє нестачу часу для особистого життя, ці обставини спонукали до розвитку феномену соціальної ізоляції суддів.

Зокрема, за словами І. Цімермана суддівська ізоляція є частиною широкого та глибинного процесу акультурації. Він пояснює це таким чином:

«Високий статус, який отримує юрист, викликає суттєві соціальні коливання, які суддя та його родичі переживають із хвилюванням та гордістю. Незважаючи на ритуальну вимогу здаватися скромним, очевидним ефектом є стрімке зростання поваги та соціальної цінності. Субкультура суду посилює нову ідентичність особи завдяки атрибутам правосуддя та постійній шанобливій поведінці. Незважаючи на розуміння того, що повага пов'язана з посадою та роллю, особа, яка її займає, незабаром зливається з харизматичним образом. Поступово колишні колеги дистанціюються від судді та діють стосовно нього більш формально. Друзі, родичі чи сусіди також визнають підвищення статусу та постійно виказують підвищену повагу. ...Ще одним ефектом суддівської ізоляції є відмова від інтелектуальної та громадської участі. Найчастіше суддя реалізує свій потенціал у суді, та дуже рідко поза ним. Амбіції, прагнення до кар'єрного зростання спонукають до крайньої обережності у висловлюваннях, щоб не сказати того, про що потім прийдеться пошкодувати. ...Ізоляція завжди буде притаманна суддівській кар'єрі. Обмеження є опорою незалежності судді. Один із суддів про це висловився так: «Ви повинні прийняти ізоляцію. Зрештою, вона позитивно відобразиться, коли існуватиме загроза вашій незалежності. Ви повинні дистанціюватися для того, щоб мати змогу прийняти найскладніші рішення у вашому житті» [31].

У вітчизняних реаліях, до факторів соціальної ізоляції суддів, окрім зазначених, слід також віднести суспільне ставлення до суддів, специфіка якого тривалий час відзначається негативним забарвленням. Це стає очевидним завдяки даним соціологічних опитувань щодо рівня довіри суспільства до судів і ставлення до судової реформи, які проводилися у різні роки.

У 2015 році суди як соціальна інституція зберігали негативний баланс довіри-недовіри у суспільстві (-72%) (тобто довіряли судам 8% населення, тоді як не довіряли 80%). Абсолютна більшість населення була переконана, що в українських судах є поширеною корупція (85%). Крім того, більшість респондентів вважали, що має місце залежність суддів від політиків (65%) та олігархів (67%), ухвалення замовних рішень (55%), кругова порука в системі правосуддя (51%) [87].

У 2020 р. головною причиною підтримки змін у системі правосуддя України громадяни назвали необхідність подолання корупції, що притаманна цій системі (9,9 %). 67,3 % респондентів вважають, що судді в Україні не є незалежними. Опитані схильні вважати, що суди частіше стають на бік заможних громадян, органів влади та їх представників у спорах зі звичайними громадянами [70].

Негативний імідж, негативне сприйняття у суспільстві постаті вітчизняного судді спонукають суддів утримуватися від позиціонування себе в аспекті свого професійного статусу. У новому оточенні, серед незнайомих людей вони переважною більшістю намагаються не озвучувати свою посаду. І мотиви цього криються не лише у прагненні судді зберегти свою незалежність або уникнути прохань чи тиску, а й у небажанні почути безпідставну критику, образливі слова на адресу представників суддівської спільноти.

У підсумку потрібно зазначити, що проведений у межах цього підрозділу аналіз показав, що етична складова є визначальною та пріоритетною у взаємопов'язаній системі елементів правового статусу судді. Саме моральність

спрямовує судову діяльність, спонукає до розвитку принципи судочинства та законодавчі формулювання вимог до постаті судді.

Суддівська етика є не просто запорукою, необхідною умовою незалежності судді та чинником формування та підтримки довіри до судової влади. Вона також передбачає високий рівень особистої відповідальності судді: перед суспільством, перед колегами, перед собою. Етика є тим провідником, яка абстрактну знеособлену судову владу переводить у площину конкретного індивіда, його вчинків і їх наслідків. Суддівська етика наповнює судову владу духовністю.

1.3. Нормативно-правове регулювання суддівської етики

Норми суддівської етики знаходять своє закріплення у різноманітних правових актах (I) міжнародного та (II) національного рівня. Їх численність, різний регуляторний вплив і різний статус суб'єктів прийняття зумовлюють потребу їх систематизації, що дозволить проаналізувати відповідні норми у їх системному та логічному взаємозв'язку.

I. Міжнародний рівень нормативного регулювання суддівської етики охоплює декілька груп джерел. Зокрема, О.М. Овчаренко цілком слушно виокремлює дві групи та до першої групи відносить міжнародні угоди універсального або регіонального характеру, що регламентують загальновизнані критерії належного судочинства. Особливістю таких документів, - зазначає вона, - є те, що вони не наводять вичерпних правил етичної поведінки, а містять деякі критерії оцінки виконання суддями своїх посадових обов'язків, однак норми цих актів є підґрунтям для розробки і ухвалення національних етичних принципів. Другу групу міжнародно-правових актів, на її думку, становлять документи, ухвалені міжнародними та європейськими органами суддівського співтовариства. «Належачи до так званих норм міжнародного «м'якого права», ці

приписи мають рекомендаційний характер і акумулюють узагальнені національні норми суддівської етики» [111]. Вважаємо доречним пристати на таку позицію.

1. Отже, до міжнародних документів першої групи варто, перш за все, віднести такі універсальні документи як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [102], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [101]. Положення цих документів слугують основою, закладають посил до розвитку етичної складової судової діяльності. Так, ст. 8 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами. Крім того, відповідно до ст. 10 цього документу кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на підставі цілковитої рівності, на те, щоб її справа була розглянута гласно з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і безпристрасним судом (ст. 10) [68].

Серед універсальних міжнародних документів, що регулюють питання суддівської етики, чільне місце посідає Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства переважної більшості європейських країн, зокрема України, та положення якої визначають вектор розвитку держави у забезпеченні верховенства права. Цей лаконічний за формою та надзвичайно ємкий за змістом документ слугує ціннісним орієнтиром для суддів у їх професійній і позапрофесійній діяльності. Так, першочергово положення Конвенції гарантують кожному право на справедливий суд, що серед іншого передбачає право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, публічне проголошення судового рішення, за винятком, коли іншого потребують інтереси моралі (ст. 6). Таким чином, йдеться про основні та визначальні характеристики суду у правовій державі, зокрема ціннісного, морального спрямування. Конвенційні норми також гарантують судді: право на свободу думки, совісті та

релігії, одночасно встановлюючи можливість його обмеження в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі... (ст. 9); право на свободу вираження поглядів із можливістю його обмеження, необхідного в демократичному суспільстві ...для підтримання авторитету і безсторонності суду (ст.10); право на свободу зібрань і об'єднань, яке може обмежуватися з урахуванням інтересів національної або громадської безпеки,... для охорони здоров'я чи моралі... (ст. 11). Окремо унормовано заборону дискримінації, якої також повинні дотримуватися судді, здійснюючи судочинство (ст. 14) [81].

Норми Конвенції, як джерело регулювання суддівської етики, ми вважаємо за необхідне розглядати у нерозривному зв'язку з прецедентною практикою ЄСПЛ, динамічність якої наповнює «тіло» Конвенції «духом». Як зазначається в науковій літературі, «юридична обов'язковість рішень Європейського суду для всіх держав-учасниць, які ратифікували Конвенцію, означає, що напрацьовані ним позиції набувають значення не лише стандартів, а в окремих випадках і вимог до правової системи держави, що свідчить про унікальність рішень ЄСПЛ, які виступають механізмом розвитку національних практик» [195, с. 234].

У попередньому підрозділі ми вже зверталися до рішень ЄСПЛ у питаннях тлумачення ним категорій незалежного та безстороннього (неупередженого) суду, що є складовою передбаченого ст. 6 Конвенції права на справедливий суд. Слід відзначити, що ця практика є доволі обширною та усталеною. Проте, чимало етичних аспектів поведінки суддів стали предметом оцінки ЄСПЛ у контексті захисту прав, передбачених іншими статтями Конвенції. І доволі часто в цих оцінках етика поведінки суддів пов'язується з довірою до судової влади в суспільстві.

До прикладу, у справі «Пойраз проти Турції» («Poyraz v. Turkey») заявник, головний інспектор Міністерства юстиції, був відповідальним за проведення перевірки стосовно судді, якого підозрювали у неналежній професійній

поведінці. В докладі, співавтором якого він став, професійна поведінка судді, призначеного вже на той час у Касаційний суд, суворо критикувалася на підставі показань свідків, які стосувалися, зокрема фактів сексуальних домагань. Доклад потрапив у пресу та отримав широкий розголос, включно з інтерв'ю заявника, суддів та свідків. У відповідь на звинувачення в причетності до політичної змови проти судді заявник виступив із письмовою заявою для преси, в якій вказав, що відносно судді на той момент здійснювалося 15 окремих перевірок, і що він не називав імена потерпілих від сексуальних домагань, щоб не допустити гибелі людей. Тоді суддя пред'явив до заявника цивільний позов про компенсацію завданої шкоди, яку було стягнуто з заявника. Оцінюючи обставини справи на предмет порушення ст. 10 Конвенції, ЄСПЛ зазначив, що обидва учасника справи несли обов'язок лояльності відносно держави та мали репутацію, яка підлягає захисту, як високопосадовці судової влади. «...Заявник частково підтвердив зміст доповіді, опублікованій в пресі. В результаті він не проявив обачності, яка вимагається від посадовця судової сфери. Більше того, в докладі згадувалися серйозні злочини, ймовірно вчиненні суддею Касаційного суду, який повинен був користуватися суспільною довірою, щоб мати можливість виконувати свої функції. Особи, яким довірено публічні обов'язки, повинні демонструвати обачність, щоб уникнути створення ситуацій нерівності при виступах з публічними заявами, які стосуються пересічних громадян, чий доступ до ЗМІ носить більш обмежений характер» [14].

Вагому роль у регулюванні суддівської етики на міжнародному рівні відіграють Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році. Зокрема, вони містять приписи, відповідно до яких «судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо,...» (п. 2); «принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін» (п. 6); «судді повинні завжди поводитися

таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів» (п. 8); «особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності» (п. 10); «судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені тільки з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають» (п. 18) [114].

На розвиток наведених положень Резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН 1989/60 були прийняті Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів, де зазначається про те, що «жоден суддя не повинен приступати до роботи в суді на умовах або з метою, що несумісні з Основними принципами незалежності судових органів» [134, с. 24-26].

Однак, найбільш відомим регулятором питань суддівської етики, мабуть, є Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року № 2006/23. Дослідники судової діяльності небезпідставно приділяють положенням цього документу особливу увагу. Так, О. Саленко зауважує, що «Бангалорські принципи поведінки суддів, які закріплюють такі ключові цінності, як незалежність, неупередженість, доброчесність і непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність і старанність, що є дороговказом на шляху встановлення стандартів етичної поведінки суддів у кожній державі. Вони адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів. ...Бангалорські принципи є вираженням визнаних традицій функціонування правосуддя, наявних у всіх культурах та судових системах» [165]. Закріплені як показники із двоскладовою структурою (принцип і застосування), абсолютно всі вимоги Бангалорських принципів поведінки суддів стосуються етичної складової суддівської поведінки. Одні з них навіть у назві містять вказівку на моральні чесноти судді, наприклад,

Третій показник «Чесність і непідкупність», інші – наголошують на обов'язковості дотримання суддями етичних норм (Четвертий показник), підкреслюючи, що «дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів» [33].

Чимало положень Європейської хартії про статус суддів (Рада Європи, 1998 р.) спрямовані на регулювання етичної складової поведінки суддів. Уже від самого початку її приписи акцентують увагу на компетентності, незалежності і неупередженості судді, зазначаючи, що «закон про статус суддів має на меті забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, яких кожна особа цілком законно очікує від судів та від кожного судді, якому довірено захист її прав. Він не повинен містити жодного положення та жодної процедури, що може похитнути довіру до такої компетентності, незалежності і неупередженості» (п.1.1). У п. 1.5 йдеться про те, що під час виконання своїх обов'язків суддя повинен виявляти повагу до осіб, які до них звертаються, а однією з вимог до кандидатів на посаду судді встановлено здатність застосовувати закон із повагою до гідності людини (п. 2.1). Водночас п. 4.3 передбачає припис, відповідно до якого судді повинні утриматися від будь-якої поведінки, дій або висловлювань, які можуть серйозно вплинути на переконання громадськості в їхній неупередженості та незалежності [65].

До нормативних положень, які регулюють суддівську етику на міжнародному рівні, також слід віднести Рекомендацію CM/Rec (2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. Зокрема, в ній йдеться про обов'язок судді під час проведення судового розгляду захищати права та свободи всіх осіб однаково, поважаючи їхню гідність (п.59), а також передбачено окремий розділ VIII – «Етика суддів», в якому встановлено обов'язок судді у своїй діяльності керуватися етичними принципами професійної поведінки, які можуть містити не лише обов'язки, а й пропонувати правила для суддів щодо їхньої поведінки. «Ці

принципи мають бути закладені в кодексах етики суддів, які підвищують довіру громадськості до суддів та судової влади. Судді повинні відігравати провідну роль у розробленні таких кодексів» [135].

Останній посил обумовлює наш логічний перехід до аналізу другої групи міжнародно-правових актів, що регулюють суддівську етику, – документів, розроблених міжнародними чи регіональними суддівськими організаціями.

2. Чи не найбільше положень, які безпосередньо стосуються різноманітних аспектів суддівської етики, містяться саме у документах, прийнятих органами суддівської спільноти міжнародного та регіонального значення, що не лише вказує на усвідомлення суддями значення етики у своїй професії та діяльності. Вони, по суті, є втіленням реальних прагнень, намагань суддівської спільноти різних країн уніфікувати підходи до поведінки суддів, створити її етичні стандарти, які не залежать від країни, в якій суддя здійснює правосуддя, від специфіки її національного законодавства чи будь-яких інших факторів. Вони спрямовують діяльність судді, не обмежуючись кордонами, що пов'язано з визнанням ролі та значення судової влади в суспільстві та правовій державі, статусу судді та розумінням важливості довіри до цих інституцій.

Першочергово свою увагу варто звернути на Загальну (універсальну) хартію судді, схвалену Міжнародною Асоціацією Суддів у 1999 році. Серед її базових положень про незалежність, неупередженість, відповідальність, винагороду тощо варто виокремити такі, які закликають суддю здійснювати свої обов'язки зі стриманістю та повагою до суду і всіх осіб, що беруть участь у процесі (ст. 5) [67].

Загалом необхідно відзначити вагому роль цієї професійної організації у розвитку нормативних положень, які регулюють питання статусу судді, зокрема й в частині суддівської етики. Так, у 1980 році було покладено початок висновкам першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів, першим із яких став висновок під назвою «Відповідальність суддів» (1980 р.). У подальшому було

прийнято інші, серед яких – «Нагляд за поведінкою суддів: концепція, хто наглядає, право на захист (і права людини), незалежність суддів» (1987 р.), «Призначення та соціальний статус судді» (1988 р.), «Незалежність судді в його власному суді» (2000 р.), «Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання» (2004 р.), «Економіка, юрисдикція та незалежність» (2005 р.).

На регіональному рівні важливе значення має Статут суддів в Європі, затверджений Європейською асоціацією суддів у 1997 році, в якому йдеться про беззаперечність незалежності кожного судді, про те, що не лише суддя має бути неупередженим, але й усі повинні вважати його неупередженим [176, с. 115-116].

Особливу роль в регулювання суддівської етики відіграють акти Консультативної ради європейських суддів (КРЕС). Поряд із нормами законодавства вони є одними з найбільш цитованих документів у рішеннях дисциплінарних органів і судовій практиці.

Зазвичай науковці, звертаючись з питань суддівської етики до документів КРЕС, аналізують положення Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості (Висновок № 3). Це цілком зрозуміло. Адже сама назва цього висновку відображає його змістовне наповнення. Як зазначає Г. Вітюк, «за своїм змістом цей документ є висновками та їх аргументацією щодо належної поведінки суддів. Основним його джерелом є отриманні за допомогою анкетування дані про національні підходи до діяльності судді, і вже завдяки цьому він значною мірою являє собою зріз регіонального трактування належної поведінки суддів в Європі» [54]. Від самого початку у Висновку № 3 зазначається про причини, що зумовлюють потребу аналізувати етичні аспекти поведінки суддів: «Методи, які використовуються для вирішення спорів, мають завжди викликати довіру. Повноваження, що надані суддям, тісно пов'язані з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти

поведінки, які застосовуються до суддів, впливають з цих цінностей і є передумовами довіри до здійснення правосуддя» [52]. Подальша структура цього документу передбачає дослідження двох масштабних тем: (А) стандартів поведінки суддів; (Б) принципів та процедур, які регулюють кримінальну, цивільну та дисциплінарну відповідальність суддів.

Однак, ми не будемо наразі детально зупинятися на положеннях зазначеного висновку, тому що вже неодноразово посилалися на них і будемо звертатися в подальшому. Водночас підкреслимо певні, особливо цінні посили, які відображають специфіку суддівської етики. Так, у п. 45 зауважується, що «стандарти професійної поведінки відрізняються від законодавчих і дисциплінарних правил. Стандарти професійної поведінки визначають здатність суддівської професії виконувати свої функції згідно з цінностями, які відповідають суспільним очікуванням, але водночас з наданими цій професії владними повноваженнями. Це є стандарти саморегулювання, які підтверджують що застосування права не є механічною справою, а передбачає справжні дискреційні повноваження та покладає на суддю відповідальність перед собою та перед громадянами» [52]. На думку дослідників, таке формулювання є підтвердженням того, що професійна етика суддів суттєво залежить від рефлексивних можливостей конкретного судді – здатності тверезо оцінити свою відповідність займаній посаді [54]. Погоджуючись із цим, від себе додамо, що первинним у формуванні суддівської етики є самосвідомість і самооцінка судді, його сприйняття суддівської професії і себе у ній.

Але Висновок № 3 є не єдиним висновком, в якому КРЄС підкреслює особливе значення етики у діяльності судді. Про суддівську етику також прямо, опосередковано або дотично йдеться у таких документах як: Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судової влади та незмінюваності судів, Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги

Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та суспільство, Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про судову раду на службі суспільству, Висновок № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві, Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів, Висновок № 16 (2013) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про відносини між суддями та адвокатами; Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади, Висновок № 19 (2016) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль голів суддів та інші.

Окремо слід виділити схвалену у 2010 р. КРЄС з нагоди 10-ї річниці свого створення Велику хартію суддів (Основоположні принципи), в якій питання етики спільно з відповідальністю посіли своє належне місце.

Як проміжний підсумок варто зазначити, що наведені нами положення різних за статусом і характером міжнародних документів тісно взаємопов'язані між собою. Вони дублюють, конкретизують, тлумачать і розвивають один одного в питаннях суддівської етики, формулюючи на певному рівні абстракції відповідні принципи поведінки суддів або з належною конкретизацією визначаючи їх обов'язки, зокрема вимоги та заборони. Отже, вони становлять певну систему, в оцінці якої ми солідарні з Л. Тацій, на думку якої «особливість нормативного регулювання суддівської етики на міжнародному рівні полягає в тому, що міжнародні стандарти етики та професійної поведінки судді складають систему принципів, правил та обов'язків судді, які не суперечать один одному, а тісно перетинаються та доповнюють, уточнюють, розширюють відповідні

вимоги. Вони, «з одного боку, містять рекомендації, які прямо адресуються суддям та мають дотримуватися ними через повагу до суддівської професії, з другого – накладають обов'язки на державу щодо їх інкорпорації у національну правову систему, зокрема, впровадження у національне законодавство, систему спеціальної підготовки суддів ті підвищення їх кваліфікації тощо» [181].

Таким чином, подальшої уваги потребує питання нормативно-правового регулювання суддівської етики на національному рівні.

II. Національний рівень регламентації суддівської етики, аналогічно міжнародному, охоплює різні за імперативним впливом приписи: норми законодавчих актів, які регулюють поведінку суддів, та положення рекомендаційного характеру.

1. Першоосновою законодавчого регулювання етичних складників суддівської діяльності є Основний Закон держави. Окремі дослідники зазначають, що Конституція України містить лише одну моральну вимогу, що ставиться до суддів – доброчесність (ч.3 ст. 127), яку вони в контексті боротьби з корупцією розглядають як необхідну морально-етичну складову діяльності особи, що служить державі, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на принципах доброго відношення до громадян та чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків та розпорядженні державними ресурсами [168]. Не зупиняючись на аналізі категорії суддівської доброчесності, яка потребує окремої уваги, на нашу думку, до конституційних положень, які регулюють суддівську етику, слід також віднести норми:

- які встановлюють заборону суміщати статус судді з участю у політичних партіях, профспілках, будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади чи виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої (ч. 2 ст.127);

- які презюмують незалежність судді при здійсненні правосуддя та закріплюють основні засади судочинства (ст.129).

Звичайно, першочергово зазначені положення спрямовані на регулювання інститутів несумісності статусу судді та справедливого судочинства. Проте, паралельно вони виконують функцію морального регулятора у прийнятті суддею рішення щодо тих чи інших вчинків. Так, наприклад, пише О.В. Константний, порушення суддею вимоги про несумісність посади з іншою діяльністю дискредитує авторитет органів судової влади, свідчить про його неповагу до законів України, а тому є підставою для дострокового припинення виконання ним повноважень щодо здійснення правосуддя [86].

Значної уваги питанням професійної етики суддів приділено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Чимало його норм стосуються суддівської етики, зокрема в контексті: (а) обов'язків, що покладаються на суддю; (б) вимог до кандидатів у судді; (в) притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Так, відповідно до ч.7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний: справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів; подавати декларацію доброчесності судді; виявляти повагу до учасників процесу та інші.

Згідно з приписами ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» одними з вимог, яким повинен відповідати кандидат на посаду судді, є компетентність і доброчесність. Водночас ця норма встановлює ряд заборон, основу яких складає високий статусу судді та його моральний характер: «не може претендувати на посаду судді особа, яку було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне

нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді...».

Допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу є підставою для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (п.3 ч.1 ст.106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Наведені норми є лише окремими, далеко непоодинокими прикладами. Проте, серед їх різноманіття вважаємо доцільним окремо звернути увагу на ст. 57 профільного Закону, яка регламентує присягу судді. Відповідно до неї особа, яка призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя». Як бачимо, присяга судді пронизана прислівниками, що походять від таких іменників, як об'єктивність, безсторонність, неупередженість, незалежність, справедливість, чесність і непідкупність. Кожен із них тлумачиться як людська чеснота, моральна якість людини.

Слід зазначити, що складення суддями присяги є доволі символічним у контексті загальної суспільної моралі. Вважається, що історично присяга сформувалася як певний релігійний, а не правовий акт, формою виразу якого

слугувала клятва, виконання якої забезпечувалося страхом Божого покарання. Її тлумачать як: 1) урочисту офіційну обіцянку дотримуватися певних зобов'язань, клятву вірності якій-небудь справі; 2) урочисту обіцянку, часто підкріплену згадуванням чогось дорогого, священного для того, хто обіцяє; 3) запевнення у правдивості сказаного [199, с. 654].

Автори науково-практичного коментаря до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначають, що «сутність присяги полягає в офіційному зобов'язанні, яке бере на себе особа з нагоди вступу в особливий соціальний стан – стан суддів, що передбачає усвідомлення нею виняткової відповідальності у виконанні взятих на себе обов'язків. Присяга судді сьогодні поєднує в собі правові, морально-етичні, соціальні норми, які лаконічно характеризують значимість і розкривають зміст діяльності, до якої має намір приступити особа, яка складає присягу» [69, с. 230].

Із наведеного можна зробити висновок, що присяга демонструє, публічно засвідчує етичність суддівської професії.

Повертаючись до законодавчих норм, зрештою, стаття 58 безпосередньо називається «Етика судді» та передбачає, що питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України.

Отже, логіка дослідження скерує нашу увагу до етичного кодексу вітчизняного суддівського співтовариства, положення якого слугують орієнтиром для суддів у їх поведінці. Проте, перш ніж перейти до його аналізу необхідно згадати ще про один закон, який стосується етики суддів. Йдеться про Закон України «Про запобігання корупції», розділ VI якого називається «Правила етичної поведінки» та регулює питання пріоритету інтересів, політичної нейтральності, компетентності і ефективності, нерозголошення інформації, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень. Відповідно до ст. 38 цього закону судді, як суб'єкти, на яких він поширює свою дію, під час виконання

своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими.

2. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року (Кодекс), є втіленням самоорганізації та саморегулювання суддівської спільноти. Як зазначається у його преамбулі, «усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці» [78].

За своєю структурою Кодекс складається з преамбули, трьох розділів, які охоплюють двадцять статей. Конститутивними положеннями Кодексу є те, що суддя повинен бути прикладом додержання вимог закону, принципів та стандартів; уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність; бути незалежним; не використовувати своє посадове становище в особистих інтересах, в інтересах інших осіб та не дозволяти цього іншим; проявляти бездоганну поведінку; старанно й неупереджено виконувати свої обов'язки; здійснювати судочинство в межах і в порядку, визначених процесуальним законом; виявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу й інших осіб; не допускати проявів неповаги до будь-кого; уникати позапроцесуальних взаємин з учасниками процесу; дотримуватися вимог щодо несумісності; вести належний спосіб життя, який відповідає наявному в нього та членів його сім'ї майну й одержаним ними доходам; розміщувати, коментувати лише інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади тощо [165].

Загалом положення Кодексу відповідають передовим міжнародним стандартам і практикам, хоча й перебувають у полоні тривалих дискусій.

Наприклад, дехто вважає, що існуюча в Кодексі конструкція, яка передбачає, що суддя має бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень (ст. 2), суперечить концепції колегіального розгляду справи, тому доцільніше було б закріпити норму такого змісту: «при прийнятті рішень суддя має бути незалежним від адміністрації суду» [100].

Інші автори зауважують, що з позиції правової визначеності багато положень Кодексу потребують уточнення та загалом оновлення, що зумовлено насамперед змінами до Конституції України в частині «Правосуддя», формуванням Верховного Суду та прийняттям нових процесуальних кодексів [66].

Якщо з тезою щодо модернізації Кодексу варто погодитись, то тезі про уточнення варто протиставити іншу наукову думку. Зокрема, вважаємо слушною позицію Г. Вітюк. Вона зазначає, що «неоднозначність таких категорій, як справедливість, совість, добро, зло тощо, як і саме їх існування унеможливають конкретизацію моральних приписів поведінки за нормативно-правовим зразком – якщо визначення будь-якого вчинку як законного чи незаконного не викликає труднощів на практиці, то рішення про справедливість чи несправедливість певних дій значною мірою залежить від суб'єкта такого оцінювання. Таким чином, у формуванні переліку правил поведінки суддів з метою забезпечення її відповідності суспільній моралі використовується така її інтерпретація, яка фактично є усередненим відображенням моралі кожного окремого індивіда. Такий підхід до визначення норм професійної етики судді є вимушеним і єдино правильним» [54].

На наше глибоке переконання, положення Кодексу повинні слугувати орієнтиром і встановлювати базові для судді моделі поведінки, подальша

конкретизація та інтерпретація яких залежатиме від морально-етичних характеристик особистості та ціннісних установок судді.

Увага до Кодексу вимагає також згадати про його Коментар, який був затверджений Радою суддів України 04 лютого 2016 року [79], а тому може вважатися прикладом його автентичного тлумачення. Коментар містить роз'яснення основних понять, категорій, що вживаються в Кодексі. Він покликаний надати практичні рекомендації щодо застосування положень Кодексу та слугує певним алгоритмом дій для кожного судді.

Про доволі поширене використання Коментаря до Кодексу свідчить дисциплінарна та судова практика. Наприклад, у рішенні ВРП від 24 жовтня 2019 року № 2812/0/15-19 Коментар до статті 12 Кодексу був використаний для оцінки етичності дій судді, який надав «Експертний висновок» для Високого суду Британських Віргінських Островів, в якому критично оцінив ряд рішень національних судів, що набрали законної сили. Хоча і було зроблено застереження, «що Висновок висвітлює експертну особисту позицію автора, який діє в «приватному статусі» як фахівець з описуваної проблематики, та не є актом будь-якого державного органу, не покладає зобов'язань на інших учасників правовідносин; при наданні Висновку автор діє як незалежна, приватна особа, яка не перебуває в підпорядкуванні будь-якої сторони спору і не є прихильником позицій сторін», дисциплінарний орган встановив, що таке застереження судді певною мірою конфліктувало зі змістом самого Висновку. За результатами дисциплінарного провадження було встановлено факт недотримання суддею норм суддівської етики та стандартів поведінки [139].

Отже, акти органів суддівського самоврядування відіграють надзвичайно важливе значення у питаннях регулювання суддівської етики. Незважаючи на корпоративну природу, їх регуляторний вплив забезпечується вимогами профільного закону. Як слушно зазначає Л. Тацій, «із загальнотеоретичної точки зору такий підхід є проявом взаємодії права і моралі, коли через юридикацію

етичних вимог, визнання їх у законі та забезпечення правовим захистом останні набувають ознак загальнообов'язковості та державної забезпеченості» [181].

Загалом, особливістю нормативного регулювання суддівської етики на національному рівні є «вертикальний» характер закріплення відповідних норм, починаючи з Основного Закону держави, профільного закону, який регулює статус суддів, і етичного кодексу, що закономірно позначається на мірі їх абстрактності чи конкретизації.

Висновки до розділу 1.

Розуміння поняття суддівської етики ризниться залежно від сфер, в яких вона досліджується або вчиняє вплив. У теоретичному ракурсі суддівська етика постає як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності. У практичній площині суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їх діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним, і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні та особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання та авторитету в суспільстві.

Суддівська етика відзначається рядом особливостей, серед яких – ретроспективна дія її норм та їхній, необмежений по статтю судді, регуляторний вплив.

Суддівська етика тісно взаємопов'язана та взаємозумовлена з такими категоріями як «судова етика» та «судовий етикет».

З позиції логіки поняття «суддівська етика» та «судова етика» є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень – здійснення правосуддя, що об'єктивується у

формі судового процесу. Судова етика «моралізує» поведінку судді під час здійснення судочинства, впливаючи таким чином на формування етичної основи постаті судді та його статусу. Водночас суддівська етика, як різновид етики професійної, привносить у судовий процес професійну мораль, яка, серед іншого, передбачає правосвідомість і мотивацію судді.

Судова етика та судовий етикет є спорідненим поняттями, що характеризують сферу практичної діяльності – судової. Судовий етикет є похідним від судової етики як зовнішній прояв внутрішнього світу учасників судового процесу, що виражається у дотриманні ними правил поведінки у судовому засіданні. Судова етика, на відміну від судового етикету, передбачає не лише зовнішній прояв. Вона першочергово охоплює ціннісні орієнтири учасників судового процесу, тобто характеризує їх внутрішній світ, їх власне позиціонування та відношення до інших крізь призму лише їм властивої моралі.

Судова етика фокусує увагу суто на сфері судового процесу, охоплюючи своєю регуляторною силою всіх його учасників. Водночас суддівська етика, навпаки, фокусує увагу на одному учаснику судового процесу – судді, проте розповсюджує свою дію на різні сфери його життєдіяльності (професійну та позапрофесійну).

Етична основа статусу судді характеризується низкою об'єктивних передумов, які пов'язані з особливостями діяльності судді, а також роллю, яку відведено судовій владі у суспільстві. Серед них ключовими є:

- 1) специфіка судового процесу, зумовлена приматом ідеї справедливості та конфліктогенністю його середовища;
- 2) незалежність судді як неодмінний і безспірний атрибут судової діяльності;
- 3) корпоративність (професійна солідарність);
- 4) самообмеження, які покладає на себе суддя.

Для судді, для суддівської спільноти як соціальної групи, незалежність повинна бути однією з головних, базових життєвих цінностей, метою та умовою

його життєдіяльності. Вона повинна мати визначальне спонукальне значення відносно інших прагнень судді як індивіда, наприклад, матеріальних, кар'єрних, статусних тощо. З позиції моралі незалежність судді – це стан духу, а не тіла. Останнє образно охоплює необхідні інституційні, організаційні та процедурні гарантії. Тож вона є первинною відносно «матерії». Незалежність судді – це його здатність, прагнення до справедливих рішень і дій, гідної поведінки та вчинків незалежно від обставин, які можуть бути несприятливими для нього.

Нормативно-правове регулювання суддівської етики доцільно розглядати з урахуванням двох рівнів: (I) міжнародного та (II) національного. Міжнародний рівень нормативного регулювання суддівської етики охоплює декілька груп джерел: 1) міжнародні угоди універсального чи регіонального характеру; 2) документи, прийняті міжнародними чи регіональними органами суддівської спільноти.

Міжнародний рівень нормативного регулювання суддівської етики відзначається тим, що положення різних за статусом і характером міжнародних документів тісно взаємопов'язані між собою. Вони дублюють, конкретизують, тлумачать і розвивають один одного в питаннях суддівської етики, формулюючи на певному рівні абстракції відповідні принципи поведінки суддів або з належною конкретизацією визначаючи їх обов'язки, зокрема вимоги та заборони.

Національний рівень регламентації суддівської етики, аналогічно міжнародному, охоплює різні за імперативним впливом приписи: норми законодавчих актів, які регулюють поведінку суддів, та положення рекомендаційного характеру.

Особливістю нормативного регулювання суддівської етики на національному рівні є «вертикальний» характер закріплення відповідних норм, починаючи з Основного Закону держави, профільного закону, який регулює статус суддів, і етичного кодексу, що закономірно позначається на мірі їх абстрактності чи конкретизації.

РОЗДІЛ 2. СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІ

2.1. Роль і система етичних стандартів у діяльності судді

Дослідження етичної основи професійного статусу судді неодмінно скеровує нас до питання стандартів суддівської етики, що, як певне поняття, використовується у різноманітних інтерпретаціях і у науковій літературі, і у документах міжнародного та локального рівня.

Так, наприклад, О. Овсяннікова ототожнює стандарти суддівської етики з положеннями різних актів, зокрема міжнародних, яким ми приділяли увагу у попередньому розділі. Стандарти етичної поведінки суддів, - пише дослідниця, - містяться у численних міжнародно-правових актах, які ухвалені уповноваженими органами чи інституціями міжнародних універсальних (ООН) або регіональних організацій, а також міжнародними професійними організаціями суддів. «Так, до основних універсальних міжнародних стандартів діяльності суддів належать Основні принципи незалежності судових органів, прийняті сьомим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками у 1985 р. та схвалені резолюціями № 40/32 та 40/146 від 29 листопада 1985 р. та 13 грудня 1985 р. Генеральної Асамблеї ООН, а також Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 р.» [110].

А. Музиченко вважає, що загалом суддівську етику слід визначати як стандарти професійної поведінки суддів, що характеризуються наявністю підвищених моральних вимог, зумовлених високою відповідальністю їх праці [106].

Свою чергою С. Жуков, звертаючись до проблеми визначення поняття суддівської етики, аналізує питання співвідношення понять «суддівські стандарти» та «високі стандарти поведінки», які використовуються у

вітчизняному Коментарі до Кодексу суддівської етики, затвердженому рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 року № 1. Він пише: «У Коментарі не пояснюється, що слід розуміти під суддівськими стандартами, натомість є визначення «високих стандартів поведінки». Високі стандарти поведінки полягають у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті, має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу й оточуючі люди бачили в ньому еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших. Вказане викликає питання: а чи дотичний термін «суддівські стандарти» до терміна «високі стандарти поведінки»? Чи необхідно, щоб поведінка судді відповідала саме високим стандартам? Чи досить, щоб суддя демонстрував відсутність визначених правовими актами та Кодексом суддівської етики заборон? Так, виходячи зі змісту коментарю, висока емоційність (як повна протилежність стриманості та врівноваженості) не відповідає високим стандартам поведінки. Водночас відсутні вказівки, що висока емоційність суперечить суддівським стандартам. До речі, у преамбулі до Кодексу судової етики йдеться саме про високі стандарти поведінки: «Усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці». Але, виходячи з викладеного вище аналізу наведених вище визначень, суддівська етика має своїм елементом не високі стандарти поведінки, а суддівські стандарти» [66].

Хоча вище згаданий науковець не дає власного визначення стандартам в контексті суддівської етики, з його аргументами щодо недоцільності

використання словосполучення «високі стандарти поведінки» варто погодитися та підтримати. Адже за логікою, якщо є високі стандарти суддівської поведінки, то мають існувати і низькі. А це вже суперечить здоровому глузду.

Про стандарти суддівської етики у контексті їх регулювання на міжнародному рівні розмірковує Л. Тацій, яка зазначає, що вони складають систему принципів, правил та обов'язків судді, які не суперечать один одному, а тісно перетинаються та доповнюють, уточнюють, розширюють відповідні вимоги. «Міжнародні стандарти суддівської етики та професійної поведінки, з одного боку, містять рекомендації, які прямо адресуються суддям та мають дотримуватися ними через повагу до суддівської професії, з другого – накладають обов'язки на державу щодо їх інкорпорації у національну правову систему...» [181].

Якщо звернутися до Бангалорських принципів поведінки суддів, як найбільш відомого регулятора питань суддівської етики, то в преамбулі цього документа зазначено, що «нижченаведені принципи мають на меті встановлення стандартів етичної поведінки суддів. Вони адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів» [33].

Коментар до Бангалорських принципів тлумачить зазначене вище положення із застосуванням категорії «основоположні та універсальні цінності», що передбачає таке: «Нижче наведено принципи, які ґрунтуються на шести основоположних та універсальних цінностях, а також рекомендації щодо застосування кожного принципу. Вони призначені стати посібником для суддів та забезпечити для них основу регламентації поведінки у вигляді національного кодексу поведінки чи іншого механізму. Вказівки щодо застосування кожного принципу не є аж настільки загальними, щоб бути малоприматними як рекомендації, і вони не настільки конкретні, щоб стати недоречними для вирішення численних і різноманітних питань, з якими суддя має справу в своєму

повсякденному житті. Водночас, вони можуть вимагати пристосування з урахуванням специфіки тієї чи іншої юрисдикції» [80].

Із посиланням на слова судді Дж. Б. Томаса у цьому документі також аргументовано потребу у стандартах поведінки: «Ми – певна група у суспільстві. Ми – вибрані представники поважаної професії. Нам довірили щодня здійснювати значні повноваження. Це має неймовірний вплив на життя та долі людей, які постають перед нами. Громадяни не можуть бути впевненими, що одного дня вони чи їх доля не залежатиме від нашого рішення. Вони не бажають, щоб таку владу було покладено на людину, чий чесність, компетентність чи особисті критерії викликають сумніви. Тому для забезпечення цілісності системи права в тому вигляді, як ми її знаємо, потрібні стандарти поведінки як у суді, так і за його межами, які будуть покликані виправдати ці очікування» [80].

Із цінностями стандарти суддівської етики пов'язуються й у Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості. Зокрема, у п.8 йдеться про те, що «повноваження, які надані суддям, тісно пов'язані з цінностями правосуддя, справедливості та свободи. Стандарти поведінки, які застосовуються до суддів, впливають з цих цінностей і є передумовами довіри до здійснення правосуддя» [52]. Водночас, як впливає з наступних положень цього документа, стандарти також пов'язуються з правилами поведінки судді: «Будь-який аналіз правил щодо регулювання професійних вимог до суддів повинен містити розгляд принципів та цілей, які ці правила зумовлюють» [52].

Хоча наведені тези не дають відповіді на питання, що таке етичні стандарти діяльності судді, однак дають уявлення про призначення, роль цих стандартів, а також коло суб'єктів, до яких вони скеровуються. І ці два аспекти перебувають у тісному взаємозв'язку, зумовлюючи один одного.

Так, як бачимо, першочергово етичні стандарти призначаються, спрямовуються суддям, орієнтуючи їх у професійній і позапрофесійній діяльності, визначаючи до певної міри абстрактності модель їх бажаної чи необхідної поведінки. Тому, стосовно суддів вони виконують інструктивну та вказівну роль. Але, крім цього, вони також виконують і роль превенції, оскільки застерігають суддів від аморальних проявів у поведінці.

У другу чергу стандарти суддівської етики призначаються для органів судової влади як правила, що регламентують поведінку суддів, а відтак – відіграють роль регулятора, крізь призму яких аналізується, оцінюється та вирішується конкретна ситуація, з якою стикається суддя в своїй діяльності (прикладом може слугувати вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за допущення поведінки, яка підриває авторитет правосуддя).

Зрештою, стандарти суддівської етики адресуються суспільству, даючи його численним членам уявлення про «ідеальну» постать судді, його поведінку і загалом судову владу в державі. Саме вони слугують основою для формування у суспільстві довіри до суду. Тому етичні стандарти, на нашу думку, також виконують інформаційну та іміджеву роль. Наш підхід у цьому питанні є співзвучним позиції В.П. Корж, яка вважає, що основними завданнями етики судді є зобов'язання демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, застосування правових норм і моральних принципів у всіх сферах діяльності суду, розкриття морального змісту правових норм, що визначають порядок кримінального, цивільного, адміністративного, господарського судочинства, посилення впливу судочинства на формування правової і моральної свідомості громадян, розширення дій моральних факторів у сфері правосуддя [44, с. 242].

Отже, роль етичних стандартів у діяльності судді визначається тріадою суб'єктів, які диференціюють її з урахуванням власних потреб і завдань.

Але повернемося до розуміння стандартів суддівської етики, щодо якого, як засвідчили наведені нами думки науковців і положення міжнародних актів, немає єдності.

Нагадаємо, що у переважній більшості випадків конструкція «етичні стандарти суддів» у різноманітності її варіацій («стандарти поведінки суддів», «стандарти суддівської етики» тощо) вживається у взаємозв'язку з такими словами як норми, правила, принципи, цінності. Це цілком закономірно, оскільки сам термін «стандарт» (від англ. standard – норма, зразок, мірило) у першому своєму значенні тлумачиться як зразок, модель, еталон, що його приймають за вихідний для порівняння з ним інших подібних об'єктів [200, с. 258].

Тлумачний словник української мови, крім технічного змісту слова «стандарт», подає його у значенні єдиної типової форми організації, проведення, здійснення чого-небудь; шаблону, трафарету; чогось, позбавленого індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності [172, с. 644].

«Під стандартами (у контексті права), - вважає В.Д. Бринцев, - безперечно, розуміють установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості» [41, с. 51]. Але нам використання «мінімальних вимог» у тлумаченні стандартів видається не зовсім вдалим, оскільки, по-перше, слово «вимоги» характеризується такою ознакою як імперативність, що стандартам не завжди може бути властиво, по-друге, їх «мінімальність» створює в свідомості уявлення про певні базові речі, що потребують розвитку, водночас як стандарти передбачають вже досягнутого певного ступеня досконалості, що створює можливість їх використання як прикладу, результату, якого слід притримуватися.

Найбільш вживаним у сфері права є словосполучення «міжнародні стандарти», під яким енциклопедична література пропонує розуміти міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у відповідних сферах міжнародного

співробітництва [198, с. 615]. Його використовують відносно різних сфер, наприклад, правосуддя, адвокатури, прокурорської діяльності, державної служби тощо, що також позначається на різноманітності підходів до розуміння стандартів як таких.

Наприклад, В. Владишевська вважає, що стандарти у сфері правосуддя – це принципи, рекомендації, правила, що мають різний рівень, і, як багато хто з дослідників, ототожнює їх з міжнародними документами різної регуляторної сили та масштабу [55].

Аналогічним є підхід І.В. Назарова, який до міжнародних стандартів у сфері правосуддя відносить: 1) базові – міжнародні стандарти, в яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року); 2) спеціальні (Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року); 3) практики Європейського суду з прав людини; 4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем (наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року) [107, с. 352].

Вважаємо, що у нашому дослідженні доцільно звернути увагу на ознаки, характерні риси стандартів, які, власне, і дають можливість іменувати певні положення стандартами.

Так, А.М. Бірюкова серед ознак, які характеризують міжнародні стандарти, виокремлює такі:

1) міжнародний стандарт права становить собою основоположне правило поведінки. Тобто, стандарт є свого роду приписом (обмеженням), але не ситуативним, разовим, а таким, що має універсальний, багаторазовий, тривалий характер;

2) міжнародні стандарти права – не просто правила поведінки, але правила поведінки суб'єктів міжнародного права у відповідній сфері, які є стандартизованими, тобто придатними для загального та багаторазового користування;

3) будь-який стандарт у сфері права за своєю природою якщо не ідентичний, то максимально близький до категорії «принцип права», а отже завжди потребує нормативного закріплення. Міжнародного стандарту права за межами нормативного акту не існує. Це обов'язкова і єдина можлива форма його (стандарту) існування;

4) міжнародні стандарти права мають загальний (не деталізований) характер. Тобто, це правила поведінки, які визначають приблизні орієнтири, котрі за своєю природою дають змогу на національному рівні з урахуванням менталітету населення, культури, релігійних та інших традицій творчо реалізувати їх, не виходячи за межі такого роду приписів;

5) міжнародні стандарти права за сферою своєї дії і спрямованості завжди мають міждержавний, не локальний характер. Не можливо уявити собі таке правило поведінки, яке встановлюється для конкретної території;

6) за своєю сутністю міжнародний стандарт права завжди має імперативний, обов'язковий характер. У стандарті, як рекомендації, не має сенсу, адже його запровадження спрямоване на досягнення такого роду ефективності, яка неможлива без примусу;

7) міжнародні стандарти за адресата мають не приватних (фізичних чи юридичних) осіб, а суб'єктів міжнародного публічного права, адже першочергово призначені змінювати вектор діяльності представників законодавчої гілки влади держави [39].

Вбачається, що наведені вище ознаки з поправкою на сферу їх застосування цілком доречно використовувати і відносно етичних стандартів суддівської діяльності.

Обґрунтованим у тлумаченні стандартів суддівської етики є використання слова цінності, що відзначається філософським, психологічним, соціальним, культурологічним контекстом. Тому, закономірно, що існують різні підходи до їх розуміння.

Як філософська категорія, цінності є основою аксіології – науки про цінності та їх природу. У науковій літературі відзначається, що в аксіології виділяється двохелементна структура цінностей: по-перше, це дещо, що має для людини велику значимість, відповідає актуальній потребі, по-друге, це зафіксований у культурі еталонний шлях задоволення значимої потреби [182].

Щоб продемонструвати смислову багатогранність поняття цінностей, ми скористаємося роботою І.А. Сердюка, який, із посиланням на роботи інших авторів, узагальнив і продемонстрував його існуючі інтерпретації. Отже: 1) цінність – це уявлення людини про певні ідеальні стани, наявність яких обумовлена задоволенням потреб – фізіологічних, матеріальних, інтелектуальних; 2) цінності – узагальнені уявлення людей про найбільш значущі цілі та норми поведінки, що визначають пріоритети у сприйнятті дійсності, орієнтації їх дій і вчинків у всіх сферах життя та значною мірою формують «життєвий стиль» у суспільстві. Система або сукупність домінуючих цінностей у концентрованому вигляді виражає особливості культури й історичного досвіду цього суспільства; 3) цінність являє собою властивість того або іншого суспільного феномену, спрямована на задоволення потреб та інтересів індивіда, групи людей і суспільства в цілому, а не є уявленням про ці властивості; 4) цінність – те, що почуття людей диктують визнати вищим над усім і до чого можна прагнути, споглядати, ставитися з повагою, визнанням, шануванням (П. Менцер). Цінність є не властивістю будь-якої речі, а сутністю і одночасно умовою повноцінного буття об'єкта [169].

Водночас у науковій літературі окремо досліджується поняття морально-етичних цінностей. Так, зокрема, А. Фурман зазначає, що морально-етичні

цінності, що виникають та існують у суспільстві, сприймаються свідомістю людини, кристалізуючись у ціннісні орієнтації, переконання, соціально-психологічні настановлення і зреалізуються у вчинках, стратегіях поведінки та у процесі її життєвого шляху як особистості. Слід пристати на його позицію відносно того, що цілісність, стабільність структури морально-етичних цінностей особистості визначається багатьма чинниками, серед яких важливе місце посідають спосіб її життя та множина соціальних ситуацій, у котрі вона задіяна. ...адекватність моральних позицій людини врешті-решт визначається характером дій-виборів між моральним і неморальним (із суспільних позицій) ціннісними уподобаннями. Відтак, дослідник визначає морально-етичні цінності як психосмислове утворення, яке є найдієвішим чинником становлення соціально та духовно зрілої особистості, її оптимального функціонування і самореалізації в конкретному доквіллі. Саме воно визначає шлях привласнення особою духовного потенціалу соціуму, а відтак і перетворення культурних вартостей у стимули і мотиви поведінки, окреслюючи конструктивне поле реалізації особистісних рис у діяльній взаємодії зі світом. Отож названі цінності – єдина психосистема, що задає інтенційно-регуляційний простір поведінки людей і соціальних груп у суспільстві. Водночас вона постає як орієнтир під час ситуативного вибору способу дії, обстоювання ідеалів та уможливлення шляхів досягнення життєвих цілей кожним суб'єктом індивідуальних чи групових діянь і вчинків [187].

Інтерпретуючи все вище зазначене для цілей нашого дослідження, відносно етичних стандартів суддівської діяльності як цінностей можна зазначити, що вони виступають універсальними стійкими орієнтирами, уявленнями, переконаннями, що кристалізувалися з суспільної моралі та специфікувалися професійним середовищем. Вони «проростають» з індивідуальних уявлень особистості про суспільну мораль і цінність правосуддя, її духовного потенціалу до розвитку та самообмеження, трансформуючись у систему цінностей, які набувають статусу правил для соціальної групи, що вирізняється професійним

статусом, - суддів. Вони створюють єдиний простір, в якому поведінка представників суддівської спільноти регулюється з урахуванням історично сформованих переконань про сенс та ідеали правосуддя, стимулюючи та мотивуючи суддів до вибору оптимальної їх моделі поведінки з урахуванням конкретних обставин і ситуацій, в яких перебуває суддя [40].

Ще на одній особливості етичних стандартів суддівської діяльності наголошено у Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості: «Стандарти суддівської поведінки визначають здатність суддівської професії виконувати свої функції згідно з цінностями, які відповідають суспільним очікуванням, але водночас з наданими цій професії владними повноваженнями. Це є стандарти саморегулювання, які підтверджують, що застосування права не є механічною справою, а передбачає справжні дискреційні повноваження та покладає на суддю відповідальність перед собою та перед громадянами» [52].

Тому лаконічно етичні стандарти поведінки суддів (стандарти суддівської етики) доцільно, на нашу думку, визначати як систему універсальних норм, цінностей, правил і формул, що орієнтують суддів у виборі моделі їх поведінки за конкретних обставин з урахуванням особистих уявлень про мораль, етику судової діяльності, ідеали правосуддя та значимість професійного статусу судді у суспільстві.

Етичні стандарти діяльності судді утворюють певну систему, елементи якої можна виокремлювати за різними критеріями.

Наприклад, В.В. Городовенко вважає можливим диференціювати етичні засади суддівської професії за таким критерієм як джерело їх закріплення на нормативні та ненормативні. Нормативні вимоги до поведінки суддів передбачені законодавчими та підзаконними актами, зокрема процесуальним

законодавством. До ненормативних він вважає можливим віднести Кодекс професійної етики суддів, загальноприйняті засади моралі та правила поведінки, а також «правила» конкретного судді або конкретного суддівського співтовариства [58, с. 160-161].

Такий підхід, звісно, має право на існування. Проте, нам видається, що відносити положення Кодексу професійної етики до ненормативних, навряд чи обґрунтовано. Адже закріплені у ньому правила поведінки за всіма ознаками, розробленими в теорії права, є нормами, закріпленими у відповідному акті, що прийнятий суддівською корпорацією, мають абстрактний характер, справляють регуляторний вплив на певне коло суб'єктів, які визнають їх вплив. У такому разі етичні стандарти поведінки суддів як норми мають триєдину природу: по-перше, вони є нормами моралі, що концентровано виражають суспільні уявлення та погляди на постать судді та його поведінку; по-друге, вони є нормами права, в які трансформувалася суспільна мораль у цій сфері, набувши офіційного закріплення та отримавши механізми реалізації, зокрема й в частині відповідальності за їх невиконання чи порушення; по-третє, вони є корпоративними нормами, які встановлюються на різних рівнях (міжнародному, регіональному, національному) суддівською корпорацією, розповсюджуючи свій вплив на всіх без виключення її представників.

Існує у науковій літературі також підхід, за якого систему етичних стандартів суддівської діяльності утворюють три елементи. Так, С.В. Подкопаєв розмежовує положення суддівської етики на: 1) загальні, які визначають необхідні для суддівської роботи моральні та особисті якості; 2) службові, що регулюють професійну діяльність і поведінку суддів; 3) позаслужбові, які регулюють діяльність і поведінку судді суддів за межами судового засідання [118, с. 7]. Схожим є підхід за якого, крім зазначених елементів, ще виділяються правила, які встановлюють відповідальність за порушення етичних норм. Але щодо цього слід підтримати позицію В.В. Городовенка, який зазначив,

що в даному випадку видається не зовсім правильним ототожнення правил поведінки з засобами їх забезпечення (у даному разі з відповідальністю) [58, с. 161].

Слід також навести й іншу позицію, відповідно до якої правила суддівської етики розмежовуються на особисту етику судді та процесуальну етику судді. Під особистою етикою судді розуміється його позасудова поведінка, тобто поведінку судді у суспільстві, сім'ї, побуті за межами зали судового засідання та робочого кабінету. Процесуальна етика судді становить собою поведінку судді під час здійснення правосуддя, що дістає вияв у спілкування судді з учасниками судового процесу [196].

Убачається, що наведена думка ґрунтується на положеннях, закріплених у міжнародних актах. Зокрема, якщо звернутися до структури визначального у питаннях суддівської етики Висновку Консультативної ради європейських суддів № 3 (2002) про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості, то частина «А. Стандарти поведінки суддів» у відповіді на питання, які стандарти поведінки повинні застосовуватися до суддів, передбачає такі елементи: а) неупередженість та поведінка суддів під час виконання своїх судових функцій; б) неупередженість та поведінка суддів поза судом; с) неупередженість та інші види професійної діяльності суддів; d) неупередженість та взаємодія суддів із засобами масової інформації [52].

Виокремлення рекомендацій у сфері взаємодії суддів із засобами масової інформації, а також щодо здійснення ними інших видів професійної діяльності зумовлено актуальністю цих питань у реаліях сьогодення. Проте цілком очевидно, що йдеться про правила поведінки суддів у ситуаціях, безпосередньо не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, або, мовою Висновку КРЄС, не під час виконання ними своїх судових функцій.

Якщо звернутися до Кодексу суддівської етики, що затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р., то його структура передбачає преамбулу, загальні положення та дві частини, які регулюють правила поведінки судді під час здійснення правосуддя та позасудову поведінку судді. Вважаємо, що саме застосування такого підходу у виокремленні елементів системи етичних стандартів суддівської діяльності є доцільним, адже мова йде про дві різних сфери, в яких суддя взаємодіє з оточуючим середовищем, і які мають різну природу їх регуляції. Тому, при подальшому викладенні матеріалу послуговуватимемося ним, використовуючи такі словесні конструкції як етика судді при здійсненні правосуддя та етика судді поза процесуальною діяльністю.

2.2. Етика судді при здійсненні правосуддя

Як ми вже зауважували, стандарти суддівської етики прийнято розглядати з урахуванням двох сфер: під час реалізації суддею функції правосуддя та щодо поведінки судді поза судовим процесом. Однак, крім того, до уваги беруться суб'єкти, з якими взаємодіє суддя, оскільки, етичні норми поведінки найбільш повноцінно реалізуються, коли всі особи, вступають у комунікацію.

Так, першочергово на увагу заслуговує питання суддівської етики в контексті взаємодії судді з учасниками судового процесу, які є його ключовими фігурами та від реалізації прав і виконання обов'язків яких залежить його рух і результат.

Варто розпочати з того, що до учасників судового процесу національне законодавство відносить різних суб'єктів, які поділяються за своїм процесуальним статусом. Наприклад, у цивілістичному судочинстві (цивільному, господарському, адміністративному) учасниками судового процесу є учасники справи, представники, інші учасники (помічник судді, секретар судового

засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст). У кримінальному судочинстві виокремлюють сторону обвинувачення, сторону захисту, потерпілого з його представником, інших учасників кримінального провадження, коло яких визначено у параграфі 5 гл. 3 КПК України.

Загалом, різноманітність складу учасників судового процесу, що закономірно супроводжується їх різними правами, обов'язками та правилами поведінки, може специфікувати етику поведінки судді відносно конкретної особи. Наприклад, як слідує з висновків КРЄС, свої особливості мають відносини суддів із прокурорами [48], а також з адвокатами [49]. Очевидно, що такий підхід зумовлений диференціацією не лише процесуальних, а першочергово професійних статусів згаданих осіб, які накладають свій відбиток на етику загалом судового процесу. Водночас, законодавчо закріплені засади організації судової влади демонструють, що діяльність судді в судовому процесі спрямовують фундаментальні положення, основу яких становить етична складова, та які є незмінними незалежно від статусу учасників судового провадження.

Так, норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюють, що, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу (ст. 6), що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім і справедливим судом (ст. 7), що правосуддя здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі та інших ознак (ст. 9) тощо.

Якщо звернутися безпосередньо до формалізованих етичних норм, то очевидною є їх кореляція з наведеними вище законодавчими приписами. Зокрема, Бангалорські принципи поведінки суддів, які встановлюють стандарти етичної поведінки кожного судді, закріплюють і конкретизують такі показники

як незалежність, об'єктивність, чесність і непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність [33].

Положення Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року (Кодекс), у розділі II «Поведінка судді під час здійснення правосуддя» також передбачають вимоги щодо незалежності судді під час здійснення правосуддя, його старанності, неупередженості, безсторонності, професійності, стриманості у коментарях [78].

На особливу увагу, з позиції етики, заслуговують норми Кодексу, в яких йдеться про повагу до учасників судового процесу. Їх декілька, і вони у різній інтерпретації підкреслюють обов'язок судді поважати всіх без виключення суб'єктів судового провадження, що, на нашу думку, вказує на провідну роль у діяльності судді принципу здійснення судочинства на засадах поваги. Цей принцип закріплено у процесуальному законодавстві. Наприклад, у ст. 2 ЦПК України, яка передбачає, що основними засадами (принципами) цивільного судочинства, серед іншого, є повага до честі і гідності усіх учасників судового процесу. Відповідно до ст. 7 КПК України до загальних засад кримінального провадження відноситься повага до людської гідності.

«Повага, - зазначає О.З. Хотинська-Нор, - є морально-етичною категорією. Це морально-етичний принцип, який вимагає ставлення до іншої людини як до особистості». Вона цілком слушно підкреслює, що «повага інших починається з поваги до себе («я поважаю себе, тому не дозволю іншим себе зневажати»). Та навпаки: повага інших дає привід для поваги самого себе («я поважаю інших, тому що я поважаю себе»))» [191]. Тому, перш за все, повага є необхідною складовою взаємодії суду з усіма учасниками судового процесу. Демонструючи свою повагу до учасників судового провадження, суддя вправі очікувати та вимагати поваги до себе з їх сторони. І хоча поважати суд є обов'язком учасників судового процесу, що забезпечується відповідними мірами примусу, прояви зневаги з боку судді навряд чи породжуватимуть позитивні емоції, провокуючи

учасників на відповідну реакцію. Це стає очевидним завдяки наявній дисциплінарній практиці. Проте, перш ніж до неї звернутися, повернемося до відповідних положень кодексу.

Отже, серед норм Кодексу акцент на повагу до учасників судового процесу зроблено у таких:

- ст. 8, яка передбачає, що суддя повинен здійснювати судочинство в межах та в порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб;

- ст. 9, відповідно до якої суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статті, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим;

- ст.11, згідно з якою суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу [78].

Із наведеного вбачається, що повага до учасників судового процесу нерозривно пов'язана з такими принципами як рівність, недискримінація учасників провадження, а також гласність судового процесу. Окреме місце в цьому логічному ряді слід відвести безсторонності (неупередженості) судді, яка є складовою права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. І хоча безсторонності судді відведені окремі норми Кодексу, слід визнати, що будь-які порушення засад рівності учасників судового процесу, їх дискримінація, стане приводом сумніватися у незаангажованості судді, його об'єктивності та неупередженості.

У Бангалорських принципах поведінки суддів зазначається, що суддя має усвідомлювати і уявляти собі різноманітність суспільства та різницю, що впливає з багатьох джерел... При виконанні своїх судових обов'язків суддя не повинен

словами чи поведінкою демонструвати прихильність чи упередженість до будь-якої особи чи групи осіб, керуючись причинами, що не стосуються справи [33].

КРЄС із цього приводу також наголошує, що судді повинні виконувати свої обов'язки, уникаючи фаворитизму та проявів упередженості чи симпатії. ... Вони повинні демонструвати однаково необхідну увагу стосовно всіх осіб (сторін, свідків, адвокатів тощо) без розрізнення, в основі якого можуть бути незаконні підстави або неналежне виконання суддівських функцій. ... Судді також повинні виконувати свої функції, керуючись принципом рівноправного ставлення до сторін, уникаючи будь-якої упередженості або будь-якої дискримінації, підтримуючи рівновагу між сторонами та забезпечуючи справедливий розгляд справи для кожної зі сторін [52].

Хоча наведене вважається догмою для суддівської спільноти, окремі її представники демонструють інші підходи у своїй діяльності.

Так, наприклад, як слідує з рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 27 листопада 2020 року № 3279/1дп/15-20, суддя Київського окружного адміністративного суду Б., розглядаючи справу, яка стосувалася видачі неповнолітній особі паспорта у вигляді книжки замість ID-картки, «проявила неповагу до учасників судового процесу, зневажливо коментуючи зміст позовної заяви у непроцесуальний спосіб, оцінюючи докази, якими вона обґрунтована, корегуючи пояснення позивача, його доньки та представника, допускаючи зневажливі висловлювання на їхню адресу, демонструючи зверхність та вказуючи на необізнаність позивача у чинному законодавстві, підвищуючи тон». Такий висновок був зроблений на підставі аналізу технічних записів судового засідання, які продемонстрували, що суддя вживала образливі, зневажливі, зверхні висловлювання стосовно позивача, його неповнолітньої доньки та представника. До прикладу, вона повідомила позивача: «Я буду слухати тільки те, що стосується фактичних даних. Ваші фантазії з приводу існування десь якогось комп'ютера і так далі... в мене немає часу дослуховувати

ці фантазії, тим більше, вони не стосуються розгляду цієї справи». А відносно неповнолітньої, яка не змогла відповісти на її питання, виявила явне роздратування та допустила зневажливе і зверхнє висловлювання, зазначивши, що вона навчається в одинадцятому класі і досі не може сформулювати свою думку [157]. Як наслідок, суддю притягнули до дисциплінарної відповідальності, застосувавши до неї дисциплінарне стягнення у виді подання про тимчасове, строком на шість місяців відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації з питань застосування норм КАС України і суддівської етики та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді [157].

Слід зазначити, що в контексті оцінки обставин зазначеної справи дисциплінарний орган надав досить важливий з позиції дотримання суддівської етики та проявів поваги-неповаги до учасників судового процесу коментар: «... суддям треба пам'ятати, що присутні у залі засідання особи постійно вивчають і оцінюють поведінку суддів, кожен жест судді, дію, погляд, слово. Саме тому в судовому засіданні суддя повинен говорити якомога менше і суто в межах, визначених процесуальним законом, не поводити себе зверхньо, не моралізувати, не проводити порівнянь, вміти слухати і своєчасно ставити запитання, з'ясовуючи лише необхідні деталі для розгляду справи по суті. При дослідженні обставин справи у судовому засіданні він не повинен висловлювати своєї оцінки, критичних зауважень» [157].

Наведений приклад демонструє не лише взаємозв'язок принципів поваги, рівності, недискримінації, а й що взаємодія судді з учасниками судового процесу з позиції дотримання етичних засад включає:

1) вербальну комунікацію, яка передбачає словесне вираження суддею своєї думки, що повинно бути етичним за своєю формою, змістом, інтонацією;

2) невербальну комунікацію, в якій значне місце відводиться мові тіла та жестів (кінесиці), виразу обличчя (міміці) [21].

Ось як з цього приводу зазначається у Коментарях щодо Бангалорських принципів поведінки суддів: «Упередженість може виявлятися у словесній або фізичній формі. Прикладом можуть бути епітети, образливі звертання, принизливі прізвиська, створення негативних стереотипів, невдалі жарти на основі стереотипів (які стосуються, наприклад, статі, приналежності до певної культури або раси і т. ін.), погрози, залякування або ворожі дії, які дають можливість зробити висновок про наявність зв'язку між расовою або національною приналежністю та злочином, а також згадки про певні особисті якості, що не стосуються справи. Забобонність чи упередженість також можуть виявлятися у жестах, вигляді чи поведінки у суді або поза ним. Манера поведінки може вказувати на недовіру до свідка і тим самим впливати неналежним чином на суд присяжних. Вираз обличчя може сприйматися сторонами у справі, адвокатами, які беруть участь у справі, присяжними, представниками ЗМІ та іншими особами як свідчення упередженості. Забобонність чи упередженість можуть бути скеровані проти тієї чи іншої сторони, свідка або адвоката» [80].

У контексті зазначеного О.З. Хотинська-Нор акцентує увагу на етиці спілкування судді в судовому процесі. Дослідниця підкреслює, що і за формою, і за змістом висловлювання судді під час здійснення судочинства повинні слугувати вираженням поваги до учасників судового процесу. «Суддя не вправі вживати образливих слів або таких, що можуть принизити чи дискримінувати інших. Водночас його слова, вирази повинні мати нейтральний, незаангажований характер, щоб не виникало жодних сумнівів у його незалежності й неупередженості. Будь-який словесний прояв симпатії чи антипатії до учасників судового процесу може бути розцінений як порушення права на здійснення правосуддя незалежним і безстороннім судом» [188]. На підтвердження своїх

слів вона наводить позицію ЄСПЛ у справі «Kurgianou v. Cyprus», до якої звернемося і ми.

Отже, за обставинами зазначеної справи заявник був адвокатом, який виступав захисником у справі про вбивство. В ході судового розгляду, коли він проводив перехресний допит свідка обвинувачення, суд перервав його. Заявник відчув себе ображеним і заявив клопотання про відсторонення від захисту в цій справі. Суд клопотання відхилив, на що заявник відреагував, заявивши, що під час перехресного допиту члени суду перемовлялися один із одним і направляли один одному записки. Судді ж заявили, що «як люди» вони «глибоко ображені», що вони «не згадують іншого випадку такого відкритої та недопустимої неповаги до суду з боку будь-якої особи, вже не кажучи про адвоката» і що «якщо реакція суду на це не буде миттєвою та жорсткою, ... правосуддю буде нанесено згубний удар». Суд дав заявнику можливість обрати: аргументувати суду причини, з яких заявнику не слід було призначати покарання, або відкликати зроблену ним заяву. Оскільки заявник не зробив ні того, ні іншого, суд визнав його винним у неповазі до суду та призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять днів з негайним виконанням вироку. Надаючи оцінку цим обставинами справи, ЄСПЛ прийшов до висновку про порушення вимог пункту 1 ст. 6 Конвенції та недотримання національним судом правильного балансу між потребою захисту авторитету судової влади та необхідністю захистити право заявника на свободу вираження думки. Свої висновки ЄСПЛ аргументував, зокрема тим, що судді у вирокі заявнику визнали, що «як люди» вони були «глибоко ображені» заявником. Таке висловлювання само по собі продемонструвало, що судді були особисто ображені, що носило характер особистої неприязні суддів. Крім того, експресивна мова, до якої вдалися судді при винесенні заявнику обвинувального вироку, передавала почуття обурення та шоку, що суперечить безпристрасному підходу, якого очікують від суду при проголошенні його рішень [9]. Таким

чином, ЄСПЛ вказав, що експресія з боку судді у судовому процесі є шкідливою для його ефективності.

Для нашого дослідження особливе значення має той факт, що етика висловлювання суддів оцінювалася ЄСПЛ у контексті їх взаємодії у судовому процесі з адвокатом, оскільки цьому питанню ми приділимо в подальшому окрему увагу.

Слід зазначити, що етика вербальної комунікації (спілкування) з учасниками судового процесу здебільшого лежить в полі контролю судді, який усвідомлює зміст сказаних ним слів і розуміє посил, який, в них закладено. Недарма дослідники зазначають, що люди, які свідомо обирають професію, об'єктом якої є людина, мають орієнтуватися на здатність до комфортного, компліментарного, морального, конструктивного спілкування, формувати у себе відповідні комунікативні здібності до такого спілкування. Як один із шляхів формування професійної компетентності компліментарного спілкування (тобто комунікативних здібностей) вони розглядають кодекси професійної етики [97].

Натомість особливістю невербальної комунікації є її переважно несвідомий характер. Суддя може не підозрювати, що його міміка, поза чи жест стали приводом до сумнівів у його безпристрасності. Це може бути пов'язано з різного роду культурними чи національними особливостями учасників судового процесу, чи іншими обставинами неюридичного характеру. Наприклад, жести дослідники поділяють на універсальні, національні, субнаціонально марковані та індивідуально специфічні: «універсальні – стиснутий кулак на адресу опонента (знак погрози) чи, наприклад, знизування плечима (знак здивування), співрозмовник опирається головою на долоню (знак нудьги). Національні жести – «ОК» – кільце, утворюване пальцями руки: в англійських країнах означає «все гаразд»; у Франції інтерпретується як «нуль», «нічого»; в Японії він має значення «гроші». У деяких країнах Середземномор'я цим символом виражається нетрадиційна сексуальна орієнтація особи (переважно чоловіки)» [113].

У попередньому розділі нашої роботи ми вже згадували про випадок, що стався в Оріхівському районному суді Запорізької області, коли в процесі судового розгляду справи суддя цього суду емоційно відреагувала на провокацію з боку адвоката та показала йому дулю, за що в подальшому була притягнута до дисциплінарної відповідальності [178].

Важливе значення в контексті суддівської етики має міміка судді. Вираз обличчя судді для учасників судового провадження не лише є психологічним сигналом умовно комфортної чи дискомфортної комунікації. Наприклад, такий мімічний рух з боку судді, як підморгування, може бути витлумачений як знак прихильності до когось, або, навпаки, як зневажливе ставлення, або ж, як натяк на певні обставини. Тому суддя повинен уникати таких проявів.

Однією з найменш контрольованих свідомістю форм невербальної поведінки людини є її поза – розташування тіла та рухи. Поза, яку займає суддя у судовому процесі, повинна забезпечувати офіційний і урочистий характер здійснення правосуддя. Сьогодні навряд чи можна уявити суддю із закинутими на стіл ногами. Проте, доволі часто зустрічається надмірна жестикуляція з боку судді, що може бути виявом його невпевненості, емоціональної нестабільності, а подекуди і відкритим проявом агресії. У цьому аспекті суддівська етика трансформується у дотримання правил судового етикету.

Водночас, слід підтримати позицію тих науковців, які вважають, що головне в комунікативних властивостях особистості судді – не прагнення бути приємним у спілкуванні, а уміння своїм виглядом і діями показати здатність, бажання досконало розібратися у всіх обставинах справи. «Саме це зумовлює повагу до судді і до правосуддя в цілому, є стимулом для учасників процесу ретельно, докладно викладати факти, власну оцінку, своє розуміння тих чи інших фактів. ...у комунікативних якостях судді мають бути відсутні надмірна жестикуляція, дратівливість, брутальність, глузування, зайва повчальність, суддя обов'язково

повинен володіти такими якостями, як тактовність, ввічливість, стриманість у манерах поведінки, емоціях, мові» [71]

Загалом же варто зазначити, що серед комунікативних якостей судді значну увагу відводять його вмінню слухати та чути. Це не означає, що учасники судового процесу можуть невпинно та будь-коли говорити. Тут на допомогу судді мають прийти навички управління залом. І, як слушно підмічено в літературі, щоб контролювати залу суду, суддя повинен, спершу, контролювати власні почуття [28]. Але суддя повинен проявити увагу, вникнути в суть сказаного та оцінити отриману інформацію в контексті обставин справи.

У рамках спільного проекту «LEONARDO DA VINCI Lifelong Learning Programme», до якого були залучені Інститут підготовки суддів Бельгії, Національна школа судівництва Франції, Румунський національний інститут магістратури, Центр суддівських досліджень Іспанії та Академія юстиції Туреччини, було виокремлено ключові компетенції судді, що вказують на наявність добрих комунікативних якостей особистості:

- вміння слухати (неупереджено, звертати увагу на факти та правові аргументи);
- здатність досягати порозуміння і примирення;
- здатність чітко формулювати і пояснювати правові основи прийнятого рішення;
- вміти проводити інтерв'ю;
- вміння управляти складними, конфліктними ситуаціями, неупереджено вести дискусію;
- організаційні та управлінські навички [59, с. 17].

У судовому процесі суддя виступає ключовим суб'єктом комунікації з його різними учасниками, тому її ефективність багато в чому залежить саме від нього. В організації взаємодії дістає прояв інтерактивний аспект, інтерактивні властивості судді, серед яких в психології першочергово виділяють

екстравертованість (спрямованість дій на інших), товариськість, колективізм, адекватне використання міміки та пантоміміки [34, с. 157].

Зазначені положення дають певне уявлення про основні етичні засади, які є універсальними та які визначають, спрямовують поведінку судді в судовому процесі незалежно від процесуального статусу його учасників. Однак, у дослідженні етики взаємодії судді з учасниками судового процесу загалом і етики їх спілкування, зокрема, на окрему увагу заслуговує питання етики спілкування та взаємодії суду з такими суб'єктами як адвокат і прокурор, про що ми зазначали на початку цього підрозділу. Це, звичайно ж, зумовлено їх професійним статусом і відведеною у процесі забезпечення справедливого правосуддя роллю. Адже, як наголошує КРЕС, «для належного здійснення правосуддя важливим є дотримання загальноприйнятих правових принципів та етичних цінностей усіма фахівцями, залученими до судового процесу» [48].

Аналогічною є позиція й ЄСПЛ, зафіксована в його рішеннях, і яка передбачає, що «належне функціонування судів було б неможливе без відносин, заснованих на довірі та взаємоповазі між різними учасниками правосуддя...» [12].

Слід відмітити, що саме КРЕС у своїх висновках акумулювала світові практики та рекомендації з питань взаємодії, зокрема й етики, суду з адвокатами та прокурорами. Так, у Висновку № 16 (2013) про відносини між суддями та адвокатами від 15 листопада 2013 р. КРЕС відзначила, що хоча судді та адвокати відіграють різні ролі в судовому процесі, проте внесок представників обох професій є необхідним для досягнення справедливого та ефективного рішення в усіх судових процесах – відповідно до закону [49].

Реалізуючи у судовому процесі кожен свою функцію, і судді, і адвокати, і прокурори, тим не менш, об'єднанні єдиними ціннісними орієнтирами, що сприяють утвердженню ідеї справедливого суду в суспільстві. Саме ці орієнтири визначають етичну основу їх взаємодії, поведінки та спілкування в процесі

здійснення правосуддя. У згаданих вище висновках КРЕС наголошує, що відносини між цими професіями мають базуватися на етичних принципах, які закріплені у професійних кодексах цих спільнот, «однак декілька етичних принципів є спільними і для суддів, і для адвокатів, наприклад, дотримання закону, професійна таємниця, честь і гідність, повага до сторін, професіоналізм, справедливість і взаємоповага» [49]. Стосовно прокурорів, підкреслюється, що «будучи головними суб'єктами здійснення правосуддя, вони мають повсякчасно підтримувати честь і гідність своєї професії та в усіх ситуаціях поводитися гідно обійманої посади» [48]. Вітчизняна наука також рухається в напрямку уніфікації окремих складових цих професійних статусів [177].

Як бачимо, попри загальну орієнтованість на етичну складову професійного статусу і судді, і адвоката, і прокурора, наголошуючи на важливості, першорядності їх незалежності один від одного, КРЕС йде шляхом диференціації питань взаємовідносин суду з адвокатами та суду з прокурорами. Безумовно, такий підхід виправдовує себе, враховуючи правову природу адвокатури, як інституту громадянського суспільства, та прокуратури, як державної інституції, якій відведено роль «обвинувача».

Диференційований підхід спостерігається й у інших документах, що спрямовують поведінку судді у взаємодії з адвокатами та прокурорами, закріплюють базові етичні постулати їх взаємовідносин. Так, Бангалорські принципи поведінки суддів передбачають, що «у своїх особистих стосунках з адвокатами, що мають постійну практику в суді, де розглядає справи даний суддя, суддя уникає ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення» (п.4.3.); «суддя підтримує порядок та дотримується етикету в процесі всіх судових розглядів та поводить себе терпляче, гідно та ввічливо по відношенню до сторін судового засідання, присяжних, свідків, адвокатів та інших осіб, з якими суддя спілкується в своїй офіційній якості» (п.6.6.) [33]. Водночас,

Кодекс поведінки європейських адвокатів містить окремий розділ, який присвячений питанням взаємовідносин адвоката з судом. Зокрема, зазначається, що адвокат повинен захищати інтереси клієнта чесно і безстрашно, не надаючи значення власним інтересам або будь-яким наслідкам для нього або будь-якої іншої особи, зберігаючи належну повагу і ввічливість до суду (п.4.3.) [76].

Наведені положення інтерпретовані у нормах Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [78], та Правилах адвокатської етики, затверджених Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 р. [124], в яких йдеться про відповідність поведінки суддів і адвокатів таким характеристикам як тактовність, ввічливість, витримка й повага, стриманість і коректність. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р., передбачає, що «прокурор у відносинах із суддями та присяжними повинен дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права та законності ..., а у відносинах з іншими учасниками судочинства прокурор повинен дотримуватися ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку» [77].

Як влучно підмічено у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, усі етичні вимоги, що висуваються до поведінки суддів, прокурорів і адвокатів при здійсненні правосуддя є нічим іншим, як проявами втілення принципу взаємоповаги, що складає етичну основу взаємовідносин усіх учасників судового процесу, про що нами вже зазначалося. О.З. Хотинська-Нор із цього приводу пише таке: «Поважати один одного в судовому процесі для судді та адвоката означає шанобливо ставитися та гідно поводитися по відношенню один до одного при вчиненні процесуальних дій відповідно до існуючих у суспільстві правових норм, а також морально-етичних правил поведінки. Взаємодія адвоката та суду у судовому процесі на засадах взаємоповаги передбачає такий режим судового засідання, за якого спілкування, реалізація під час судового процесу своїх прав,

виконання обов'язків, здійснення будь-яких процесуальних дій відбувається в контексті усвідомлення ними значимості обов'язків один одного, соціальної ролі кожного з них. ... прояви взаємоповаги між судом та адвокатом під час здійснення судочинства можуть бути різноманітними та полягати у: ввічливому зверненні один до одного; шанобливій і спокійній манері спілкування в судовому засіданні; тактовній та витриманій манері поведіння; недопущенні зловживання своїми процесуальними правами; уникненні суперечок між собою та некоректних висловлювань на адресу один одного, тощо» [191].

Повністю поділяючи наведену думку та вважаючи її абсолютно застосовною і відносно прокурорів, вважаємо за необхідне повернутися до питання етики спілкування з цими суб'єктами у судовому процесі. Адже, як ми вже зазначали, спілкування визначає ефективність взаємодії між людьми, а у контексті здійснення правосуддя – досягнення його мети – захисту прав та інтересів особи, реалізації основоположних засад судочинства – гласності, змагальності, диспозитивності, розумності строків розгляду справи тощо.

Спілкування судді та адвоката/прокурора при здійсненні правосуддя є формальним, професійним (діловим) спілкуванням, яке нерозривно пов'язане з такими поняттями як культура мовлення та вербальний (мовний) етикет, що передбачають словниковий запас, стиль мови та манеру формулювання думки, які притаманні певній професійній спільноті, в нашому випадку – юридичній. Так, наприклад, у судовому процесі існують історично сформовані стереотипи мовного звертання до суду, формалізовані у процесуальному законодавстві. Відповідно до ст. 125 ЦПК України, учасники справи, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь». Аналогічний припис закріплено також у ст. 199 ГПК України, ст. 197 КАС України та ст. 329 КПК України. Остання, крім цього, передбачає альтернативне звернення до суду, що виражається у мовному звороті «Шановний суд». Такі звернення підкреслюють

суспільний авторитет суду, його визнання учасниками судового процесу, зокрема адвокатом і прокурором. А їх ігнорування може тлумачитись як прояв неповаги до суду, що спричиняє притягнення винної особи до відповідальності згідно з законодавством.

Наприклад, як впливає з постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 263/10894/2020, особу було обґрунтовано притягнуто до адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 185-3 КУаАП (за прояв неповаги до суду), оскільки, як було встановлено, в судовому засіданні чоловік не підкорявся розпорядженням головуючого судді, не реагував на зауваження, відмовлявся вставати під час надання пояснень, розмовляв без дозволу судді, ставив йому запитання та перешкоджав вести судові засідання. Після зауваження судді та попередження про відповідальність за неповагу до суду чоловік продовжив порушувати порядок [123].

Стосовно звернення до адвокатів чи прокурорів, то спеціальних словесних конструкцій національне законодавство не передбачає. Зазвичай суддя, звертаючись до адвоката, використовує слова, що позначають його процесуальний статус, наприклад, «представник позивача», «представник відповідача», «захисник», «адвокат». Хоча, наприклад, у Франції до адвоката звертаються, використовуючи спеціальне слово «метр» (фр. «*maître*»). Звичним зверненням до прокурора з боку суду також є відповідні слова та словосполучення: «прокурор», «сторона обвинувачення», «обвинувач».

Спілкування судді та адвоката/прокурора при здійсненні правосуддя, як різновид ділового спілкування, має свою мету – організацію та оптимізацію процесу здійснення правосуддя. У літературі виділяють два основні етико-психологічні принципи ділового спілкування, спрямовані на реалізацію його мети [64], інтерпретація яких у контексті нашого дослідження виглядатиме так:

(1) принцип створення умов для виявлення творчого потенціалу і професійних знань судді, адвоката, прокурора на основі якого можливого погоджувати їх особисті цілі з метою правосуддя;

(2) принцип повноважень і відповідальності, що регламентує професійне спілкування судді та адвоката/прокурора в рамках їх професійних прав і обов'язків відповідно до професійного статусу кожного, оцінку їх якостей і використання кваліфікації та досвіду [84].

Справді, професійні ролі судді та адвоката чи прокурора у спілкуванні під час здійснення правосуддя накладають певні обмеження або навпаки дають можливість розкрити певні професійні таланти, до яких спонукає професія. Недаремно, наприклад, ораторську майстерність розглядають як необхідний для успішності адвоката навик. Хоча і тут існує тонка грань, на яку звертав увагу відомий метр Молло, зазначаючи, що: «бити на витонченість, на дотепність – значить бути неприродним, ображати істину, ні на крок не наближаючись до красномовства. Останнє досягається не розумом; воно нероздільно з істиною: обидва виходять від серця» [103].

Водночас, як ми неодноразово зазначали, для судді манера його спілкування, висловлювання під час судового процесу повинна відрізнитися стриманістю, що зумовлено вимогами демонстрації його незалежності, безсторонності, неупередженості.

Однак, як показує практика, незважаючи на те, що кожен із представників правосуддя обмежений у судовому процесі етичними вимогами до поведінки, конфлікти етичного окрасу, що виникають між ними у судовому процесі, є доволі поширеним явищем.

Як приклад, можна навести ситуацію, що стала предметом аналізу Київського апеляційного суду, до якого оскаржувалося рішення Солом'янського районного суду м. Києва про притягнення до адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 185-3 КУаАП двох адвокатів. Перебуваючи в залі судового засідання,

під час розгляду клопотання прокурора про продовження строку тримання під вартою підозрюваному у вчиненні крадіжки, адвокати грубо висловлювалися на адресу головуючої судді та прокурора, застосовуючи також ненормативну лексику, поводили себе зухвало, порушуючи порядок під час судового засідання. У подальшому, на знак протесту проти порушення проти них адміністративної справи за неповагу до суду, ігноруючи розпорядження судді, адвокати залишили залу судового засідання [108].

В іншому, не менш прикрому випадку, що трапився у Дарницькому районному суді м. Києва, адвокати, обурені прийнятим слідчим суддею рішенням про привід підозрюваного також поводили себе зухвало та грубо, на зауваження працівників Служби судової охорони та апарату суду не реагували, у грубій, образливій, принизливій формі зверталися до судді, здійняли галас у приміщенні суду. При цьому адвокати ображали суддю, обзивали її потворою, погрожували звільнити її з посади, висловлювалися у грубій, принизливій формі щодо її зовнішності та кваліфікації. У подальшому адвокати, ознайомлюючись із матеріалами клопотання, продовжували її ображати. Такі протиправні дії адвокатів стали предметом оцінки ВРП, яка дійшла висновку про наявність підстав для вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів і звернулася до органів адвокатського самоврядування задля вжиття заходів щодо недопущення адвокатами дій, які можуть бути розцінені як втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя [137].

Не обмежують себе у висловлюваннях на адресу адвокатів і прокурорів іноді й судді. Так, як слідує з рішення Першої Дисциплінарної палати ВРП від 28 вересня 2018 р., представниця суддівського корпусу, під час здійснення правосуддя допускала висловлювання, що демонстрували явну неповагу до учасників судового процесу, зокрема прокурорів, наголошуючи на їхній непрофесійності та необізнаності з матеріалами справи. Її слова також продемонстрували «обурення судді обставинами, які, на її думку, вчинені

прокурорами, однак не стосуються вказаної справи, що демонструє зневажливе ставлення судді до прокурорів та могло сприйматися стороннім спостерігачем як упереджене ставлення». Дисциплінарний орган підкреслив, що суддя свідомо допустила зазначені дії, маючи на меті у позапроцесуальний спосіб та користуючись правами головуєчого у судовому засіданні принизити прокурорів через створення уяви у неупередженого спостерігача у непрофесійності прокурорів. «Вказані дії були вчинені свідомо, з розумінням вчиненого і спрямовані на досягнення відповідного результату» [158].

Наведені нами приклади неетичної та неправомірної поведінки учасників судового процесу, допущені ними нетактовні та недоречні висловлювання є яскравим свідченням того, що дотримання суддею етики при здійсненні правосуддя значною мірою залежить від його емотивних якостей, серед яких чільне місце відводиться емоційній стійкості при прийнятті відповідних рішень, врівноваженості та самовладанню при конфліктах, вмінню керувати власними почуттями, жестами, мімікою, інтонацією для передачі інформації, збереженню зібраності в умовах, що стимулюють збудження [74, с. 49].

Дослідження суддівської етики при здійсненні правосуддя в ракурсі етичності його висловлювань вимагає звернути увагу на ще один досить важливий момент, який, хоч і прямо не стосується судового процесу та комунікативних якостей і навиків судді під час судових засідань, проте має безпосереднє відношення та вплив на відправлення суддею правосуддя та оцінки цього процесу з позиції забезпечення права на справедливий суд. Мова йде про публічне обговорення суддею, його публічні висловлювання з приводу обставин справи, що знаходяться у його провадженні. Значимість цього питання зумовлена не лише вимогами суддівської етики, оскільки мова йде також про реалізацією суддею свого права на свободу вираження поглядів, яке кожному гарантує ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Дослідники цієї сфери переконані, «що судді не просто повинні бути стриманими й обачними у своїх коментарях з приводу конкретних справ. Їм загалом доречно утриматися від оцінювання подій, які так чи інакше можуть бути розцінені як такі, що мають безпосередній стосунок до обставин справи, щоб не поставити під сумнів свою об'єктивність і неупередженість» [193].

Така позиція ґрунтується на нормах, що регулюють етику судді, та системному аналізі рішень ЄСПЛ, який послідовно розвиває позицію про обмежений характер свободи вираження поглядів для суддівської спільноти задля підтримання авторитету і безсторонності суду, які є необхідними в демократичному суспільстві (ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Так, Банагалорські принципи поведінки суддів, конкретизуючи положення щодо застосування принципу об'єктивності судді, передбачають, що «перед розглядом справи (про який відомо, що він відбудеться, або це тільки передбачається) суддя утримується від будь-яких коментарів, що могли б з огляду на розумну оцінку ситуації якимось чином вплинути на перебіг цієї справи чи поставити під сумнів справедливе ведення процесу. Суддя утримується від публічних та інших коментарів, оскільки це може перешкодити неупередженому розгляду справи стосовно певної особи чи питання» [33].

Наведене положення знайшло своє відображення також у вітчизняному Кодексі суддівської етики, в ст. 12 якого закріплено, що суддя не може робити публічних заяв, коментувати в ЗМІ справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи [78].

Що ж до практики ЄСПЛ у цьому питанні, то, як було зазначено, ЄСПЛ стоїть на позиціях захисту авторитету правосуддя та поміркованості й

обережності представників судової влади у публічних висловлюваннях, що можуть становити загрозу їхній неупередженості.

Наприклад, у справі *Buscemi v. Italy* обставини якої, з поміж іншого, стосувалися заяв, зроблених у пресі головою суду в справах неповнолітніх м. Турина щодо однієї з справ, яка перебувала у його провадженні, ЄСПЛ підкреслив, що «представники судової влади повинні виявляти максимальну стриманість при виконанні своїх службових обов'язків, щоб зберегти свій імідж безсторонніх суддів. Ця стриманість у діях повинна застерегти їх від використання преси, навіть у відповідь на провокацію. Цього вимагають найвищі інтереси правосуддя та високий статус суддівської посади». Очевидно, як провокацію було розцінено факт започаткування полеміки на шпальтах газети саме заявником, який у своєму листі вельми негативно висловився про роботу суду. Своєю чергою голова суду, аби уникнути дезінформації, вважав необхідним відреагувати на публікацію. Проте, ЄСПЛ зазначив, що «той факт, що голова суду публічно використовував вирази, які натякали, що він вже сформував негативну думку по справі заявника до того, як суд під його головуванням мав винести рішення, явно є несумісним із безсторонністю, яку від суду вимагає пункт 1 статті 6 Конвенції» [10].

У справі *Lavents v. Latvia* ЄСПЛ констатував порушення ч. 1 та ч. 2 ст. 6 Конвенції, оскільки суддя, яка розглядала справу, критикувала у пресі позицію захисту, висловлювала припущення про можливі результати розгляду справи до його завершення і виявляла подив стосовно того, що заявник наполягав на своїй невинуватості. На думку Суду, ці заяви означали, що суддя визначилась із результатами розгляду справи і була готова постановити обвинувальний вирок ще до завершення розгляду справи по суті. Такі заяви суперечили ч. 1 ст. 6 Конвенції і змушували заявника серйозно побоюватись того, що суддя була упередженою. Отже, Суд постановив, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо недостатньої неупередженості суду, а також дійшов висновку

про відсутність необхідності розглядати цей епізод на предмет того, чи «був суд незалежним», як цього вимагає Конвенція. Суд також зауважив, що заяви п. Лтейнерт свідчили про те, що вона була переконана у вині заявника. Вона навіть запропонувала, щоб той довів, що не є винним. Така заява, на думку Суду, порушувала презумпцію невинуватості особи, яка є одним із фундаментальних принципів демократичної держави, а отже, мало місце порушення ч. 2 ст. 6 Конвенції [11].

Отже, безсторонність, неупередженість суду, як етико-правова категорія, зумовлює обмежений характер права на реалізацію суддями їх свободи слова в частині коментування будь-яких аспектів справ (фактів, процесу, учасників), що перебувають у їх провадженні. Вона також вимагає від них обережності в оцінках та коментарях як у залі судового засідання, так і поза ним щодо справ, у яких ще не винесено рішення.

Наведені нами вище положення демонструють специфіку та прояви суддівської етики під час здійснення правосуддя в частині комунікації, етики спілкування судді. Проте, є й інша не менш важлива складова у здійсненні правосуддя – етика написання процесуальних документів, передусім судових рішень. Ось як висловився про це один з відомих дослідників етики судового письма: «Сила судової влади впливає лише з її слів – судді не командують армією і не контролюють бюджет. В умовах демократії судді є легітимними тільки тоді, коли їх слова заслуговують на повагу, а їх слова заслуговують на повагу тільки тоді, коли ті, хто їх промовляє є етичними. Написане рішення – це публічність найвищого порядку; на людей впливають не лише судові рішення, але й те, як вони написані. Тому судді та рішення, які вони пишуть, - рішення, які ретельно вивчаються сторонами, юристами, іншими суддями та громадськістю, - повинні відповідати високим етичним стандартам. Етика повинна пронизувати кожен аспект судового рішення. Один із способів судити про суддів це читати

їхні рішення. ...Серце суддівської репутації та діяльності залежить від використання пера» [24].

Перш за все варто відмітити, що «етика» судових рішень передбачає зрозумілість їх змісту, доступність у сприйнятті. Як зазначає КРЄС, важливим аспектом доступності права, яке втілюється в судових рішеннях, є доступність судових рішень для громадськості [53]. Щоб мати ознаки високої якості судового рішення повинно сприйматися сторонами по справі та суспільством у цілому як результат правильного застосування юридичних норм, справедливого судового процесу та оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно виконаним [47]. Саме тому, одними з вимог до судового рішення є вимоги його зрозумілості та вмотивованості.

Вимога щодо зрозумілості судового рішення носить комплексний характер, що дістає прояв у мові, стилі написання судового рішення, його структурі та оформленні. З цього приводу КРЄС зауважує, що усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою. Для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його у зрозумілому стилі, доступному для всіх [47]. «Мова, якою користуються суди при розгляді справ та формулюванні судових рішень, є не лише потужним інструментом, який може застосовуватися для виконання просвітницької ролі, а й безпосереднім застосуванням «права на практиці» для конкретних сторін судової справи. Таким чином, доступність, простота та ясність мови судочинства є бажаними. ...мова судочинства повинна бути лаконічною та простою, повинна уникати, крім випадків, коли це необхідно, формулювань латиною або іншими мовами, які важко зрозуміти широкому загалу... ясність і стислість, однак, не повинні бути абсолютною метою, оскільки суддям у рішеннях також необхідно зберігати точність та повноту аргументації» [53].

«Якісне судове рішення, - зазначає суддя Верховного Суду Д. Гудима, - має бути переконливим, написаним простою мовою, належно структурованим і

зрозумілим для читача, який не має юридичної освіти і самостійно звернувся до суду» [201].

Слід погодитися з авторами посібника «Написання судових рішень», які окрім чіткості, вмотивованості судових рішень, підкреслюють особливу значимість чистоти мови: «Численні граматичні, орфографічні, пунктуаційні та інші мовні помилки, засміченість русизмами справляють погане враження про інтелектуальний рівень судді (незважаючи на те, що в питаннях юриспруденції він може бути й високим), і завдають великої шкоди авторитету правосуддя. ... Перенасиченість тексту складними, малозрозумілими для людей юридичними термінами свідчить не про «розумність» рішення, а, навпаки, викликає протилежну думку. ... Чиста мова – це ознака професіоналізму судді» [94, с. 47-48]. Особлива увага приділяється стилістиці написання судового рішення. Зокрема, зазначається, що використання шаблонів хоч і полегшує орієнтування у судовому рішенні, однак, не сприяє його легкому розумінню. Тому слід надати перевагу індивідуальному стилю, що не обмежується лише структуруванням. «У власному стилі судді відображається його індивідуальність. Певними словами суд може посилити свою оцінку і навіть додати рішенню виваженого емоційного забарвлення. ... За сухими словами судового рішення, якими у нас звично його пишуть, завжди хочеться побачити суддю. ... Індивідуалізований виклад рішення викликає повагу до судді, оскільки за ним ми бачимо, що суддя провів титанічну працю, щоб розібратися у великому розмаїтті суперечливих доказів. З іншого боку, читачу рішення не важко побачити справу очима судді, прослідкувати за кристалізацією позиції судді» [94, с. 49-51].

Зазначене дає підстави говорити про таку етичну складову у написанні судового рішення як щирість – коли аргументи, викладені у рішенні, відповідають реальним мотивам його прийняття. З цього приводу Дж. Лебовиц відмічає, що рішення може бути обґрунтованим, але при цьому нещирим [22]. За

таких обставин постає питання про дотримання суддею таких етичних постулатів як чесність і непідкупність.

Судді не повинні використовувати рішення для демонстрації свого інтелекту. Скромність, смиренність і достоїнство – необхідні риси у викладенні рішення [22].

Актуальною етичною проблемою сьогодення, і не лише у національній правовій системі, є питання плагіату у судових рішеннях – різноманітних варіацій використання у судовому рішенні чужих текстів. При цьому, мова може йти як про запозичення з документів, що подаються до суду учасниками судового процесу (*souru past*), так і про використання існуючого наукового доробку без належного цитування першоджерела. Автори посібника з написання судових рішень вказують: «щодо цитувань довідкової чи наукової літератури, то відсутність прямої цитати з лапками є свідченням плагіату, який є неприпустимим для судових рішень» [94, с. 151]. Це, на думку окремих дослідників, свідчить, перш за все, про нездатність судді здійснювати свої функції [23].

Слід зазначити, що питання використання у тексті судового рішення позицій, сформульованих учасниками судового процесу, є складним і дискусійним. Варто лише згадати окремі законодавчі пропозиції надати сторонам справи можливість подавати суду проект судового рішення [131]. Чи заслуговують вони на підтримку? На нашу думку – ні. Адже самостійність судді у написанні судового рішення, власний стиль викладення, використання аутентичних формулювань, зворотів, аргументів є запорукою неупередженості, безсторонності судді. В протилежному випадку в очах стороннього спостерігача це може виглядати як фаворитизм, дискримінація, упереджене ставлення з боку судді до протилежної сторони судового процесу.

У цьому контексті доречно та цікаво буде навести рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у справі *Crinion & Anor v IG Markets Ltd*, опубліковане у

2013 році у виданні The Times. Апеляційна інстанція, хоч і залишила в силі рішення суду нижчої інстанції, проте жорстко його розкритикувала через присутність у ньому лише 6% оригінального тексту. Решта – 94% були скопійовані з фінальних пояснень (closing submissions) позивача. Судді, які переглядали рішення, були одностайні у критиці такого підходу до судового рішення. Один із них зауважив, що, така практика є вельми незадовільною: «Чим більше суддя покладається на матеріали, надані однією зі сторін, тим вище ризик того, що суддя в дійсності не зможе приділити належної уваги позиції іншої сторони – у будь-якому разі, це сприйматиметься саме так». Інший же відзначив, що це «неминуче залишає глибоке почуття образи у сторони, яка програла. Він чи вона зі зрозумілих причин будуть відчувати, що суддя ніколи належним чином не займався справою при винесенні рішення». Їх колега підкреслив, що «просто прийняти доводи однієї сторони, якими б переконливими вони не були, означає оминати увагою те, що, можливо, є основною функцією аргументованого рішення – пояснити стороні, яка програла, чому вона програла. ... Навіть сторона, що програє, має право на повагу, яку уособлює належним чином аргументоване рішення» [5].

Вітчизняна спільнота суддів цьому етичному аспекту уваги фактично не приділяє.

Ще одним непростим моментом з позиції етики судових рішень є використанням суддями шаблонів. З одного боку, у типових справах, коли судді працюють в умовах надмірного навантаження та ризику порушення розумних строків розгляду справ, звернення до такого способу написання судових рішень дозволяє оптимізувати судовий процес. А з іншого, використання шаблонів судових рішень може свідчити про формальний (інколи недбалий) підхід судді до вирішення справи. Щоб уникнути звинувачень в останньому, суддя зобов'язаний уважно та ретельно дослідити всі обставини справи, незважаючи на її, на перший погляд, «типовість». Він повинен обережно та відповідально

ставитися до використання у своїй діяльності шаблонів судових рішень, навіть, якщо вони є напрацюванням, результатом його власної праці протягом тривалого часу перебування на посаді судді.

Насамкінець варто зазначити, що порушені у цьому підрозділі питання суддівської етики при здійсненні правосуддя не вичерпують всієї проблематики. Проте, як нам видається, демонструють визначальне значення етики у професійній діяльності судді як особи, яка презентує судову владу та є єдино уповноваженою здійснювати правосуддя в державі. Відтак, етика судді виступає одним із важливих чинників забезпечення авторитету судової влади та її легітимності в суспільстві.

2.3. Етика судді поза процесуальною діяльністю

Позапроцесуальна діяльність судді є сферою, що охоплює широкий спектр різноманітних проявів життєдіяльності судді, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Їх множинність, багатогранність, невичерпність не дозволяє в межах нашого, та й не тільки, дисертаційного дослідження розкрити всі етичні аспекти поведінки судді та дослідити пов'язані з ними проблеми. Адже йдеться і про приватне життя судді, його дозвілля, релігійні, політичні, інші уподобання, і про сферу його можливої публічної діяльності, і про стосунки з колегами, і про взаємодію зі ЗМІ чи представниками інших органів влади, і про багато, багато іншого.

Якщо, наприклад, звернутися до Бангалорських принципів поведінки суддів, то серед інших очевидним є акцент на поведінці членів родини судді як критерію оцінки дотримання ним етики, або ж суміжних сферах його професійної діяльності [33]. Кодекс суддівської етики окремо приділяє увагу участі та спілкуванню судді у соціальних мережах [78]. У літературі одні науковці

зосереджуються на дослідженні етики висловлювань судді в її умовній класифікації (у публічних виступах, зокрема ЗМІ; під час здійснення інших видів діяльності, незаборонених для судді: літературної, наукової, викладацької; під час Інтернет-спілкування; у повсякденному житті) [20]. Інші ж, звертають увагу на проблеми віросповідання судді [35].

Наведене вже на цьому етапі дослідження дає можливість говорити про те, що позапроцесуальна етика судді не обмежується жодними рамками. Навіть більше, вона певною мірою розповсюджується на членів родини судді, що слугує додатковим аргументом на користь зробленого нами у попередньому розділі висновку про те, що регуляторний вплив норм суддівської етики не обмежується лише суддями. Суддівська етика, фактично, визначає стиль життя судді та його сім'ї, що не кожному до снаги, а також засвідчує, що суддя – це, першочергово, покликання, а не просто професія.

Утім, яку б сферу життєдіяльності судді ми б не розглядали, універсальним є положення про обмеження, які особа свідомо бере на себе з набуттям статусу судді. Як зазначається у Бангалорських принципах поведінки суддів (п.4.2), «постійна увагу з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади» [33]. Це означає, що порівняно з іншими членами суспільства життя судді відрізняється значно вищим порогом в оцінці його відповідності суспільній та професійній моралі. «Суспільство висловлює щодо поведінки судді набагато вищі вимоги, ніж до простих громадян, стандарти його поведінки набагато вищі від тих, які існують у суспільстві загалом. По суті, суспільство очікує від судді фактично бездоганної поведінки» [80].

Суддя, своїм способом життя, звичками та уподобаннями, манерою поведінки, зовнішнім виглядом, словами повинен демонструвати уособлення

чеснот, які в суспільстві асоціюються з справедливістю, мудрістю, незалежністю. Тобто, тими вимогами, відповідність яким в очах суспільства наділятиме особу правом вирішувати долі інших людей.

Як зазначають дослідники, високий соціальний статус професії судді зумовлює підвищену суспільну увагу до його особистості, манери поведінки, стилю життя, що породжує соціальну дистанцію та здійснює сильний тиск, спонукаючи підтримувати ідеальний образ [19].

Досить важливо, щоб у своєму повсякденному житті суддя не лише дотримувався етичних вимог, а й активно їх пропагував, демонстрував їх дотримання. Досить влучно з цього приводу зазначено у Коментарях щодо Бангалорських принципів поведінки суддів: «Головне не те, що робить і чого не робить суддя, а те, що, на думку інших, суддя зробив або може зробити. ...Оскільки суспільство очікує від судді високого стандарту поведінки, суддя, який вагається, чи варто йому бути присутнім на певному заході або ж чи прийняти той чи інший подарунок, навіть зовсім незначний, має поставити питання: «Як це буде виглядати в очах суспільства?» [19].

Щоб продемонструвати зазначене в дії, доречно звернутися до практики ЄСПЛ, зокрема згадати рішення, винесене у справі «Паскал проти України». Так, ЄСПЛ, серед іншого, визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (відсутність безсторонності з боку національного суду), обґрунтовуючи свою позицію таким чином: «Вивчаючи факти цієї справи у світлі своєї практики ..., Суд вважає, що формулювання інтерв'ю, даного, як стверджується, суддею Ш. газеті «Прапор Батьківщини» у перші тижні судового розгляду справи заявника, створив сильне враження, що особа, яка давала інтерв'ю, була переконана у винуватості заявника. Суд зазначає, що суддя заперечувала, що будь-коли давала інтерв'ю цій газеті та намагалася дистанціюватися від вказаної публікації, вимагаючи втручання прокуратури. Проте, оскільки стосовно її звернення не було ефективного розслідування, обставини публікації прояснено ніколи не було та не

було усунуто ознак небезсторонності судді. Більше того, Верховний Суд у своєму рішенні не надав жодних міркувань з приводу причин відхилення чіткої скарги заявника, викладеної у його касації, щодо небезсторонності судді Ш. Суд доходить висновку, що за цих обставин залишається видимість того, що суддя Ш. недвозначно висловила думку щодо винуватості заявника на самому початку судового розгляду. Отже, на думку Суду, побоювання заявника щодо небезсторонності судді Ш. можуть вважатись об'єктивно виправданими» [145].

Як бачимо, навіть заперечення суддею факту публікації, її звернення до прокуратури з цього приводу не переконали ЄСПЛ у забезпеченні судом власної об'єктивності при розгляді справи. Питання, чи справді суддя ініціювала це інтерв'ю, не було настільки важливим, наскільки ефект від факту публікації, який з позиції стороннього спостерігача створив враження про упередженість судді.

Оскільки охопити всі питання суддівської етики, не пов'язані зі здійсненням правосуддя, неможливо, ми зупинимося лише на окремих із них, урахувавши незначний ступінь уваги до їх розробки у вітчизняній доктрині та актуальність для представників суддівської спільноти України. Для цього доречним видається структурувати наше подальше дослідження суддівської етики поза судовим процесом, розмежувавши приватне (особисте) життя судді та сферу його публічної діяльності.

Приватне життя судді в контексті дотримання/недотримання ним професійної етики оцінити, як правило, доволі складно, з огляду на соціальну дистанцію, до якої судді вдаються абсолютно свідомо, та закритий від стороннього погляду особистий простір, «світ» судді. Як правило, певні факти приватного життя суддів стають відмові або з їх власної ініціативи, наприклад, коли вони звертаються за захистом до уповноважених органів, або ж внаслідок їх аморальної/неетичної/неправомірної поведінки на широкий загал.

Окремо слід враховувати, що поведінка судді в приватному житті захищається як право особистості рядом норм, чільне місце серед яких займає

ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Тлумачачи її положення, ЄСПЛ, зокрема і стосовно суддів, неодноразово підкреслював, що «термін «приватне життя» є широким поняттям, яке не має вичерпного значення. Воно охоплює фізичну та психологічну цілісність особи. Воно також може охоплювати різні аспекти фізичної та соціальної ідентичності особи. Крім того, стаття 8 Конвенції захищає право на особистий розвиток та право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми та зовнішнім світом» [147].

Д.О. Круподеря, ґрунтуючись на системному аналізі значного масиву рішень ЄСПЛ, справедливо відзначає, що на даний час тлумаченню ЄСПЛ поняття приватного життя притаманні три основні елементи: фізична, психологічна або моральна недоторканість, конфіденційність, ідентичність. «Для розуміння сфер, які включаються в поняття «приватне життя судді», важливо, що з урахуванням усталених підходів, приватне життя охоплює і взаємодію з іншими людьми, що цілком відповідає виділенню в європейській правовій доктрині двох складових приватного життя: особистого приватного (персонально-інтимного) і соціального приватного життя» [90].

Тобто, приватне життя судді не можна та не варто обмежувати суб'єктивним складом його оточення та проявами взаємодії з ним, різними життєвими ситуаціями чи іншими критеріями. Воно багатогранне у своїх проявах тією ж мірою, якою насичене життя будь-якої людини.

Наведене співзвучно позиції КРЄС, яка зауважує, що судді повинні гідно поводити себе у своєму приватному житті. «З огляду на різноманіття культурного життя в державах-членах Ради Європи та постійний розвиток моральних цінностей стандарти поведінки суддів у приватному житті неможливо викласти надзвичайно точно» [52].

Бангалорські принципи поведінки суддів також вимагають демонструвати бездоганну, з точки зору стороннього спостерігача, поведінку в особистому житті. «Якщо суддя буде публічно засуджувати вчинки, притаманні йому самому

в повсякденному житті, то в очах суспільства він виглядатиме лицеміром» [80, с. 93]. Утім, суб'єкти тлумачення положень цього документу констатують неможливість чітко сформулювати та уніфікувати стандарти поведінки суддів у приватному житті через культурну різноманітність, судження стосовно таких питань пов'язані з конкретним суспільством і конкретним часом [80, с. 93].

В силу культури, історичних традицій і радянського минулого найбільш, мабуть, замовчуваною у вітчизняному просторі у контексті вище зазначеного є сфера інтимного (сексуального) життя представників суддівського корпусу. Сексуальні зв'язки, які набувають розголосу, тим не менш, можуть відіграти велику роль в оцінці особистості судді на відповідність суспільній моралі та професійній етиці та позначитися на його кар'єрі.

Коментарі до Бангалорських принципів поведінки суддів містять приклади того, коли інтимні стосунки судді, які в суспільстві прийнято оцінювати як аморальні, негативно позначилися на його кар'єрі. Так, наприклад, на Філіппінах було визнано, що суддя, який афішує свої позашлюбні стосунки, не уособлює суддівську чесність і непідкупність, що вимагає його звільнення з судової системи. Численні випадки мали місце в США: в штаті Коннектикут одружений суддя отримав дисциплінарне покарання за зв'язок із одруженою стенографісткою [80, с. 93]. У 2013 році за недостойну та неетичну поведінку перед судом представ суддя штату Мічиган, звинувачений у сексуальному зв'язку із свідком у справі [7]. У 2020 році суддя штату Кентуккі була відсторонена від посади після того, як її звинуватили в численних проступках, серед яких – сексуальні зв'язки у приміщенні суду [18].

На пострадянському просторі такі випадки також мають місце. Втім, у формулюваннях перевага надається завуальованості.

Іншого акценту інтимне життя судді набуває, коли йдеться про стосунки з особами, які на професійній основі залучаються до судового процесу. Найчастіше

зустрічається інформація про такі відносини з адвокатами, що створює високі ризики загрози безсторонності та неупередженості судді при розгляді справ, в яких так чи інакше може бути заінтересований адвокат. Показовою у цьому сенсі є справа «Özpinar v. Turkey», обставини якої стосувалися розпочатого у 2002 році проти заявниці, яка була суддею, дисциплінарного провадження та її наступного звільнення. Зокрема, вона критикувалася за те, що ймовірно перебувала у близьких стосунках з адвокатом, чії клієнти, очевидно, отримували від судді сприятливі для них рішення. Доречно зауважити, що судді також дорікали з приводу неодноразових спізнень на роботу, а також недоречного стилю в одязі (носіння короткої спідниці) та макіяжі. ЄСПЛ, визнав порушення ст. 8 Конвенції, зазначивши таке: «рішення про припинення повноважень заявниці було безпосередньо пов'язане з її поведінкою як у професійній, так і в приватній сферах. Крім того, її репутація була поставлена під сумнів. Таким чином, мало місце втручання в її право на повагу до приватного життя, і можна визнати, що воно переслідувало законну мету, пов'язану з обов'язком суддів проявляти стриманість для захисту їхньої незалежності та авторитету їхніх рішень. ...Етичні обов'язки суддів можуть зачіпати їхнє приватне життя, коли їхня поведінка шкодить іміджу чи репутації судової влади. ...Навіть якщо певні аспекти поведінки заявниці, зокрема рішення, ймовірно зумовлені особистими мотивами, можуть вимагати припинення повноважень, розслідування не обґрунтувало ці звинувачення та взяло до уваги ряд дій, які не були пов'язані з її професійною діяльністю... Будь-який суддя, якому загрожує припинення повноважень з причин, пов'язаних з його особистим чи сімейним життям, повинен забезпечуватися гарантіями проти свавілля...» [13].

Наведений кейс дозволяє наголосити на декількох моментах: 1) все особисте рано чи пізно може стати надбанням публіки, про що повинен пам'ятати суддя; 2) інтимні стосунки судді не повинні ставати на заваді незалежного та неупередженого здійснення правосуддя; 3) за будь-якого натяку або

невпевненості у забезпечені своєї безсторонності суддя повинен вжити заходів до врегулювання ситуації; 4) суддя повинен мати належні гарантії, здатні убезпечити його від необґрунтованих звинувачень і свавілля, що допускає маніпуляції з його приватним життям.

Інтимного життя судді в аспекті етики стосується таке негативне явище як харасмент (англ. Harassment – переслідування, домагання), про яке в нашій державі лише починають говорити. Цим терміном англomовного походження називають будь-яку неналежну поведінку, спрямовану на образу чи приниження іншої людини, що може виражатися, але не виключно, словами, жестами чи діями, які дратують, хвилюють, ображають, принижують, залякують або ганьблять іншу особу, включно з домаганнями, які ґрунтуються на різних ознаках, таких як раса, релігія, колір шкіри, віросповідання, етнічне походження, фізичні особливості, стать чи сексуальна орієнтації. Проте, здебільшого його використовують у значенні Sexual Harassment, що передбачає будь-які небажані дії сексуального характеру, прохання про сексуальні послуги, словесні чи фізичні прояви поведінки, або жести сексуального характеру, або інша поведінка сексуального характеру, яка може бути сприйнята як образа чи приниження [29].

Найбільш гучним випадком харасменту у суддівському середовищі є кейс відомого федерального судді в штаті Каліфорнія (США) Алекса Козінського, проти якого звинувачення у сексуальних домаганнях висунули 15 жінок, які працювали в суді. Як наслідок, суддя у 2017 році пішов у відставку, оприлюднивши перед цим відкрите звернення, в якому попросив перед усіма вибачення, зазначивши, що «засмучений тим, що змусив своїх підлеглих почувати себе некомфортно». Втім, відставка судді припинила всі дисциплінарні провадження з цього питання [6]. Примітно, що цей суддя вже був об'єктом розслідування неправомірної поведінки, коли у 2008 році Los Angeles Times повідомила, що він підтримував веб-сайт з матеріалами відверто сексуального характеру. Проте, його лише пожурили за «недалекоглядність» і заходів

дисциплінарного характеру не вживали, посилаючись на те, що суддя взяв на себе відповідальність, вибачився та вжив заходів у цьому питанні [1].

Створена за ініціативою Головного судді Верховного Суду США робоча група для вивчення політики поведінки суддів на робочому місці встановила, що неналежна поведінка не є широко розповсюдженою серед 30 000 представників судової влади, але також «не обмежується декількома окремими випадками» [30].

Наведена, як приклад, справа набула у США такого розголосу, що спонукала до обговорення змін до кодексів поведінки суддів і нормативного закріплення правил, спрямованих на запобігання харасменту у роботі судів.

Науковці, які досліджують проблему харасменту в суддівському середовищі, зазначають, що судді висувають вимоги сексуального характеру обвинуваченим, сторонам цивільного спору, юристам (прокурорам і адвокатам), службовцям суду, студентам юридичних факультетів, пошукачам вакансій, співробітникам служби пробації та присяжним засідателям. Деякі спеціально вимагали сексу в обмін на прихильне ставлення та вживали протилежних заходів, якщо не отримували задоволення своїх вимог [3].

Вважається, що традиційно харасмент був і залишається жіночою проблемою, яка пов'язана з використанням влади, а також тим, що історично жінки не посідали керівних посад. Такий погляд опосередковано підтверджує статистика. Зокрема, як свідчать дані, в Україні більшість серед суддів становлять жінки, водночас очолюють суди переважно чоловіки. Так, за оприлюдненою ДСА України статистикою станом на липень 2020 року серед 30085 суддів і працівників апаратів місцевих і апеляційних судів 76 % (22722 людини) жінок і 24 % (7363) чоловіків. Із 587 суддів, які займають посаду голови суду, 37 % (215 людей) – жінки, 63 % (372) – чоловіки [175].

В Україні констатувати та оцінити масштаб проблеми харасменту в судовому середовищі складно, практично неможливо через відсутність даних. Мало хто здатний звернутися з офіційною скаргою щодо зазначеного питання.

Менталітет нашого суспільства поки ще спонукає сповідувати позицію замовчування, що не сприяє вирішенню проблеми. Втім, слідуючи тенденціям провідних у сфері захисту прав людини та боротьби з дискримінацією держав, напевно, було б не зайвим при модернізації Кодексу суддівської етики передбачити положення, які б забороняли суддям прояви поведінки, яка з розумною долею ймовірності може бути витлумачена як сексуальне домагання.

Загалом слід зазначити, що регулювання етичності поведінки суддів, яка стосується інтимної сфери, вбачається доволі примарним, оскільки її основу складають фізіологічні потяги та потреби людини. Та й суспільство, навряд чи, готове до цього. Відтак, оптимальним сьогодні все таки видається існування загальних приписів, що закликають суддів дотримуватися етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки у будь-яких сферах свого життя.

Соціальне приватне життя суддів у контексті дотримання етичних приписів є ще більш багатограним і масштабним для досліджень. Коло соціальних зв'язків суддів може різнитися, змінюватися і трансформуватися з часом, а тому його можливо окреслити лише умовно та з певними припущеннями.

Наприклад, the American Bar Association (ABA) розглядає три типи взаємовідносин, щоб допомогти суддям визначитися з дотриманням етичних обов'язків, якщо такі виникають: знайомства, дружбу та близькі особисті стосунки. Останні можуть передбачати романтичні чи інтимні стосунки в дійсності або майбутньому. Цьому аспекту ми вже приділили увагу вище. У своїх рекомендаціях АВА зазначає, що судді не повинні дискваліфікувати себе, якщо адвокат чи сторона є знайомими, а також повідомляти про своє знайомство інших юристів чи сторін. «Знайомими» суддя та адвокат/сторона вважаються тоді, коли їх взаємодія поза судом випадкова та відносно поверхнева. Водночас «дружба» передбачає більш тісні стосунки та передбачає «деяку ступінь взаємної прив'язаності». При цьому відмічається, що не всі види дружби однакові. «Деякі можуть бути професійними, а інші – соціальними» [2].

Очевидно, що професійна дружба, контакти судді виникають на тлі його професійної діяльності та переростають у подальше спілкування поза її межами. Ці відносини обмежуються колом осіб з відповідним професійним статусом. Йдеться про колег судді, працівників апарату суду, прокурорів, адвокатів. Ці стосунки можуть мати давній і тривалий характер, обумовлений спільним навчанням, проживанням у студентські роки навчання на юридичному факультеті. Вони можуть переростати у сімейні, родинні стосунки або трансформуватися у дружбу соціальну.

Позапроцесуальній етиці взаємодії судді з вказаними особами приділено окрему увагу у Бангалорських принципах поведінки суддів. Так, передбачено, що в особистих стосунках з адвокатами, що мають постійну практику у суді, де розглядає справи даний суддя, суддя уникає ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення. Суддя не надає місце свого проживання іншим юристам для прийняття клієнтів чи зустрічей з колегами. Суддя не повинен дозволяти членам своєї родини, соціальним чи іншим стосункам певним чином впливати на його діяльність, що пов'язана зі здійсненням функції судді, а також на прийняття ним судових рішень. Суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для досягнення особистих інтересів судді, його членів сім'ї чи дозволяти іншим діяти у такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень [33].

Аби забезпечити дотримання зазначених приписів суддя повинен відчувати людей, контролювати ситуацію та уникати зв'язків, а також поведінки не лише зі свого боку, а й з боку своїх друзів, що можуть спонукати до їх порушення, або створити видимість такого порушення. Тут, знову ж таки, на перший план виходить те, як це виглядатиме та сприйматиметься в очах стороннього спостерігача.

Водночас, як зазначено у Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів, спілкування між представниками суддівського корпусу і юристами у неробочій обстановці є давньою і гідною підтримки традицією [80, с. 102]. Судді не повинні перебувати у соціальній ізоляції. Вона є шкідливою і для суддів, і для суспільства. Соціальна комунікація суддів, зумовлена професійними інтересами, має багато переваг, серед яких: зменшення напруги між представниками різних професій, які долучаються до реалізації функції правосуддя; розвиток професійних знань і навиків, що сприяє ефективності судового процесу; залученість усіх учасників комунікації в професійне життя один одного, що дозволяє краще зрозуміти проблеми професійної спільноти та допомогти їх вирішити; розвиток транспарентності сфер відповідної професійної діяльності.

Сьогодні в Україні судді є активними учасниками багатьох заходів (форумів, конференцій, семінарів тощо), ініційованих професійними чи громадськими організаціями адвокатів, під час проведення яких обговорюються різноманітні питання правозастосування, розвитку судової практики, реформування судової влади та адвокатури, а також багато інших насущних питань. Такі платформи дозволяють їх учасниками отримати нові знайомства, знання, почути відповіді на актуальні для них питання, віднайти оптимальні рішення у розв'язанні спільних проблем.

Однак, важливо, щоб неформальне спілкування, яке виникає між суддями та представниками інших сфер професійної діяльності, не створювало загрози та не допускало натяків на можливу необ'єктивність судді, його заінтересованість, заступництво, прихильність чи поблажливість у професійній діяльності.

Слід визнати, що суддя знаходиться в положенні, коли він самотійно, виходячи з особистих уявлень і переконань про дружбу, зобов'язання, які з неї випливають, про свій професійний статус і свою роль в масштабі авторитету судової влади, про етичність чи неетичність тієї чи іншої поведінки, повинен

оцінити коло своїх знайомств і друзів. На ньому лежить обов'язок знайти баланс, який дозволить підтримувати соціальні зв'язки без шкоди для його професійної діяльності, статусу та репутації. Від нього, від його мудрості та толерантності залежить, наскільки його близьке оточення, дотичне до професійної діяльності судді, здатне з повагою прийняти його дистанційованість у питаннях комунікації, наскільки спроможне поводитися таким чином, щоб не тільки не зганьбити себе, а й не кинути тінь на репутацію судді. У цьому випадку можна сформулювати посил про те, що суддя повинен бути розбірливим у своїх соціальних зв'язках і не допускати тих, що можуть його скомпрометувати. При виборі моделі поведінки, суддя повинен надавати перевагу даній ним присязі перед соціальними зобов'язаннями.

Утім, як свідчить практика, втілити наведене вище в реальність буває доволі непросто, оскільки саме життя породжує множинні казуси та дилеми, об'єктивно оцінити та правильно вирішити які, в світлі вимог суддівської етики, не завжди вдається. Наведемо приклад, знову звернувшись до прецедентів ЄСПЛ.

Так, у справі «Ванєєв проти Росії» заявник скаржився, що суд, який розглядав його справу не був безстороннім. Заявника було притягнуто до кримінальної відповідальності за скоєння ДТП, внаслідок якого було завдано шкоди громадянину Ш. При розгляді справи національним судом заявник поставив під сумнів безпристрасність судді та заявив йому відвід, оскільки дружина Ш. була також суддею цього суду. Відмовляючи в задоволенні клопотання суддя заявив, що «хоча це правда, що дружина Ш. працює в районному судді, але Ш. не є ані моїм знайомим, ані моїм близьким родичем. Мене особисто не цікавить результат справи, ні прямо, ні опосередковано». ЄСПЛ надав оцінку обставинам справи і висловився таким чином: «Суд надає особливого значення характеру кримінальної справи стосовно заявника. ...він постав перед судом за спричинення серйозного тілесного пошкодження чоловіку Ш. у дорожньо-транспортній пригоді. За таких обставин Європейський Суд

вважає, що той факт, що дружина потерпілого є колегою судді першої інстанції, міг поставити питання про безпристрасність. Він також відзначає, що сумніви заявника щодо безпристрасності судді першої інстанції не були розсіяні останнім. Він не відповів на побоювання заявника з приводу відсутності безпристрасності з його боку. В його заяві містився простий коментар про те, що він не був знайомим чи родичем жертви (...). Він не пролив світло на характер професійних чи особистих відносин, якщо такі є, між суддею та дружиною жертви. ...За таких обставин Європейський Суд вважає, що сумніви заявника у безпристрасності судді К. були об'єктивно обґрунтовані. Зрештою, Суд відзначає, що касаційне провадження не усунуло недоліки судового провадження. Апеляційний суд не провів незалежний аналіз стурбованості заявника відсутністю безпристрасності у судді першої інстанції. Замість того, щоб заспокоїти заявника щодо будь-яких сумнівів стосовно цього, суд апеляційної інстанції просто повторив твердження судді першої інстанції про те, що останній не був знайомим чи родичем жертви. Відповідно, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції» [15].

Якщо в наведеній справі сумніви у безсторонності судді, на нашу думку, не є доволі очевидними, оскільки рішення ЄСПЛ могло бути б протилежним, якби національні суди поцілювалися про належну оцінку побоювань заявника та не обмежувались формальним підходом у своїх роз'ясненнях з цього питання, то вітчизняна дисциплінарна практика налічує чимало випадків, які свідчать про свідоме нехтування суддями етичними приписами в частині соціальної взаємодії та спілкування.

Прикладом може слугувати кейс судді Окружного адміністративного суду міста Києва, яку рішенням дисциплінарного органу було притягнуто до дисциплінарної відповідальності у виді подання про звільнення судді з посади. Як слідує з рішення Третьої Дисциплінарної палати ВРП від 09 червня 2021 року № 1271/Здп/15-21, суддя неодноразово допускала позапроцесуальне спілкування

з особою, яка мала безпосереднє відношення до справи, що перебувала у провадженні судді, і про що суддя в процесі спілкування була поінформована. Сама суддя «підтвердила факт неодноразових зустрічей та спілкування із вказаною особою. Суддя не заперечувала, що спілкування відбувалось поза процесом. Суддя наголосила, що вперше зустрілася з вказаною особою для надання консультацій із правових питань, що, на її переконання, не суперечить законодавству, при цьому їй не було відомо, що він був представником ТОВ «...» чи обіймає посаду у цьому Товаристві. Заперечила, що спілкувалася з Особа2 як з учасником процесу у справі, яка перебувала у її провадженні». Проте дисциплінарний орган встановив, що суддя, «дізнавшись, що Особа2 діє в інтересах ТОВ «...», не припинила зустрічатися та спілкуватися з ним. При цьому суддя В. та її представники не спростували та навіть підтвердили, що такі зустрічі та спілкування з Особа 2 мали вплив на діяльність судді, пов'язану зі здійсненням правосуддя». Третя Дисциплінарна палата ВРП оцінила описану поведінку судді як таку, що «порушує стандарти безсторонності суду, етичні норми поведінки судді та викликає обґрунтовані сумніви у здатності судді безсторонньо виконувати свої функції, порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя», зауваживши, що суддя «не могла не усвідомлювати неправомірності та неетичності таких дій, які порочать звання судді. Така поведінка судді створює уявлення про можливість вплинути на прийняття судового рішення у позапроцесуальний спосіб, що завдає істотної шкоди авторитету правосуддя». Окремо дисциплінарний орган наголосив, що «події, які є предметом розгляду, набули розголосу в засобах масової інформації та викликали негативну оцінку громадськості щодо діяльності суду, зокрема щодо чесності та непідкупності суддів, що, безумовно, має негативний вплив на авторитет не лише Окружного адміністративного суду міста Києва, а й судової системи в цілому» [160].

Наведені випадки, крім іншого, піднімають не менш важливі та актуальні для нашої, та й не тільки, судової системи питання етики взаємовідносин і поведінки у суддівських колективах, а також здійснення інших видів діяльності, які є сумісними зі статусом судді. Ці аспекти суддівської етики виходить за межі приватності судді, але наукова спільнота приділяє їм незаслужено мало уваги. Спробуємо усунути цю прогалину. Проте, через обмеженість обсягу нашої роботи, зупинимося лише на питанні етики поведінки суддів у колективі. Такий вибір обумовлений також тим, що у попередньому розділі нашого дослідження однією з характеристик, що зумовлює етичну основу статусу судді, ми визначили корпоративність, яка, серед іншого, вимагає від представників суддівського корпусу не допускати зневажливого, образливого ставлення один до одного.

Почнемо з того, що, якби прикро не було констатувати, проте в українських реаліях конфлікти у колективах суддів є поширеним явищем, що негативно позначається на роботі конкретного суду та іміджі судової влади загалом. Конфлікти між суддями справляють руйнівний вплив на авторитет судової системи. Адже судді повинні вирішувати конфлікти, а не створювати їх. Проте, цьому є ряд пояснень і причин, які криються як в особливостях людського характеру, персональних амбіціях, безкомпромісності та егоїстичності окремих представників суддівської спільноти, так і в об'єктивно складних умовах роботи (в умовах високого навантаження, браку кадрів, соціального тиску на суддів, постійного стресу тощо). Конфлікти послаблюють ціннісно-орієнтаційну єдність професійної групи, погіршують морально-психологічний клімат у колективі, знижують його згуртованість та ефективність діяльності в цілому [109].

Широкого розголосу, наприклад, набули обставини конфліктної ситуації в Октябрському районному суді міста Полтави, фігурантами якої стали голова та одна із суддів цього суду. Їх неприязні стосунки переросли у справжню війну, що породила дисциплінарні провадження стосовно обох, та вилилася в інформаційний простір завдяки різного роду дописам у соціальних

мережах [162]. Ми не будемо перебирати на себе повноваження дисциплінарного органу та давати оцінку поведінки кожного з учасників зазначеного конфлікту, який носить тривалий характер. Але звернемося до рішень юрисдикційних органів, постановлених стосовно суддів різних судів, щоб продемонструвати прояви неетичної поведінки, до яких бува вдаються судді в колективі, забуваючи про свій високий статус.

Отже, проведений нами вибіркового аналізу рішень дисциплінарних органів, а також рішень Верховного Суду продемонстрував, що судді, перебуваючи в умовах особистого конфлікту, неприязних, ворожих відносин, вдаються до широкого арсеналу засобів, здатних ускладнити життя не лише один одному, а й колегам, які до конфлікту не причетні, оскільки створюється негативна атмосфера, що ускладнює умови роботи.

Так, як слідує з рішення Третьої Дисциплінарної палати ВРП від 23 травня 2018 року № 1467/3дп/15-18 та постанови Великої Палати Верховного Суду від 17 січня 2019 року у справі № 11-1010сап18 (ми про них вже згадували на початку нашої роботи), конфліктуючи, судді вдаються до публічних звинувачень, некоректних висловлювань, образ і тиску. Зокрема, голова суду, як особа, наділена певним колом адміністративних повноважень, може використовувати їх як інструмент дискримінації і тиску на інших суддів (вибірковий і упереджений підхід у питаннях обліку робочого часу судді, порушення права на відпустку тощо). Водночас, судді дозволяють публічно критикувати інститути голови суду, суддівського самоврядування, чим підривають довіру до них, а також допускають висловлювання на адресу колег, які породжують сумніви у рівності суддів.

Так, у зазначеній справі суддя опублікувала у соціальній мережі Facebook статтю, в якій дала оцінку зборам суддів, допустивши образливе порівняння їх з вівцями. Третя Дисциплінарна палата ВРП дійшла висновку, що надання суддею «зневажливої оцінки своїм колегам-суддям, причому усьому колективу суддів Октябрського районного суду міста Полтави, що виразилося у порівнянні їх з

вівцями, що в українському суспільстві традиційно сприймається як образа, явно вийшло за межі допустимого здійснення свободи слова і становить порушення норм суддівської етики. Такі дії були шкідливими для авторитету правосуддя, особливо, зважаючи на те, що зневажливе порівняння було поширене у соціальних мережах» [162]. Велика Палата Верховного Суду погодилася з доводами ВРП, що порівняння колективу суддів з покірними вівцями в сукупності із висловлюваннями «бездумно голосуючи» та вжитим у лапках словом «колеги» мають образливий характер і становлять порушення правил суддівської етики [122].

В аспекті наведеного прикладу варто зробити ремарку та зазначити, що дописи, публічні висловлювання, поведінка суддів у соціальних мережах у контексті дотримання правил суддівської етики в добу інформаційного суспільства, активного розвитку інформаційних технологій, які розвинули та популяризували нові, затребувані сьогодні у суспільстві засоби комунікації (соціальні мережі, месенджери, блоги), набувають сьогодні особливої актуальності, що зумовлює прискіпливу увагу до цього питання з боку не лише наукової спільноти. Так, наприклад, осторонь нього не залишається ООН, свідченням чого є документ під назвою «Керівництво для обговорення: використання суддями соціальних мереж» [4]. Зважаючи на значний інтерес до цієї сфери суддівської етики у публікаційному вимірі та враховуючи обмеження до обсягу нашого дисертаційного дослідження, ми не будемо запинятися на цьому.

Однак, повинні відзначити, що наведений вище приклад публічного конфлікту між представниками суддівської спільноти яскраво демонструє, що в оцінці дотримання суддями приписів суддівської етики не можливо керуватися лише уявленнями про моральність чи аморальність того чи іншого вчинку. Обов'язок судді сповідувати етичність у поведінці завжди балансуватиме з особистими чи професійними правами судді, які захищаються законом, і реалізація яких забезпечується відповідними гарантіями. В згаданому випадку,

наприклад, йдеться про право судді на свободу висловлювань, думки, вираження поглядів, яке захищає стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Конкретні обставини справи, суспільна конотація, «адекватність» судді у розумінні наслідків будуть тими факторами, що, з одного боку, специфікуватимуть конкретну ситуацію, вимагаючи врахування в її оцінці. А з іншого, перешкоджатимуть напрацюванню чітких уніфікованих критеріїв такої оцінки.

Повертаючись до прикладів порушення суддівської етики, спричинених конфліктами між суддями, слід звернути увагу, що подекуди прагнення образити колег спонукає суддів до умисного порушення процесуального законодавства.

Наприклад, як слідує з рішення Першої Дисциплінарної палати ВРП від 28 вересня 2018 року під час відкритого судового засідання в адміністративній справі суддя винесла на загал питання, які не стосувалися справи, та були проявом неповаги до іншого судді – голови суду, якого вона публічно критикували в судовому засіданні, допускаючи висловлювання, що можуть призвести до сумнівів у рівності професійних суддів. Дисциплінарний орган встановив, що суддя «допустивши висловлювання, які порушують етичні норми поведінки судді, закріплені в статтях 3, 8, 10 Кодексу суддівської етики, поза предметом розгляду у справі, допустила порушення статті 111, частини другої статті 123, частини першої статті 135, статті 5 КАС України, такі дії вчинено всупереч завданням адміністративного судочинства – захисту прав та інтересів фізичних осіб. Вказані порушення етичних норм суддею ... були вчинені умисно, з наміром виказати своє негативне ставлення до інших суддів в суді через начебто тиск, який вона відчуває. Вказаний умисел був реалізований саме шляхом оголошення свого негативного ставлення та оцінки дій інших суддів Южноукраїнського міського суду» [158].

Інколи з'ясування стосунків у суддівському колективі відбувається шляхом створення один одному організаційних перешкод у роботі та неналежних умов праці, що умовно та гіперболізовано можна охрестити як «битва кабінетів».

Так, у повідомленні про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, направленому у серпні 2020 року до ВРП суддею Сосницького районного суду Чернігівської області, йдеться про те, що рішенням зборів суддів, кабінет який вона займала, передали для користування голові суду, а для її користування визначили інший кабінет, який водночас був робочим місцем керівника апарату суду та консультанта суду. На думку судді, це свідчить про неповагу до неї, упереджене ставлення та дискримінацію з боку голови суду за підтримки іншого колеги [116].

В іншому випадку, що мав місце у Хмельницькому окружному адміністративному суді у червні 2020 року, суддя поскаржився на те, що на нього чиниться тиск з боку голови суду та керівника апарату суду. Як засіб тиску суддя розцінив заплановане під час ремонтних робіт перепланування його службового кабінету, а також переведення його помічника до іншого кабінету [117].

Примітно, що в усіх наведених нами випадках, реальним чи потенціальним фігурантом суддівського конфлікту були особи, які перебували на посаді голови суду. Зазначене має під собою певне підґрунтя, оскільки, незважаючи на еволюційний розвиток цього інституту в напрямі мінімізації можливостей впливу і тиску голови суду на суддівський корпус, важелі такого тиску будуть, на нашу думку, присутні завжди в силу природи адміністративної посади. Тому досить важливо, щоб на цій посаді перебувала людина, яка володіє взірцевими морально-етичними якостями і користується безумовним авторитетом серед колег та інших осіб. Як відзначила ВРП в одному зі згаданих вище рішень, «посада голови суду накладає певні особливості і на виникнення взаємовідносин безпосередньо у суді. Голова суду – це перший серед «рівних», а тому будь-яке «підпорядкування» суддів голові суду в різних аспектах життєдіяльності суду

неможливе. Єдиним реальним важелем «впливу» голови суду на суддів має бути лише авторитет і повага. Організаційне керівництво з боку голови суду має забезпечувати всебічне досягнення мети правосуддя та завдань, покладених на суд, з урахуванням суворого дотримання принципу незалежності суддів та підкорення їх лише закону» [162].

КРЄС з цього приводу наголошує, що «голови суддів діють як охоронці незалежності, безсторонності та ефективності суду і мають самі поважати внутрішню незалежність суддів у їхніх судах. ...Голови суду мають слугувати прикладом іншим та створювати атмосферу, у якій судді могли б звертатися до них за підтримкою та допомогою при здійсненні своїх повноважень, у тому числі з питань етики та деонтології» [50].

Справді, атмосфера, яка панує в суді, багато в чому залежить від його очільника. Адже приписи поважати незалежність колег, не чинити на них тиску, жодною мірою не стають на заваді таким явищам, як, наприклад, фаворитизм, другою стороною якого є дискримінація інших суддів. Прояви цього явища можуть бути різними. Наприклад, ми вже згадували про вибірковий підхід до питання обліку робочого часу, надання відпустки, організації робочого місця судді. Від голови суду залежить участь судді у семінарах, конференціях, тренінгах тощо. Ще раз підкреслимо, що усунути всі ризики та можливості впливу голови суду на суддів неможливо. Тому на перший план виходять особисті якості голови суду, його погляди на організацію роботи суду. Голова суду повинен бути вільним від упередженого ставлення до будь-кого зі своїх колег, поважати їх і шанобливо поводитися, ввічливо спілкуватися, уникати безпідставних зауважень та вживати всіх заходів, щоб у колективі панувала ділова, емоційно позитивна атмосфера співробітництва. У виконанні своїх адміністративних обов'язків голова суду повинен віднайти той баланс, який би дозволив організувати ефективну роботу суду не засобами тиску, а завдяки

власному авторитету, який є інструментом впливу, заснованим на його мудрості, досвіді, моральних перевагах, довірі та повазі оточуючих його людей.

Але скільки б ми не розмірковували про гідне поведження судів стосовно один одного, про взаємоповагу у суддівських колективах, конфлікти між ними неминучі, оскільки, першочергово, вони є звичайними людьми з усім спектром емоцій, переживань, амбіцій. А тому важливим є питання превенції та ефективного вирішення, подолання конфліктів між суддями.

Слід зауважити, що в питанні запобігання та вирішення конфліктів в суддівському середовищі цілком застосовними, на нашу думку, є загальні підходи, вироблені в науці менеджменту та конфліктології, і які доречно буде адаптувати, враховуючи специфіку статусу судді. Хоча справедливо буде наголосити, що універсальних «рецептів» не існує, і все залежить від конкретної ситуації, та конкретних людей – учасників конфлікту. Проте наразі вироблено оптимальні підходи до практичного вирішення означених проблем. Йдеться про такі:

1) правила зміцнення «корпоративної моралі» і подолання слабкої дисципліни співробітників (забезпечення стабільності «робочого потоку» і подолання слабкої дисципліни співробітників; чесна і конструктивна реакція на скарги та претензії; публічне визнання корисності конкретних пропозицій; адекватна похвала і вдячність; інформування підлеглих про заплановані зміни, якщо вони торкаються їх інтересів; готовність реально допомогти колегами у вирішенні їхніх проблем; створення чіткої, простої і внутрішньо не суперечливої системи правил поведінки і вимог до колег);

2) основні підходи щодо подолання плинності кадрів організації (удосконалення системи підбору кадрів; відпрацьовування вивіреної процедури «входження» нового колеги до колективу, що включає повноцінну і докладну «співбесіду-знайомство»; надання новому колезі необхідної і достатньої інформації про організацію, її цілі та політику; представлення нового колеги

колективові; адекватна допомога на початку роботи; налагодження ефективного контролю за станом кадрових ресурсів і психологічного супроводу співробітників);

3) організаційні методи профілактики стресових станів і емоційних зривів [109].

Реалізація наведених підходів більшою мірою стосуються і залежить від голови суду як «головного управлінця». Так само на ньому лежить і негласний обов'язок запобігати конфліктам серед суддів, що вимагає чіткого визначення джерела конфлікту та усунення (ослаблення) конфліктогенних факторів. Саме голова суду, на нашу думку, повинен стати ключовим посередником між суддями в питанні врегулювання конфлікту, якщо такий виник між ними, та за умови, що сам не є його стороною. Тому доречно в межах відповідних навчальних програм прививати та розвивати навички вирішення конфліктних ситуацій у суді.

Якщо ж все таки має місце конфлікт за участі голови суду, то доцільним вбачається його вирішення із залученням органів суддівського самоврядування, а саме Ради суддів України. Чому саме цього органу, а не зборів суддів, як первинної ланки суддівського самоврядування? Тому що з високою ймовірністю конфлікт, стороною якого є голова суду, може спричинити розкол у суддівському колективі, втягнення інших суддів в конфлікт і маніпуляції з боку голови суду. Відтак, ефективність зборів суддів у його вирішенні буде поставлена під сумнів. Водночас Рада суддів України є постійно діючим органом, представництво в якому суддями різних судів і різних юрисдикцій дозволяє забезпечити об'єктивність і конструктивність при врегулюванні конфлікту. Для цього доречно, на нашу думку, заснувати Етичну комісію, яка може бути самостійною складовою, або ж частиною Комітету з питань дотримання етичних норм, запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів Ради суддів України.

Повертаючись до загальних етичних основ поведінки суддів у стосунках зі своїми колегами, вважаємо, що окрім універсальних постулатів про взаємоповагу

та ввічливість, взаємовідносини у суддівському колективі повинні будуватися на таких етичних засадах:

1. Об'єктивність і здатність до компромісу. Кожен із членів суддівського колективу повинен усвідомлювати, що попри те, що всі вони індивіди, особистості з непересічними інтелектуальними можливостями та власними поглядами на життя та професію, які на найвищому державному рівні захищені гарантіями, недоступними пересічній людині, конструктивна взаємодія у колективі можлива лише за умови взаємних поступок, компромісів. Зацикленість судді на власних інтересах, невміння або небажання почути інших не дають можливості об'єктивно оцінити контраргументи або відзначити заслуги інших людей, породжує негативне ставлення до оточуючих і навпаки, в оточенні до нього.

Компроміс не означає відмову від власної позиції чи цілей. Він передбачає врахування інтересів іншої особи, які є відмінними від власних. Поступки з власної ініціативи є менш травматичними, ніж зроблені під тиском, і не сприймаються як поразка. Консенсус, досягнутий у результаті компромісу, здатний збалансувати та трансформувати інтереси потенційних сторін конфлікту та задовольнити їх, а отже уникнути конфлікту.

2. Доброзичливість і такт. Приязне ставлення, доречна посмішка, ввічливість у зверненнях повинні бути невід'ємними атрибутами у колективі суддів. Прояв цих властивостей може зменшити напругу серед членів суддівського колективу. Особливо це стосується ситуацій, в які можуть потрапити судді, припустившись помилки у своїй діяльності. Різка критика з боку колеги може спровокувати конфлікт. Водночас проявлена мудрість, співчуття, спроба зрозуміти та розібратися в ситуації, пропозиція допомоги можуть нівелювати негатив та запобігти непорозумінням.

3. Рівність і недискримінація. Попри їхню універсальність і, здавалось би, апріорний характер, у суддівському колективі не всі і не завжди готові

демонструвати їх дотримання. У взаємодії один з одним судді не повинні допускати жодних проявів, жодних натяків дискримінаційного характеру стосовно своїх колег за будь-якими ознаками (гендерними, віковими, етнічними, професійними та іншими). У своїй поведінці судді мають бути вільними від стереотипів, не допускати випадків сексизму, ейджизму тощо. Зазначимо, що за даними проведених досліджень 8% суддів зустрічалися з випадками некоректності у відносинах між чоловіками і жінками на підставі таких стереотипів [170, с. 5].

Кожен із членів суддівської спільноти повинен докладати зусиль до створення комфортного соціально-психологічного клімату.

4. Дистанція та самовладання. Дотримання певної комунікаційної дистанції між членами суддівського колективу, якщо йдеться про їх психологічну несумісність, нам вбачається доречним і доволі виправданим. Уникнення колеги, який є для судді стресором на інтуїтивному, психологічному рівні людського сприйняття, дозволяє зберігати умовно комфортну обстановку для кожного з них. Водночас, якщо комунікації запобігти немає можливості, на перший план виходить здатність судді контролювати власні емоції.

Здатність до самовладання є не просто корисним навиком для судді. Це емотивна якість, яка трансформується у професійну вимогу до особи. Адже урівноваженість є складовою, за якою оцінюється соціальна компетентність судді, закріплена у ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [119]. І ця риса повинна оцінюватися не лише в контексті взаємодії судді з учасниками судового процесу, а й загалом з оточуючими його людьми. Як підкреслюється у літературі, суддя повинен володіти такими якостями як самоконтроль, емоційна стриманість, вміння зберігати спокій в напружених ситуаціях, водночас проявляти терпимість, тактовність, здатність до релаксації, зниження надмірної емоційної збудженості окремих осіб [34, с. 154].

Наостанок окремо слід наголосити на важливості дотримання у суддівському колективі гарантій незалежності суддів стосовно один одного. У Бангалорських принципах поведінки суддів презюмується, що суддя відстоює та підтримує гарантії виконання суддями своїх обов'язків з метою збереження та підвищення інституціональної та оперативної відповідальності суддів, а також, що суддя не повинен дозволяти соціальним відносинам впливати на його діяльність [33]. А у ст. 2 Кодексу суддівської етики підкреслюються обов'язок судді бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень і одночасно заборона використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб або дозволяти це іншим.

Водночас дослідження демонструють, що «взаємні корпоративні зобов'язання» та мотивація, що ґрунтується на особистих зв'язках, залишаються важливою «тіньовою складовою» відносин в судах і впливають на розгляд справи: до 5% суддів визнають вплив цих чинників на розгляд справи, а майже 9% (апеляційні суди – 12,5%) вказують, що вони отримували «прохання та пропозиції колег». Слід погодитися з тим, що «тривожним є не сам масштаб явища, а певна усталеність практики «корпоративної толерантності до конфлікту інтересів та сумнівних неформальних практик» [170, с. 14].

Мінімізація таких явищ, протидія толеруванню залежить перш за все від самих суддів. Окрім того, щоб, з одного боку, не вдаватися до «прохань і пропозицій», адресованих колегам, з іншого боку, судді повинні протистояти таким проханням. У цьому вирішальну роль відіграватиме наявність у судді таких рис як здатність не піддаватися сторонньому впливу (низька сугестивність [59, с. 30]) та протистояти тиску (суддівська стійкість). Адже прохання з боку колеги є одним із проявів впливу на суддю. Цікаво, що у психології управлінського впливу конструктивним видом контрвпливу проханню розглядається відмова та ухилення від виконання прохання, водночас неконструктивними вважаються деструктивна критика та ігнорування [91]. Але

яку б форму протидії проханню колеги не обрав би для себе суддя, головне, щоб суддя був здатний це зробити, не хвилюючись за можливі образи чи переслідування. Більше того, як розтлумачено у Коментарях до Бангалорських принципів поведінки суддів, суддя має вживати належних заходів, якщо йому стає відомо про наявність вагомих доказів, які вказують на ймовірність непрофесійної поведінки іншого судді. Такі належні заходи можуть включати безпосереднє спілкування із суддею, який начебто скоїв порушення, інші прямі дії, якщо вони можливі, або ж повідомлення про порушення у відповідні органи [80, с. 165].

У підсумку слід ще раз наголосити на багатогранності проявів суддівської етики у діяльності судді, що не пов'язана зі здійсненням правосуддя, на її пріоритетності у будь-яких сферах його життя, зокрема й особистій. Обираючи суддівський фах, особа свідомо обирає і відповідний спосіб життя, що сповнений пересторог, обмежень, спокус і етичних дилем. Суддя повинен кристалізувати в собі та розвивати чесноти, які допоможуть його впевнено демонструвати свою бездоганність, щоб у стороннього спостерігача не виникало жодних сумнівів у тому, що він має моральне право вершити правосуддя.

Висновки до Розділу 2

Роль етичних стандартів у діяльності судді визначається тріадою суб'єктів, які диференціюють її з урахуванням власних потреб і завдань:

1) вони спрямовуються суддям, орієнтуючи їх у професійній і позапрофесійній діяльності, визначаючи до певної міри абстрактності модель їх бажаної чи необхідної поведінки. Тому, стосовно суддів вони виконують інструктивну та вказівну роль, а також роль превенції;

2) вони призначаються для органів судової влади як правила, що регламентують поведінку суддів, а відтак – відіграють роль регулятора, крізь

призму яких аналізується, оцінюється та вирішується конкретна ситуація, з якою стикається суддя в своїй діяльності;

3) вони адресуються суспільству, даючи його численним членам уявлення про «ідеальну» постать судді, його поведінку і загалом судову владу в державі. Тому вони також виконують інформаційну та іміджеву роль.

Етичні стандарти суддівської діяльності виступають універсальними стійкими орієнтирами, уявленнями, переконаннями, що кристалізувалися з суспільної моралі та специфікувалися професійним середовищем. Вони «проростають» з індивідуальних уявлень особистості про суспільну мораль і цінність правосуддя, її духовного потенціалу до розвитку та самообмеження, трансформуючись у систему цінностей, які набувають статусу правил для соціальної групи, що вирізняється професійним статусом, - суддів. Вони створюють єдиний простір, в якому поведінка представників суддівської спільноти регулюється з урахуванням історично сформованих переконань про сенс та ідеали правосуддя, стимулюючи та мотивуючи суддів до вибору оптимальної їх моделі поведінки з урахуванням конкретних обставин і ситуацій, в яких перебуває суддя.

Етичні стандарти поведінки суддів (стандарти суддівської етики) це система універсальних норм, цінностей, правил і формул, що орієнтують суддів у виборі моделі їх поведінки за конкретних обставин з урахуванням особистих уявлень про мораль, етику судової діяльності, ідеали правосуддя та значимість професійного статусу судді у суспільстві.

Систему етичних стандартів складають правила, які регулюють поведінку судді при здійсненні правосуддя та поза його процесуальною діяльністю.

До вихідних етичних засад взаємодії суду з учасниками судового процесу слід віднести такі, але не виключно, принципи як принцип поваги, принцип рівності та недискримінації, принцип безсторонності (неупередженості) судді, принцип гласності. Це універсальні принципи, які скеровують поведінку судді

під час здійснення правосуддя незалежно від суб'єктного складу учасників судового процесу, професійного статусу окремих із них. Вони перебувають у тісному взаємозв'язку: порушення одного доволі часто призводить до порушення іншого.

Взаємодія судді з учасниками судового процесу з позиції дотримання етичних засад включає: 1) вербальну комунікацію, яка передбачає словесне вираження суддею своєї думки, що повинно бути етичним за своєю формою, змістом, інтонацією; 2) невербальну комунікацію, в якій значне місце відводиться мові тіла та жестів (кінесиці), виразу обличчя (міміці). Судді повинні свідомо використовувати всі їх форми та контролювати свої емоції, але не маючи на меті сподобатися, а прагнучи забезпечити довіру учасників судового процесу до своїх дій і рішень.

Етику поведінки судді під час здійснення правосуддя специфікують професійні статуси окремих учасників судового процесу – адвоката та прокурора, які, реалізуючи у судовому процесі кожен свою функцію, тим не менш, об'єднанні єдиними ціннісними орієнтирами, що сприяють утвердженню ідеї справедливого суду в суспільстві.

Спілкування судді та адвоката/прокурора при здійсненні правосуддя є формальним, професійним (діловим) спілкуванням, яке нерозривно пов'язане з такими поняттями як культура мовлення та вербальний (мовний) етикет, що передбачають словниковий запас, стиль мови та манеру формулювання думки, які притаманні професійній юридичній спільноті.

Безсторонність, неупередженість суду, як етико-правова категорія, зумовлює обмежений характер права на реалізацію суддями їх свободи слова в частині коментування будь-яких аспектів справ (фактів, процесу, учасників), що перебувають у їх провадженні. Вона також вимагає від них обережності в оцінках та коментарях як у залі судового засідання, так і поза ним щодо справ, у яких ще не винесено рішення.

Складовою суддівської етики здійснення правосуддя є етика написання процесуальних документів, передусім судових рішень, яка передбачає зрозумілість їх змісту, доступність у сприйнятті. Водночас на сучасному етапі актуальними є етичні дилеми плагіату у судових рішеннях (різноманітних варіацій використання у судовому рішенні чужих текстів) і застосування шаблонів.

Ураховуючи різноманітність взаємодії судді з оточуючим середовищем у процесі його життєдіяльності, суддівську етику поза судовим процесом доречно досліджувати, розмежовуючи приватне (особисте) життя судді та сферу його публічної діяльності.

У питаннях дотримання професійної етики в особистому житті судді слід наголосити, що: 1) все особисте рано чи пізно може стати надбанням публіки, про що повинен пам'ятати суддя; 2) інтимні стосунки судді не повинні ставати на заваді незалежного та неупередженого здійснення правосуддя; 3) за будь-якого натяку або невпевненості у забезпеченні своєї безсторонності суддя повинен вжити заходів до врегулювання ситуації; 4) суддя повинен мати належні гарантії, здатні убезпечити його від необґрунтованих звинувачень і свавілля, що допускає маніпуляції з його приватним життям.

Суддя знаходиться в положенні, коли він самотійно, виходячи з особистих уявлень і переконань про дружбу, зобов'язання, які з неї випливають, про свій професійний статус і свою роль в масштабі авторитету судової влади, про етичність чи неетичність тієї чи іншої поведінки, повинен оцінити коло своїх знайомств і друзів. На ньому лежить обов'язок знайти баланс, який дозволить підтримувати соціальні зв'язки без шкоди для його професійної діяльності, статусу та репутації. Від його мудрості та толерантності залежить, наскільки його близьке оточення, дотичне до професійної діяльності судді, здатне з повагою прийняти його дистанційованість у питаннях комунікації, наскільки спроможне поводитися таким чином, щоб не тільки не зганьбити себе, а й не

кинути тінь на репутацію судді. Суддя повинен бути розбірливим у своїх соціальних зв'язках і не допускати тих, що можуть його скомпрометувати. При виборі моделі поведінки, суддя повинен надавати перевагу даній ним присязі перед соціальними зобов'язаннями.

Судді, перебуваючи в умовах особистого конфлікту, неприязних, ворожих відносин з колегами нерідко вдаються до неетичної поведінки, найпоширенішими проявами якої є: публічні звинувачення, некоректні висловлювання, образи, тиск і створення організаційних перешкод у роботі.

Голова суду повинен стати ключовим посередником між суддями в питанні врегулювання конфлікту, якщо такий виник між ними, та за умови, що сам не є його стороною. Якщо має місце конфлікт за участі голови суду, то доцільним вбачається його вирішення із залученням органів суддівського самоврядування, а саме Ради суддів України.

Окрім універсальних постулатів про взаємоповагу та ввічливість, взаємовідносини у суддівському колективі повинні будуватися на таких етичних засадах: 1) об'єктивність і здатність до компромісу; 2) доброзичливість і такт; 3) рівність і недискримінація; 4) дистанція та самовладання.

РОЗДІЛ 3.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ

3.1. Порухення етичних норм як підстава притягнення судді до відповідальності

Суддівська етика, яка пронизує професійний статус судді, відображається абсолютно у всіх його елементах і взаємодіє з ними. Не є виключенням і інститут юридичної відповідальності судді, який виконує для суддівської етики надзвичайно важливу роль. Адже норми, навіть якщо вони стосуються лише суспільної чи професійної моралі, набувають реального впливу на поведінку особи, якщо підкріплені відповідною мірою її відповідальності за їх ігнорування чи порушення. Для професії судді ця теза особливо актуальна, оскільки місія, яка відведена суддям у суспільстві, зумовлює особливий акцент на їх відповідальності перед ним. Як зазначає КРЄС, «наділення суддів владними повноваженнями та наявність довіри до судів у суспільстві пов'язані також, як наслідок, з наявністю певних засобів притягнення суддів до відповідальності і навіть звільнення їх з посади в разі таких грубих порушень, які були б для цього підставою» [52].

Перефразовуючи слова А.М. Бірюкової, можна також додатково нагадати, що бездоганна репутація судді, яка базується на суворому дотриманні ним законодавства та професійної етики, є неодмінним атрибутом здійснення правосуддя. Вихід судді за правові та етичні межі під час реалізації своїх професійних прав і обов'язків в кожному конкретному випадку нівелює соціальну цінність суду, порушує або створює реальну загрозу порушення прав і законних інтересів осіб, які звертаються за судовим захистом, підриває авторитет правосуддя в суспільстві. Тому вкрай важливим є функціонування правових засобів соціального контролю за діяльністю судді. Систему таких засобів

цілеспрямованого впливу на поведінку судді втілюється інститут юридичної відповідальності [38, с. 276].

Відразу на початку цього розділу зазначимо, що вестимемо мову лише про дисциплінарну відповідальність судді як одного з різновидів юридичної відповідальності судді. Такий підхід обумовлений тим, що саме в межах інституту дисциплінарної відповідальності суддів концентровано виражається взаємозв'язок порушення суддею етичних норм у їх «чистому вигляді» з негативними наслідками, які наступають для судді у зв'язку з таким порушенням. Інші види юридичної відповідальності судді опосередковано демонструють цей взаємозв'язок. Так, факт вчинення суддею адміністративного чи кримінального проступку та, як наслідок, притягнення його до адміністративної чи кримінальної відповідальності є а priori аморальним.

Варто зробити невеличкий екскурс в історію та зауважити, що протягом усього часу існування України як незалежної держави порушення суддями етичних правил поведінки так чи інакше, у різній інтерпретації законодавчих формулювань і формул, але завжди розглядалися як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Це вкотре доводить, що в усі часи, незалежно від зміни політичного режиму чи політичного курсу, переміни політичної еліти в державі, економічного занепаду чи зростання, обов'язку служителів Феміди дотримуватися суддівської етики відводилося особливе місце при регулюванні нормативного статусу судді.

Так, Закон України «Про статус суддів» 1992 року містив досить лаконічну норму, яка передбачала притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку у трьох випадках:

- за порушення законодавства при розгляді справ;
- за порушення вимог, передбачених ст. 5 цього Закону, яка встановлювала заборону судді належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-

які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої;

- за порушення обов'язків, вказаних у ст. 6 згаданого Закону: при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків; додержувати вимог, передбачених ст. 5, службової дисципліни та розпорядку роботи суду; не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закрите судове засідання; - не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності [128].

У такій редакції ця тріада норм проіснувала цілих 18 років (лише ст.5 зазнавала у 2001 році незначного коригування редакції, що не змінювало її змісту), доки на зміну не прийшов Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року.

Проте, із прийняттям у 1996 році Конституції України на рівні Основного Закону держави у ст. 126 було закріплено підстави для звільнення судді, серед яких – порушення суддею присяги. Нагадаємо, що саме присяга, яку складає суддя демонструє, публічно засвідчує етичність суддівської професії. Тому порушення суддею присяги трактувалося, крім іншого, і як відступ від етичної складової статусу суддів. Тим паче, що з 2010 року у ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» передбачили, що порушенням суддею присяги є: вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів; незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його родини; умисне

затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом; порушення морально-етичних принципів поведінки суддів [126].

Саме порушення суддею присяги, як підстава для його звільнення в Україні, стало приводом для ЄСПЛ звернути увагу на ряд важливих для статусу судді моментів. Йдеться про загальновідоме та знакове для судової системи України рішення ЄСПЛ від 09 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України», в якій заявника у червні 2010 року було звільнено з посади судді Верховного Суду України за порушення присяги.

У зазначеній справі ЄСПЛ, серед іншого, дав таку оцінку: «...до 15 травня 2010 року матеріальне право не містило будь-якого опису «порушення присяги». Основа для тлумачення меж зазначеного порушення була взята з тексту присяги судді, передбаченого статтею 10 Закону України «Про статус суддів» 1992 року, який викладено так: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим». Суд зазначає, що текст «присяги судді» надавав широкі можливості тлумачення такого правопорушення, як «порушення присяги». Нове законодавство тепер приділяє конкретну увагу зовнішнім ознакам зазначеного порушення (див. ст.32 Закону України «Про Вищу раду юстиції»...). Хоча нове законодавство було незастосовним до справи заявника, важливо зазначити, що конкретизація поняття «порушення присяги» у зазначеній статті все ще залишає дисциплінарному органу широку свободу розсуду з цього питання. ... у контексті дисциплінарного права при оцінці чіткості законодавчих актів має існувати розумний підхід, оскільки загальне формулювання *actus reus* таких правопорушень є питанням об'єктивної необхідності. У протилежному випадку законодавчий акт не буде всебічно охоплювати питання та вимагатиме постійного перегляду та внесення змін, щоб відповідати новим обставинам, що виникають у практиці. Отже, опис правопорушення у законодавчому акті, який ґрунтується на переліку конкретних видів поведінки, але має загальне та

необмежене кількісно застосування, не забезпечує гарантії належного вирішення питання передбачуваності закону. Повинні бути визначені та вивчені інші фактори, що впливають на якість правового регулювання та адекватність юридичного захисту від свавілля. ... Що стосується цієї справи, то немає свідчень того, що під час розгляду справи заявника існували будь-які керівні принципи та практика, які б встановлювали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги» [148].

Порушення присяги судді, як підстава його звільнення, неодноразово критикувалося Венеційською комісією. Наприклад, в одному з її висновків 2010 року, де предметом аналізу була ст. 32 Закону «Про Вищу раду юстиції», яка передбачала випадки, які слід вважати порушенням присяги, зверталася увага на таке: «...є дуже важливим не змішувати етичні принципи з дисциплінарними питаннями і метою цього положення Закону має бути визначення усіх можливих дій, що можуть містити підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності, що тягнуть за собою відповідні санкції. Точність і передбачуваність підстав для дисциплінарної відповідальності є необхідними для правової визначеності і особливо для гарантій незалежності суддів; для цього треба намагатися уникати розпливчатих підстав або широких визначень. Водночас, нове визначення містить дуже загальні поняття, такі як «вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів» або «порушення морально-етичних принципів поведінки судді» серед інших. Це видається особливо небезпечним, оскільки ці нечіткі терміни можуть призвести до можливості використання їх як політичної зброї проти суддів. ... Таким чином, підстави для дисциплінарної відповідальності, як і раніше, дуже широко окреслені і потрібне більш точне регулювання, для забезпечення незалежності судової системи» [174].

Науковці ж у своїх оцінках були помірковані. Наприклад, С.М. Прилипко, з одного боку, зазначав, що «порушення присяги судді є досить нечітким поняттям, щоб бути стандартом для звільнення», а з іншого, розвивав теоретичні конструкції в цьому напрямі, пропонуючи авторське визначення порушення присяги як дисциплінарного проступку, який є грубим, підриває честь судової влади, довіру громадян до суду, зневагу до суддівських стандартів, умисне допущення неправомірних вироків і рішень [125].

Ще один вітчизняний дослідник В.В. Долежан вважав, що для того, щоб полегшити і конкретизувати визначення підстав для звільнення суддів за порушення присяги, доцільно відштовхуватися від тексту присяги. Він писав: «Чи не слід визнати, що єдиною підставою для звільнення судді за порушення присяги мають бути порушення тих зобов'язань, які фігурують безпосередньо у тексті присяги. Оцінка їх наявності, характеру серйозності при вирішенні питання про звільнення судді слід віднести до розсуду юрисдикційного органу, без включення до Закону якихось спеціальних підстав для застосування цієї санкції» [62].

Досліджувати далі цей аспект в межах нашої роботи не вбачається доцільним через втрату актуальності питання про звільнення судді з посади за порушення присяги у зв'язку із внесенням у 2016 році змін до Конституції України і вилученням такої підстави з переліку підстав для звільнення судді. Проте зупинилися ми на ньому не випадково.

Із наведених позицій міжнародних інституцій і наукових думок цілком очевидно, що критика на адресу існування такої підстави для звільнення судді як порушення присяги стосувалася не стільки самого факту її існування чи формулювання підстави, скільки відсутності в законодавстві умовно чітких і зрозумілих критеріїв для кваліфікації поведінки судді, а також послідовної і передбачуваної практики дисциплінарного органу з цього питання. А саме це, поряд з гарантіями суддівської незалежності, мало та має визначальне значення

у контексті забезпечення: (а) правової визначеності, як критерію, за яким оцінюється стан дотримання в державі верховенства права, та (б) «якості закону» як критерію, за яким оцінюється законність втручання держави у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Тут знову буде доречним процитувати позицію ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України»: «Вислів «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, окрім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе, та відповідав принципів верховенства права. ...Проте Суд визнає, що у певних сферах може бути важко формулювати закони з високою чіткістю, а певний рівень гнучкості навіть може бути бажаним, щоб дати національним судам змогу застосовувати право у світлі своєї оцінки того, які заходи необхідні за конкретних обставин кожної справи (...). Логічним наслідком принципу загального застосування законів є те, що законодавчі акти не завжди є чітко сформульованими. Необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях та відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. Тлумачення та застосування таких актів залежить від практики (...). Ці застереження, які накладають обмеження на вимогу чіткості законодавчих актів, особливо важливі у сфері дисциплінарного права. ... У цьому відношенні Суд нагадує, що наявність конкретної і послідовної практики тлумачення відповідного положення закону була фактором, який призвів до висновку щодо передбачуваності зазначеного положення» [148].

Отже, якщо формулювання закону передбачає високий ступінь абстрактності його норм, що може бути і доречним, і виправданим, повинна існувати послідовна та стабільна практика органів правозастосування з питання, яке регулюється таким законом.

До цієї тези ми ще повернемося, оцінюючи сучасний стан законодавчого регулювання питання притягнення суддів до відповідальності за порушення етичних норм. А поки слід згадати, що у липні 2010 року було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який значно розширив підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Серед шести підстав, окрім безпосередньої згадки про порушення правил суддівської етики, у ст. 83 значилися також ті, які мали опосередковане до цього відношення. Отже, сформульовані вони були таким чином: порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу); систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя; розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні; неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майновий стан, відображення в ній завідомо неправдивих відомостей [130].

Як бачимо, з паралельно існуючою у Конституції України підставою для звільнення судді – за порушення присяги, на законодавчому рівні було зроблено спробу надати певної визначеності у питанні оцінки порушення правил суддівської етики як підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Я.М. Романюк підкреслював, що, аби притягнути суддю до відповідальності необхідно, щоб вчинене ним порушення було або грубим, або систематичним і призвело до підризу авторитету правосуддя [43].

Водночас у низці наукових публікацій щодо вказаних новацій наголошувалося на необхідності трансформації та модернізації Кодексу професійної етики судді, який був затверджений ще V З'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року та діяв на той час. Зокрема, А. Музиченко обґрунтовував, що «зміст такого Кодексу не може обмежуватися загальними моральними вимогами, а повинен детально розкривати правила поведінки судді під час здійснення ним

професійної діяльності й поза нею, а також містити підстави й види його відповідальності за порушення норм цього правового акта. Саме ним мають визначатися вчинки, не сумісні зі званням судді, які ганьблять честь і гідність останнього [106]. Солідарною з ним була В. В. Паришкура, яка, заглиблюючись у питання, вважала, що кодекс повинен визначати такі поняття як «систематичність», «грубість», «підрив авторитету правосуддя», а також встановлювати коло осіб, на яких поширюється його дія [115].

Однак, ані спроби законодавця, ані затвердження XI черговим з'їздом суддів України на початку 2013 року Кодексу суддівської етики, не зняло гостроти проблеми застосування такої підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності як порушення правил суддівської етики.

Аналітики відзначали, що у більшості випадків дисциплінарні органи, «оцінюючи певні дії за цією підставою, зазвичай не наводить конкретне правило суддівської етики, хоча такі правила нормативно визначені; не посилається на акт, що закріплює таке правило; та окремо не аналізують певні дії судді під кутом зору таких критеріїв як «систематичність», «грубість», «підрив авторитету правосуддя». Це, звісно, не сприяє юридичній визначеності. Тому суддям важливо знати практику дисциплінарних органів з цих питань, щоб уникати вчинків, що можуть бути витлумачені як порушення правил етики. ...Інколи одні й ті самі проступки (наприклад, безпідставне заявлення самовідводу, проголошення і виготовлення різних текстів одного й того ж судового рішення) трактуються в одних випадках як порушення правил суддівської етики, а в інших – за іншими підставами дисциплінарної відповідальності» [93, с. 30, 45].

Отже, знову на перший план вийшло питання сталої практики застосування норм про притягнення судді до відповідальності за порушення етичних правил поведінки.

У 2016 році підхід до нормативного закріплення підстав для притягнення судді до відповідальності, що мали етичне підґрунтя, радикально змінився, що

також, припускаємо, мотивувалося прагненням до більшої чіткості та ясності в цьому питанні.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року така підстава для звільнення судді як порушення присяги припинила існувати. Відтепер однією з підстав для звільнення судді у ст.126 Основного Закону держави передбачено вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді.

Одночасно, 02 червня 2016 року, було прийнято «новий» Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який «революційно» підійшов загалом до питання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. У ч. 1 ст. 106 цього профільного нормативного акту знайшли закріплення 19 пунктів різноманітних підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. При цьому окремі науковці цілком справедливо акцентували увагу на певній особливості. «Фактично, - пише О.З. Хотинська-Нор, - у статті 106 Закону передбачено не 19, а 24 випадки, в яких суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, і значна частина з яких прямо або опосередковано «дисциплінує» сферу життєдіяльності судді, що пов'язана з його доброчесністю – морально-етичною категорією, яка є символом триваючого етапу судової реформи. ... інститут дисциплінарної відповідальності судді у різний час реформування судової влади в Україні зазнавав змін. Вони стосувались і підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, і видів дисциплінарних стягнень, що могли бути застосовані до представників суддівського корпусу. Проте, саме існуюча модель стала втіленням їх безпрецедентної кількості» [192].

Справді, відокремленими стали такі етико-зумовлені підстави для притягнення судді до відповідальності як, наприклад: використання статусу судді

з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку; неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом); втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями; допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна та інші. Окремою підставою притягнення до відповідальності судді зазначено допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу [129].

Слід зауважити, що юридизація доброчесності як етичної категорії, її закріплення на конституційному рівні як вимоги до судді (ст. 127 Конституції України) та втілення в різних положеннях чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» фактично відобразило сформований після подій в Україні 2013-2014 років суспільний запит на моральність, етичність суддівського корпусу. Як зазначає про це В.С. Бігун, «під впливом громадянського суспільства положення юридичної етики та деонтології (...) в сфері правосуддя впроваджуються і за допомогою громадського контролю та державного примусу. Відтак, новим об'єктом досліджень стає доброчесність як умова здійснення правосуддя...» [36].

На думку В.С. Ковальського, суддівську доброчесність можна визначати як професійну трансформацію категорії добропорядності в суддівську професію [75].

Своєю чергою С.В. Глущенко пропонує визначати доброчесність як морально-етичний фундамент діяльності судді, який визначає межу і спосіб його поведінки, яка має ґрунтуватися на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, а також чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами [56].

На нашу думку, і це опосередковано підтверджує наведене С.В. Глущенко визначення, у нашу дійсність стосовно представників суддівського корпусу доброчесність увійшла з великим акцентом на майновий стан суддів і поведінку у відносинах матеріально-правового характеру.

Це також відмічає і М.В. Савчин, зауважуючи, що відносно вимоги доброчесності кандидатів на посади суддів у процесі відбору переважно акцентується увага на статки кандидатів. «Насправді, кардинальне значення має інший аспект. Він стосується можливості особи ухвалювати справедливі, правильні рішення навіть незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Тобто моральна цілісність особи чи то її доброчесність полягає у здатності розважливо і розсудливо з'ясувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини» [164].

Категорія суддівської доброчесності та її основні складові стали предметом ретельного аналізу КРЕС, яка у своєму Висновку № 21 (2018) «Про запобігання корупції серед суддів» підкреслила, що найважливішим заходом для запобігання корупції серед суддів є розробка та формування справжньої культури суддівської доброчесності [51].

Але у якому би ракурсі не розглядалася категорія доброчесності, яким би змістом не наповнювали її різні суб'єкти, саме як підстава для відповідальності

судді, допущення суддею недоброчесної поведінки першочергово розглядається в контексті оцінки його майнових статків і відповідного способу життя. Це впливає з конструкції п. 12 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна» [129].

Цікаво, що такий акцент притаманний не лише Україні та загалом схвалюється ЄСПЛ. Це слідує з рішення ЄСПЛ у справі «Джоджай проти Албанії» (*Xhoxhaj v. Albania*), обставини якої стосувалися звільнення заявниці з посади судді Конституційного суду в рамках проходження процедур оцінювання та перевірки на доброчесність, які були кроком на шляху реформування судової влади в Албанії. В основу її звільнення було покладено висновки Незалежної кваліфікаційної комісії (НКК), які, зокрема, стосувалися оцінки її статків. Заявниця стверджувала про порушення ст. ст. 6, 8, 13 Конвенції, проте підтримки в ЄСПЛ не знайшла за жодним із пунктів своєї заяви. Відхиляючи в окремих моментах її скаргу та поетапно констатуючи відсутність порушень норм Конвенції, ЄСПЛ звернув увагу на такі, важливі для нашого дослідження моменти та висновки:

«... Суд зазначає, що у зв'язку з внесенням заявниці до пріоритетного списку осіб, щодо яких належить провести повторне оцінювання, НКК почала адміністративне розслідування трьох декларацій, які заявниця подала відповідно до Закону про перевірку. Розслідування було розпочато відповідно до Закону про перевірку. Після його завершення НКК поінформувала заявницю про свої попередні висновки. У звіті прямо вказувалося, що були зроблені попередні висновки про те, що, серед іншого: (i) були невідповідності щодо джерела прибутку від майна; (ii) не було підтверджувальних документів, які стосуються

джерел коштів, використаних для придбання майна; (iii) не було достатньо законного доходу, щоб виправдати надмірну кількість ліквідних активів протягом певних років; (iv) були невідповідності щодо частки заявниці в певних активах. ... Суд вважає, що варто також враховувати особливості широко застосованих процесів аудиту активів. На думку Суду, з урахуванням того, що особисті або сімейні статки зазвичай накопичуються протягом трудового життя, встановлення жорстких часових обмежень для оцінювання статків значно б і вплинуло на здатність органів влади оцінювати законність усіх статків, набутих протягом професійної кар'єри особою, яка проходить перевірку. У зв'язку з цим оцінювання статків має певні особливості на відміну від звичайних дисциплінарних розслідувань, які потребують надання державі-відповідачу більшої гнучкості в застосуванні встановлених законом обмежень, сумісних із метою відновлення довіри суспільства до системи правосуддя та забезпечення високого рівня доброчесності, якого очікують від представників судової системи... Водночас така гнучкість не може бути необмеженою, а наслідки для правової визначеності та прав заявниці відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції варто розглядати індивідуально. ... Суд вважає, що, беручи до уваги процес оцінювання особистих або сімейних статків, накопичених протягом професійного життя судді, ...неподання заявницею документів, що підтверджують об'єктивну неможливість продемонструвати законний характер доходу її партнера та її власне неповідомлення про майно в момент його придбання, порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо стверджуваного порушення принципу правової визначеності не було. ... Суд також зазначає, що звільнення з посади є серйозним, якщо не найсерйознішим дисциплінарним покаранням, яке може бути застосовано до особи. Застосування такого заходу, який негативно позначається на приватному житті людини, вимагає розгляду переконливих доказів, що стосуються етичних норм, доброчесності та професійної компетентності людини. ...Суд не вбачає нічого свавільного або

явно необґрунтованого у рішеннях національних органів. До того ж Суд зазначає, що згідно з Бангалорськими принципами поведінки суддів, судді, які за родом своєї роботи вважаються гарантами верховенства права, повинні відповідати особливо високим стандартам доброчесності в особистих справах поза судом – бути «бездоганними з погляду розумного спостерігача» – для того, щоб зберегти та зміцнити довіру суспільства й «підтвердити віру людей у доброчесність судової влади». ...Суд також вважає, що з урахуванням індивідуальних висновків національних судів ...звільнення заявниці з посади судді Конституційного суду було пропорційним. Дійсно, Закон про перевірку передбачає два типи дисциплінарних покарань: звільнення з посади або відсторонення з посади із зобов'язанням відвідувати обов'язкове навчання. Суд постановив, серед іншого, що відсутність відповідної шкали покарань за дисциплінарні проступки може суперечити принципу пропорційності. ... Однак, процедури перевірки мають своєрідний характер, попри схожість, яку вони мають зі звичайним дисциплінарним провадженням. Вони були запроваджені у відповідь на ймовірну повсюдну присутність корупції в системі правосуддя, щоб позбавити її від корумпованих елементів і зберегти здорову частину системи. ...Суд вважає, що більш обмежена шкала покарань відповідає духу процесу перевірки в разі, якщо особа не відповідає одному з трьох критеріїв, закладених у Законі про перевірку. Суд також наголошує, що, відповідно до Закону про статус суддів і прокурорів, звільнення заявниці з посади призвело до довічної заборони на повернення в систему правосуддя. У зв'язку з цим Суд повторює, що судді, а особливо ті, які обіймають посади, що мають високий ступінь відповідальності, як-от посади, на яких заявниця хоче відновити роботу, мають частину суверенної влади держави. Довічна заборона, накладена на заявницю й інших осіб, відсторонених від посади, на підставі серйозних етичних порушень, що не суперечить або не є непропорційною законній меті держави щодо

забезпечення доброчесності посади судді та суспільної довіри до системи правосуддя...» [17; 63].

Із наведених позицій ЄСПЛ слідують важливі для нас речі: дотримання суддями етичності в усіх проявах, що стосуються їх майнового стану, має безпосередній зв'язок з протидією корупції в судовій владі та є важливою і необхідною передумовою формування та розвитку суспільної довіри до системи правосуддя в державі. Це, своєю чергою, зумовлює та виправдовує застосування до судді найбільш жорсткого дисциплінарного покарання – звільнення з посади, що з урахуванням індивідуальних обставин справи, не оцінюється як порушення принципу пропорційності дисциплінарного стягнення вчиненому проступку.

Для вітчизняної дисциплінарної практики це має значення, оскільки ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка містить шкалу дисциплінарних стягнень, застосовних до судді, в ч. 8 прямо передбачає, що дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення судді з посади застосовується у разі порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Без альтернативи. Системний же аналіз інших частин цієї норми вказує, що в разі допущення суддею інших проявів недоброчесної поведінки єдиною альтернативною санкцією є подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді.

Досліджуючи питання порушення етичних норм як підставу притягнення судді до відповідальності, варто окремо зупинитися на такій законодавчо сформульованій підставі як допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя його статусу, дотримання інших

норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу (п.3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Хоча, повторимося, це далеко не єдина підстава притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, яка уособлює етичне спрямування суддівської професії та статусу судді.

Перш за все, наведене формулювання потребує оцінки з позиції виведеної нами на підставі рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» формули щодо відповідності критеріям (а) правової визначеності та (б) «якості закону».

Цілком очевидно, що такі законодавчі конфігурації як «поведінка, що порочить звання судді», «підрив авторитету правосуддя», «неповага до інших...», «стандарти поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду» є доволі абстрактними та оціночними поняттями, тлумачення яких в конкретних обставинах залежатиме від суб'єкту правозастосування, його моралі та особистого переконання. Тому стверджувати, що законодавець досягнув визначеності у питанні формулювання «етичної підстави» притягнення судді до дисциплінарної відповідальності не можна. Проте, на нашу думку, це, в принципі, недосяжне завдання і прагнути цього немає сенсу. Хоча суддівську етику і можна до певної міри стандартизувати, проте передбачити всі потенційні ситуації, в яких може опинитися суддя, не можливо в силу багатогранності життя кожної людини, її індивідуальних особливостей, якостей, схильностей, уподобань тощо. Власне, і ЄСПЛ зазначає про те, що «необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях та відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. Ці застереження, які накладають обмеження на вимогу чіткості законодавчих актів, особливо важливі у сфері дисциплінарного права. Насправді, у справах щодо військової дисципліни Суд констатував, що

наряд чи можна розробити норми, які б у деталях передбачали усі види поведінки. Отже, державні органи мають формулювати подібні норми більш загально (...). Досвід інших країн показує, що підстави для дисциплінарної відповідальності суддів зазвичай формулюються загально, хоча існування прикладів детального нормативного регулювання зазначеного питання не обов'язково свідчить про адекватність законодавчої практики, що застосовується, та передбачуваність законодавства цієї галузі» [148].

Аналогічною у цьому питанні є позиція КРЄС: «...законодавче визначення поведінки, яка може призвести до дисциплінарного розгляду – це завдання кожної держави. КРЄС вказує, що в деяких країнах були спроби описати всі види поведінки, які можуть стати підставою для дисциплінарного провадження та застосування певної форми санкцій. ...Однак помітним під час таких спроб є те, що зрештою всі вони вдаються до узагальнених формулювань, які призводять до подальшої необхідності оцінки та визначення ступеня порушення. КРЄС не вважає необхідним (...) чи навіть можливим намагатися точно чи детально визначити на європейському рівні природу всіх видів порушень належної поведінки, що можуть призводити до дисциплінарного провадження та застосування санкцій. Сутність дисциплінарного розгляду полягає в притягненні до відповідальності за поведінку, що у своїй основі суперечить тій, яка очікується від представника професії, котрому було пред'явлено обвинувачення щодо недотримання певних правил» [52].

Тому, в питанні притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення норм суддівської етики особливого та вирішального значення набуває практика (дисциплінарна та судова), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді.

«У цьому відношенні Суд нагадує, що наявність конкретної і послідовної практики тлумачення відповідного положення закону була фактором, який

призвів до висновку щодо передбачуваності зазначеного положення (див. зазначене вище рішення у справі «Гудвін проти Сполученого Королівства» (Goodwin v. the United Kingdom), п. 33). Хоча цей висновок був зроблений у контексті системи загального права, тлумачення, здійснюване судовими органами, не може недооцінюватися й у системах континентального права при забезпеченні передбачуваності законодавчих положень. Саме ці органи повинні послідовно тлумачити точне значення загальних положень закону та розсіювати будь-які сумніви щодо його тлумачення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Гожелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland), п. 65, зазначене вище)» [148].

Слід погодитися з О.М. Овчаренко в тому, що «об'єктивна сторона проступку судді, змістом якого є допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу характеризується його неправомірними діями, які суперечать нормам і приписам суспільної моралі й корпоративної етики» [112, с. 172]. Проте ця характеристика є неповною.

З об'єктивної сторони допущена суддею поведінка, як протиправне діяння, що може виражатися як у його діях, так і в його бездіяльності, обов'язково повинна призвести до негативних наслідків – зганьбити звання судді або завдати шкоду авторитету правосуддя. Встановленню підлягатиме причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою судді та завданою шкодою. Саме по собі порушення суддею етичних норм не може застосовуватися як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (ст. 4 Кодексу суддівської етики).

Крім того, неетична поведінка судді, що порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя, може бути кваліфікована дисциплінарним органом як істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посаді (п.1 ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У такому разі єдиною, безальтернативною для застосування санкцією є подання про звільнення судді з посади та подальше звільнення за п. 3 ч. 6 ст. 126 Конституції України.

Якщо ж допущена суддею неетична поведінка не матиме ознак істотного дисциплінарного проступку чи грубого нехтування обов'язками судді, що є несумісним з його статусом або вказує на його невідповідність посаді, то до судді, крім подання про звільнення з посади, може бути застосовано подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному судді. (Такий вид дисциплінарного стягнення як подання про переведення судді до суду нижчого рівня ми навмисно не беремо до уваги, оскільки, як слушно вказують науковці, його існування порушує єдиний статус суддів і на практиці він жодного разу дисциплінарним органом не застосовувався [192]).

З огляду на зазначене характер вчиненого суддею проступку, форма вини, наслідки для репутації суддівської спільноти та авторитету правосуддя у своїй сукупності мають вирішальне значення.

Так, Третя дисциплінарна палата ВРП притягнула до дисциплінарної відповідальності суддю Васильківського міськрайонного суду Київської області К. та застосувала до нього дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення з посади, кваліфікувавши його поведінку як істотний дисциплінарний

проступок. Обставини справи стосувалися вчиненого суддею у стані алкогольного сп'яніння ДТП. У своєму рішенні від 10 квітня 2019 року № 1107/Здп/15-19 дисциплінарний орган зазначив, що суддя не дотримався етичних вимог, «допустив поведінку, що дискредитує посаду судді (тобто поведінку, несумісну зі статусом судді та таку, що суперечить вимогам правил професійної етики суддів). Враховуючи викладене, Третя Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку, що поведінка судді К. під час дорожньо-транспортної пригоди 27 грудня 2017 року підпадає під ознаки дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 3 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду). Крім того, Третя Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку, що така поведінка судді К. містить ознаки істотного дисциплінарного проступку. Транспортні засоби є джерелом підвищеної безпеки, керування ними у стані сп'яніння створює серйозну загрозу для життя та здоров'я як водія, так і інших осіб, насамперед пішоходів. З огляду на це порушення заборони керувати транспортними засобами у стані сп'яніння традиційно розглядається як грубе порушення закону, що є несумісним із загальноприйнятими етичними вимогами. Ступінь вини судді К. є особливо великим, враховуючи, що допустима концентрація етилового спирту була перевищена багатократно» [161].

У рішенні Другої Дисциплінарної палати ВРП від 24 вересня 2018 року № 2956/2д15-18, яким до судді Голосіївського районного суду міста Києва було застосовано подання про звільнення з посади надано таке обґрунтування: «суддя Б. усвідомлював протиправність своєї поведінки та її негативні наслідки як для системи заходів забезпечення умов безпеки дорожнього руху, так і для його статусу особи, наділеної державою особливими повноваженнями здійснювати

правосуддя. ... Матеріали дисциплінарної справи свідчать, що суддя Голосіївського районного суду міста Києва Б. знехтував встановленими законодавством правилами та умисно вчинив проступок, який порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя. Такі дії судді Б. є несумісними зі статусом судді і вкрай негативно впливають на ступінь довіри суспільства до судової влади в цілому. Отже, враховуючи зухвалість допущеного суддею Б. проступку та його негативні наслідки, ..., Друга Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку, що відсутність дисциплінарних стягнень у вказаного судді не може бути підставою застосування до нього більш м'якого виду дисциплінарного стягнення, ніж подання про звільнення судді з посади, а також що застосування іншого виду дисциплінарного стягнення не буде пропорційним характеру вчиненого проступку» [144].

Оцінюючи в контексті стандартів суддівської етики поведінку судді Окружного адміністративного суду міста Києва В., одним із проявів якої було позапроцесуальне спілкування з представником однієї зі сторін з подальшим ухваленням рішення на її користь, Третя Дисциплінарна палата ВРП вказала на таке: «...прийняття суддею надалі одного з обумовлених судових рішень вказують на умисний характер допущених проступків, оскільки суддя В. не могла не усвідомлювати неправомірності та неетичності таких дій, які порочать звання судді. Така поведінка судді створює уявлення про можливість вплинути на прийняття судового рішення у позапроцесуальний спосіб, що завдає істотної шкоди авторитету правосуддя. ... суддя В. грубо порушила норми суддівської етики та стандарти поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, що порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя, чим допустила істотний дисциплінарний проступок у розумінні частини дев'ятої статті 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [160].

Наведений приклад також примітний тим, що в рішенні дисциплінарний орган також згадує про суспільний резонанс обставин цієї дисциплінарної

справи: «Події, які є предметом розгляду, набули розголосу в засобах масової інформації та викликали негативну оцінку громадськості щодо діяльності суду, зокрема щодо чесності та непідкупності суддів, що, безумовно, має негативний вплив на авторитет не лише Окружного адміністративного суду міста Києва, а й судової системи в цілому» [160].

Як показує дисциплінарна практика, це доволі характерно для такої категорії справ. Тобто, у питанні оцінки характеру проступку і завданої статусу судді та авторитету правосуддя шкоди вагоме значення має факт суспільного розголосу обставин проступку. Саме суспільний резонанс події, учасником якої став суддя, допустивши порушення норм суддівської етики, може стати ключовим у кваліфікації його поведінки як істотного дисциплінарного проступку, грубого нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді.

Так, про факт широкого поширення у ЗМІ повідомлення щодо подій за участю судді (ДТП), які зумовили дисциплінарне провадження щодо нього, зауважено у рішенні Першої Дисциплінарної палати ВРП від 26 січня 2018 року № 183/1дп/15-18 [155]. Про значний суспільний резонанс події за участі інших суддів, яких також притягнули до відповідальності за неетичну поведінку та застосували стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, йдеться у рішенні Першої Дисциплінарної палати ВРП від 27 листопада 2020 року № 3281/1дп/15-20 [156] та рішенні Другої Дисциплінарної палати ВРП від 10 січня 2021 року № 61/2дп/15-21 [142]. Аналогічно у рішенні Другої Дисциплінарної палати ВРП від 01 березня 2021 року № 503/2дп/15-21 відзначено поширення повідомлення про ДТП за участю судді, зокрема й публікацію відеозапису з вказівкою, що «зазначені публікації спричинили суспільний резонанс та також негативно вплинули на авторитет судді та довіру до судової влади» [140].

Аналіз досліджуваної нами «етичної» підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності також вимагає звернути увагу, що у випадках порушення суддею етичних правил поведінки під час здійснення правосуддя, як

правило, першочергово йдеться про порушення норм процесуального законодавства. В таких випадках суддя притягається до відповідальності за сукупністю підстав, визначених у ст.106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Наприклад, рішенням Другої Дисциплінарної палати ВРП від 30 травня 2018 року № 1596/2дп/15-18 було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Ленінського районного суду міста Миколаєва К. за вчинення проступків, кваліфікованих за п.п. 3, 4 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Причиною такого рішення стала необґрунтована відмова судді у наданні особам дозволу на побачення, «що свідчить про свідоме порушення права заявників на повагу до їх сімейного життя», а також, як впливає з рішення, «...Тон, контекст розмови із заявником, використані висловлювання судді під час особистого прийому очевидно свідчать, що суддя ... допустив умисне грубе порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, у тому числі проявив неповагу під час здійснення судочинства до учасників судового процесу...» [143].

Насамкінець наведені нами приклади дисциплінарної практики застосування п. 3 ч. 1 ст.106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» свідчать, що за цією підставою суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності внаслідок допущення неетичної поведінки, яка ганьбить звання судді та підриває авторитет правосуддя:

1) під час здійснення правосуддя. Як правило, в такому випадку паралельно має місце порушення процесуального законодавства. Тому дії судді кваліфікуються як проступки, передбачені різними пунктами ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за сукупністю складу проступків;

2) поза процесуальною діяльністю. Як правило, в такому випадку паралельно має місце або факт притягнення судді до адміністративної чи

кримінальної відповідальності, або тривають відповідні процедури розслідування по факту неналежної поведінки судді. В такому разі, незалежно від їх результату, суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У підсумку повинні зауважити, що розглянуті в межах цього підрозділу аспекти притягнення судді до відповідальності за порушення етичних правил поведінки дозволили вже на цьому етапі дослідження сформулювати положення, які слід віднести до характерних рис такої відповідальності. Це зумовлює потребу у їх відтворенні та розвитку у наступному розділі нашої роботи.

3.2. Особливості притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм

Аналіз особливостей притягнення до відповідальності судді за порушення етичних норм варто розпочати нетрадиційно та відтворити у формі певних висновків положення попереднього підрозділу, в якому неетична поведінка судді розглядалася як підстава притягнення судді до відповідальності, внаслідок чого стало можливим звернути увагу на ряд специфічних моментів.

Отже, за результатами попереднього підрозділу до особливостей притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм варто віднести такі:

1. Об'єктивно зумовлений загальний характер норм і формулювань, відсутність чіткості в описі поведінки судді, яка може стати підставою порушення дисциплінарного провадження, що вимагає подальшої оцінки органами правозастосування.

2. В силу попередньої риси – великий ступінь суб’єктивізму з боку дисциплінарних органів в оцінці обставин справи (дій і наслідків) в контексті тлумачення положень законодавства.

3. Об’єктивна сторона дисциплінарного проступку, що полягає у допущенні суддею поведінки, яка не відповідає чи порушує норми суддівської етики, внаслідок якої завдано шкоди авторитету правосуддя та репутації високого звання судді. Самі по собі порушення етичних норм не можуть розглядатися як підстава для відповідальності судді. Водночас, неетична поведінка судді, що завдала репутаційних втрат статусу судді та судової влади, може бути кваліфікована як істотний дисциплінарний проступок, грубе нехтування обов’язками, що є несумісним зі статусом судді. Вагоме значення для кваліфікації може відіграти суспільний резонанс щодо подій за участю судді.

4. Особливе та вирішальне значення практики правозастосування (дисциплінарної та судової), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді.

5. Обмежена шкала дисциплінарних санкцій, які можуть бути застосовані до судді за допущення ним неетичної поведінки, та виправдане застосування найбільш суворого виду покарання – звільнення судді з посади, що, однак, не вважається порушенням принципу пропорційності з огляду на визначальну роль суддівської етики у формуванні та розвитку суспільної довіри до судової влади.

6. «Супровідний» характер відповідальності за порушення етичних норм, якщо це мало місце при здійсненні правосуддя, оскільки в такому разі вона, як правило, поєднується з відповідальністю за порушення процесуального законодавства. Та «самостійний» її характер, якщо неетична поведінка судді була допущена не в зв’язку з його повноваженнями здійснювати правосуддя.

Незважаючи на чималу специфіку, яка впливає з вище наведеного, притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм відзначається

також іншими особливостями, які можна виокремити, звернувшись до аналізу дисциплінарної та судової практики з цього питання.

Перш за все варто відмітити той факт, що у процедурі дисциплінарного провадження з аналізованої підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності особливого значення набуває принцип автономності, відповідно до якого дисциплінарне провадження розглядається незалежно від розгляду (результатів розгляду) адміністративного чи кримінального провадження. Це яскраво демонструють випадки, які ми виокремили, коли суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за вчинення етичного проступку поза процесуальною діяльністю, паралельно з вирішенням стосовно нього питання про притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Так, в уже згаданому нами рішенні Третьої Дисциплінарної палати ВРП від 09.06.2021 року № 1271/Здп/15-21 дисциплінарний орган підкреслив: «Дисциплінарний проступок та кримінальне правопорушення не є тотожними поняттями. Цілком можливим є притягнення особи за одні й ті самі дії і до дисциплінарної, і до кримінальної або адміністративної відповідальності. Це не суперечить Основному Закону, який забороняє притягати двічі до юридичної відповідальності одного виду (частина перша статті 61 Конституції України). Питання про вину особи у вчиненні злочину (кримінального правопорушення), безумовно, може вирішити лише суд. Водночас виключні повноваження встановлювати відсутність або наявність у діях судді складу дисциплінарного проступку надані дисциплінарному органу – Дисциплінарним палатам Вищої ради правосуддя (стаття 42 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). Відповідно, рішення будь-яких органів, у тому числі вирок суду, не можуть бути обов'язковими для дисциплінарного органу, який вправі і водночас зобов'язаний самостійно визначити наявність у діях особи складу дисциплінарного проступку. Тим більше, дисциплінарний орган не може бути обмежений у здійсненні своїх повноважень щодо дисциплінарного провадження через відсутність рішення

компетентного органу в іншій процедурі, зокрема через відсутність вироку суду за фактами, які можуть бути одночасно підставами притягнення особи до кримінальної та дисциплінарної відповідальності. Так само рішення дисциплінарного органу не має жодного правового значення і для суду при розгляді кримінального провадження чи справи про адміністративне правопорушення. Під час дисциплінарного провадження надається оцінка лише фактам, які можуть свідчити про наявність або відсутність в поведінці судді складу дисциплінарного проступку та про ступінь його вини. Встановлені під час дисциплінарного провадження факти та обставини мають значення тільки для прийняття рішення в рамках своєї компетенції та жодним чином не свідчать про доведеність вини особи у вчиненні адміністративних або кримінальних правопорушень» [160].

Така позиція є послідовною та застосовною всіма Дисциплінарними палатами ВРП і «цементується» судовою практикою.

Зокрема, Велика Палата Верховного Суду, яка розглядала справу за скаргою особи на рішення ВРП про залишення без змін рішення дисциплінарного органу про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за п.3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (за умовно схожих обставин) наголосила, що «під час дисциплінарного провадження факти і з'ясовані обставини мають значення виключно для прийняття дисциплінарним органом рішень у межах його компетенції та жодним чином не свідчать про доведеність вини особи у вчиненні інкримінованого їй кримінального правопорушення. У дисциплінарному провадженні діє принцип автономності, відповідно до якого дисциплінарне провадження розглядається незалежно від розгляду кримінального провадження. Під час розгляду дисциплінарної справи дисциплінарний орган самостійно надає оцінку допустимості, належності та обґрунтованості наявним у матеріалах дисциплінарної справи доказам, встановлює в діях судді ознаки дисциплінарного проступку й ухвалює рішення

про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 квітня 2021 року) [136].

Із цитованого рішення ми можемо виокремити ще одну особливість, яка полягає в тому, що в дисциплінарному провадженні не діє така гарантія як презумпція невинуватості: «Згідно з практикою ЄСПЛ не є порушенням статті 6 Конвенції притягнення до дисциплінарної відповідальності на основі відомостей про факти, встановлені у кримінальному провадженні, якщо такі відомості аналізувалися під кутом зору правил службової етики, навіть якщо особа була у кримінальному провадженні виправданою (див. *mutatis mutandis* рішення Європейської комісії з прав людини від 6 жовтня 1982 року у справі «X. v. Austria» про неприйнятність заяви № 9295/81) чи таке провадження було закрите (див. *mutatis mutandis* рішення Європейської комісії з прав людини від 7 жовтня 1987 року у справі «C. v. the United Kingdom» про неприйнятність заяви № 11882/85). Більше того, гарантована пунктом 2 статті 6 Конвенції презумпція невинуватості застосовується до процедури, яка за своєю суттю є кримінальною, і в межах якої суд робить висновок про вину особи саме у кримінально-правовому сенсі (рішення Європейського суду з прав людини від 11 лютого 2003 року у справі «Ringvold v. Norway», заява № 34964/97). Відтак зазначена гарантія не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження, які згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру» [121]. Хронологічно раніше ця ж позиція відтворена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 жовтня 2018 року у справі № 800/398/16 (П/9901/334/18) [120].

Поряд із цим, коли мова йде про доказування у дисциплінарному провадженні стосовно судді, в оцінці обставин справи та наданих доказів дисциплінарний орган керується таким стандартом доказування як стандарт «поза розумним сумнівом». Ось як його зміст і потреба у використанні розтлумачені та обґрунтовані у рішеннях Дисциплінарних палат ВРП, якими

відмовлено у притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності за п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та припинено дисциплінарне провадження: «...обираючи стандарт доказування, який має використовуватися в дисциплінарних провадженнях, і беручи до уваги публічно-правову природу дисциплінарної відповідальності, слід віддати перевагу стандарту «поза розумним сумнівом» перед стандартом «баланс ймовірностей». Він означає, що в достовірності факту (винуватості особи) не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не означає, що у його достовірності взагалі немає сумнівів, але означає, що всі альтернативні можливості пояснення наданих доказів є надмірно мало ймовірними. Доведення повинно будуватися на сукупності досить надійних, чітких і послідовних припущень або аналогічних неспростовних презумпцій фактів» (рішення Другої Дисциплінарної палати ВРП від 05 жовтня 2020 року № 2771/2дп/15-20) [141].

В ухвалі Першої Дисциплінарної палати ВРП від 13 березня 2020 року № 770/1дп/15-20 відтворена аналогічна позиція у більш широкому тлумаченні: «Як зазначено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі № 9901/855/18, обираючи стандарт доказування, який має використовуватися в дисциплінарних провадженнях, і беручи до уваги публічно-правову природу дисциплінарної відповідальності, слід віддати перевагу стандарту «поза розумним сумнівом» перед стандартом «баланс ймовірностей». Він означає, що в достовірності факту (винуватості особи) не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не означає, що у його достовірності взагалі немає сумнівів, але означає, що всі альтернативні можливості пояснення наданих доказів є надмірно мало ймовірними. Підґрунтям стандарту «поза розумним сумнівом» є фундаментальна цінність суспільства – гірше осудити невинного, ніж дозволити винному уникнути покарання; відповідно суспільство, яке цінує добре ім'я і свободу кожного, не повинно засуджувати людину, коли є розумні сумніви в її винуватості. Такий підхід узгоджується із судовою практикою

Європейського суду з прав людини. Так, у параграфі 55 рішення Європейського суду з прав людини від 15 лютого 2012 року у справі «Гриненко проти України» зазначається, що при оцінці доказів Європейський Суд зазвичай застосовує стандарт доведення «поза всяким розумним сумнівом». Однак доведення повинно будуватися на сукупності досить надійних, чітких і послідовних припущень або аналогічних неспростовних презумпцій фактів» [184].

Системний аналіз рішень дисциплінарних і судових органів щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів за п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», дозволяє нам звернути увагу на ще один особливий момент, який стосується мотивації цих рішень, обґрунтування позиції юрисдикційного органу.

Мова йде про те, що, оцінюючи поведінку суддів як таку, що не відповідає високим стандартам суддівської етики, порушує етичні норми поведінки суддів, порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя і суспільну довіру до суду, юрисдикційні органи зазвичай, крім відповідних норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», посилаються лише на загальні положення Кодексу суддівської етики, які є найбільш абстрактно сформульованими. Як правило, це ст.ст. 1, 3 Кодексу суддівської етики, які передбачають, що суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Суддя має докладати всіх зусиль для того, щоб, на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною [78].

Так, із десяти проаналізованих нами рішень Дисциплінарних палат ВРП лише в одному рішенні, окрім згаданих нами вище загальних положень Кодексу суддівської етики, було наведено зміст його норм, що регулюють поведінку судді під час здійснення правосуддя.

Зокрема, у рішенні Першої Дисциплінарної палати ВРП від 27 листопада 2020 року № 3279/1дп/15-20 мають місце посилання на ст.ст. 8, 9,10 Кодексу суддівської етики, в яких йдеться про те, що суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим. Суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя. Суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб. Оцінюючи поведінку судді крізь призму наведених положень, дисциплінарний орган зазначив, що «допускаючи зневажливі висловлювання на адресу позивача, його неповнолітньої дочки та представника, суддя Б. демонструє зверхність та вказує на необізнаність позивача у чинному законодавстві, що суперечить вимогам до поведінки судді під час судового розгляду» [157].

Мотивуючи свою позицію, і дисциплінарний орган, і суд завжди вдаються до цитування Бангалорських принципів поведінки суддів і Висновку № 3 (2002) КРЄС про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості. Інколи також можна зустріти згадку про Оновні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, а також Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений рішенням РСУ від 04 лютого 2016 року № 1.

Звернення до наукового доробку дозволяє припустити, що такий підхід у мотивації рішень, які стосуються притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм, є традиційним. Так,

О.М. Овчаренко у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, проаналізувавши практику ВККС України і ВРЮ за 2010-2016 рр. щодо порушень правил суддівської етики відзначала, що «органи дисциплінарної влади, як правило, не конкретизують, яке саме положення Кодексу суддівської етики становить зміст проступку судді, посилаючись на найзагальніші положення суддівської етики, вказуючи, що судді належить бути взірцем законслухняності, неухильно додержуватися присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду, старанно виконувати покладені на нього обов'язки й підтримувати свою професійну компетентність на належному рівні. Також суддя має здійснювати судочинство в межах і в порядку, визначених процесуальним законом» [112, с. 174].

Отже, у мотивуванні рішень юрисдикційні органи переважно не посилаються на конкретні норми етики, які порушив суддя, а використовують загальні формулювання. Винятки з цього поодинокі.

Дослідження особливостей притягнення суддів до відповідальності за порушення етичних правил поведінки потребує звернути увагу на питання, хто виступає ініціатором відкриття дисциплінарного провадження стосовно судді.

Проведений нами аналіз дає підстави для твердження, що склад ініціаторів відкриття дисциплінарного провадження з досліджуваного питання різниться залежно від того, в якій сфері діяльності (під час здійснення правосуддя чи поза ним) була допущена неетична поведінка судді.

Так, у дисциплінарних провадженнях, які стосуються порушення суддею етичних норм під час здійснення правосуддя, скаржниками, як правило, виступають учасники судового провадження: сторони судового процесу, адвокати та прокурори. З цього приводу КРЄС звертала увагу на важливість питання, «які заходи можуть вжити особи, які вважають, що вони постраждали в результаті професійної помилки судді. Ці особи повинні мати право подати свою

скаргу особі чи до органу, що є відповідальним за ініціювання дисциплінарного провадження. Проте вони не можуть мати права самостійно ініціювати або наполягати на відкритті дисциплінарного провадження. Повинен існувати фільтр, бо інакше судді часто ставатимуть об'єктом дисциплінарного розгляду, ініційованого незадоволеною стороною процесу» [52].

Оцінюючи національне законодавство та локальні акти, що регулюють діяльність ВРП, на предмет існування зазначених фільтрів, можна констатувати їх достатню наявність як у площині здійснення відповідних процедур, так і на рівні законодавчо визначених гарантій, що підкріплені відповідною мірою відповідальності. До останніх, зокрема, варто віднести положення ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус судді», в яких закріплено таке: «Не допускається зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, у тому числі ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права, як засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. За подання адвокатом завідомо безпідставної дисциплінарної скарги такий адвокат може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності згідно із законом. Дисциплінарну справу щодо судді не може бути порушено за скаргою, що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку судді, а також за анонімними заявами та повідомленнями» [129].

Процедура дисциплінарного провадження, яка стадійно передбачає попереднє вивчення дисциплінарної скарги з можливістю її повернення скаржнику чи залишення без розгляду та подальшого вирішення питання про відкриття чи відмову у відкритті дисциплінарної справи, також містить достатньо чинників, які стають на заваді безпідставних дисциплінарних проваджень стосовно суддів. Наприклад, якщо дисциплінарна скарга не містить відомостей про ознаки дисциплінарного проступку судді або не містить посилання на фактичні дані (свідчення, докази) щодо дисциплінарного проступку судді, вона

підлягає поверненню ще на стадії попередньої перевірки дисциплінарної скарги членом Дисциплінарної палати ВРП (ст.ст. 43, 44 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [126]).

Склад осіб, які звертаються зі скаргами на порушення суддями правил суддівської етики поза судовим процесом, є більш різноманітним, що зумовлено законодавчим підходом, за якого право на звернення з дисциплінарною скаргою стосовно судді має будь-яка особа.

Як показав проведений нами аналіз, серед числа ініціаторів дисциплінарного провадження щодо неетичної поведінки суддів, не пов'язаної зі здійсненням правосуддя, а такими є різні особи, сьогодні чітко сформувалися три групи суб'єктів:

- 1) органи державної влади, яким стало відомо про протиправну поведінку судді в силу виконання ними своїх повноважень;
- 2) фізичні особи, які в силу власної ініціативи та бажання реалізують функцію громадського контролю за діяльністю судів;
- 3) голови судів в силу виконання ними адміністративних повноважень.

Так, до першої групи можна віднести органи ВККСУ, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України. При цьому останні домінують, оскільки переважна більшість звернень зі скаргами стосуються неетичної поведінки, зумовленої обставинами ДТП, вчиненої або за безпосередньої участі судді, або в його присутності. Як правило, всі ситуації супроводжує стан алкогольного сп'яніння судді, який мав доведений або з великою долею припущення ймовірний характер, що, однак, в очах стороннього спостерігача сумнівів не викликав.

Слід зробити невеличкий відступ і зазначити, що проблема керування суддями транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння для вітчизняної судової системи є гострою протягом тривалого часу, а відтак носить хронічний характер. Щоб це продемонструвати, ми не будемо вдаватися до конкретних

прикладів. Вони, як правило, набувають широкого розголосу у ЗМІ. Проте, наведемо слова членів ВРП, які загострюють на цьому свою увагу. Зокрема, за словами С. Шелест, «враховуючи характер таких правопорушень, їх суспільну небезпеку та вкрай негативні наслідки, очевидно, що коли така справа (адміністративна) закривається з необґрунтованих підстав малозначності чи у зв'язку із закінченням строків притягнення особи до адміністративної відповідальності, це зводить нанівець усю роботу не лише правоохоронних органів, а й суду. Це вкрай негативно впливає на авторитет правосуддя. Скарги та нарікань у цих справах чимало ...» [167].

Від себе додамо, що з 15 рішень Дисциплінарних палат ВРП, якими суддів було притягнуто до відповідальності за порушення норм суддівської етики у 2019-2021 рр., і які ми відібрали методом вибіркового аналізу, у 7 рішеннях оцінку було надано обставинам, які стосувалися факту ДТП, вчиненого суддею у стані алкогольного сп'яніння. Тобто, кожне друге рішення дисциплінарного органу стосується неетичної поведінки судді, допущеної ним внаслідок керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння.

Повертаюсь до складу суб'єктів, які звертаються з дисциплінарними скаргами щодо порушення суддями норм суддівської етики, то окрему групу складають особи, які діють або від власного імені, або від імені громадських організацій, переслідуючи мету громадського контролю за діяльністю суддів. Слід відзначити, що в історичному ракурсі це є характерною рисою сучасного періоду розвитку вітчизняної судової влади. Загалом, це позитивна тенденція, оскільки громадський контроль має на меті усунення та попередження причин, які породжують невідповідність діяльності органів влади певним соціальним нормам, обраним як еталонні, та забезпечення додержання об'єктами контролю відповідних норм – писаних і неписаних [89]. Але дуже важливо, щоб громадська ініціатива стосовно суддів реалізовувалася з дотриманням принципу незалежності – щоб суб'єкти такої ініціативи керувалися лише принципами

компетентного та добросовісного виконання поставлених завдань, уникаючи будь-якого (матеріального, морального, силового) впливу або залежності [190].

Зрештою, дисциплінарна практика з питання притягнення суддів за порушення етичних норм налічує випадки, коли скаржником виступає голова суду. Такий підхід неоднозначно сприймається у суддівських колективах в силу корпоративної культури. Крім того, прихованим моментом у таких скаргах може бути тиск на суддю з боку голови суду. Тому дисциплінарний орган повинен всебічно та ретельно дослідити матеріали дисциплінарної скарги та дати їм об'єктивну оцінку. Водночас, наявні рішення дисциплінарного органу, які постановленні за наслідками розгляду скарги голови суду вказують, що зазвичай йдеться про неетичну поведінку колег в частині недотримання службової дисципліни, нехтування виконанням своїх службових обов'язків.

Наприклад, рішенням Першої Дисциплінарної палати ВРП від 30 жовтня 2020 року № 2993/1дп/15-20 встановлено що суддя, на яку скаржився голова суду, не дотримувалася професійних стандартів, що формують модель поведінки, яку суддя повинен ставити за мету і якої повинен дотримуватися: «...суддя Т. ...за відсутності поважних причин систематично не з'являється на роботу, чим порушує законодавство України про працю та правила внутрішнього трудового розпорядку Верхньодніпровського районного суду Дніпропетровської області, тобто фактично у такий спосіб ухиляється від виконання службових обов'язків судді. Невиконання службових обов'язків суддею без поважних причин свідчить про нехтування не лише високими стандартами поведінки, яких повинен дотримуватися суддя, а й мінімальними стандартами поведінки, яких має дотримуватися будь-який працівник. ...Перша Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку, що систематична відсутність судді Т. на роботі без поважних причин, непередання суддею справ, розгляд яких завершено ухваленням судового рішення, до канцелярії суду, зволікання з виготовленням вмотивованих судових рішень, несвоєчасне надання суддею копій судових

рішень для їх внесення до ЄДРСР є істотним дисциплінарним проступком. ... Суддя Т. не дотримується розпорядку робочого дня суду, приходиться на роботу та йде з роботи «на свій розсуд». Зауваження з боку голови суду сприймає як втручання в її процесуальну недоторканність, поводить себе нахабно, зухвало, «грубить», ігнорує оперативні наради працівників суду та збори суддів, створюючи при цьому враження, що працює не в суді, а окремо від нього» [159]. Як наслідок, до судді було застосовано дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення її з посади судді.

Вважаємо, що голова суду не лише вправі, а й зобов'язаний реагувати на допущення з боку суддів неетичної поведінки. Адже, як наголошує КРЄС, голова суду відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування суду та, у такий спосіб, удосконаленні служби суду суспільству [50]. Власне, адекватна реакція з боку голови суду на неетичну поведінку колеги є показником здатності судової системи до «самоочищення». Головне, щоб голова суду був бездоганним у своїй поведінці та слугував взірцем для своєї колег.

Наостанок слід звернути увагу на практику застосування до судді передбачених законом санкцій у разі встановлення в межах дисциплінарного провадження факту його неетичної поведінки, що завдала репутаційної шкоди статусу судді та системі правосуддя.

КРЄС відзначає, що у правових системах загального права з невеликим однорідним суддівським корпусом, що складається зі старших та досвідчених юристів-практиків, єдиною формальною санкцією, яку можна застосовувати (але насправді лише як малоімовірний можливий надзвичайний випадок), є звільнення. Проте неформальні попередження або обговорення теж можуть бути ефективними. В інших країнах, де суддівський корпус є більшим та в деяких випадках менш досвідченим, вважається доцільним установлювати градацію формально визначених санкцій, інколи навіть із можливістю застосування фінансових штрафів [52].

Ми вже зауважували, що відповідно до приписів ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у випадку, якщо порушення суддею етичних норм буде кваліфіковано за п. 3 ч. 1 ст. 106 цього Закону, то на практиці може бути застосовано один із двох видів дисциплінарних стягнень: подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному судді, або, у разі, якщо неетична поведінка судді, кваліфікована як істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посаді – подання про звільнення судді з посади. Такі види дисциплінарних стягнень як попередження, догана чи сувора догана з відповідним позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді не можуть застосовуватися.

Ми також дійшли висновку про виправданість застосування у цих категоріях справ найсуворішої санкції – подання про звільнення судді з посади, що не слід розглядати як порушення принципу пропорційності. Така «суворість» обумовлена визначальним значенням морального «обличчя» судді та образу справедливого суду в суспільстві, що набувають особливої актуальності в умовах формування та розвитку суспільної довіри до судової влади в державі. Як неодноразово зазначала у своїх рішеннях ВРП, «вчинок, який стосовно інших може розцінюватися як незначний проступок, скоєний суддею, набуває широкого розголосу та підриває його авторитет і ставить під сумнів чесність цього судді і судової системи загалом» [138].

Проаналізувавши рішення Дисциплінарних палат ВРП, якими до суддів було застосовано подання про звільнення судді з посади з травня 2020 р. по червень

2021 р. включно, повинні констатувати, що у кожному третьому випадку подання про звільнення судді з посади застосовується як санкція за допущення суддею неетичної поведінки, яка була кваліфікована як істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посаді. Із 18 рішень, винесених Дисциплінарними палатами ВРП за цей період, – 6 стосуються порушень суддівської етики. У 2 із цих рішень надано оцінку позапроцесуальним відносинам судді з учасниками судового процесу (дотичними до них особами) [160; 163], ще 2 стосувалися подій ДТП, вчиненій за участю судді у стані, що містив ознаки алкогольного сп'яніння [156; 153], 1 рішення стосується порушення суддею службової дисципліни та службових обов'язків [163], і ще 1 – надання суддею неправдивих показань у справі про притягнення до адміністративної відповідальності (обставини останньої також стосувалися перебування судді за кермом у стані алкогольного сп'яніння) [154]. У подальшому у 2 із цих рішень дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення з посади судді було змінено та застосовано до судді дисциплінарне стягнення у виді подання про тимчасове, строком на три/шість місяці, відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження курсу підвищення кваліфікації з питань суддівської етики та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді.

За цей же період (травень 2020 р. – червень 2020 р.) дисциплінарним органом було ухвалено лише 4 рішення, в яких до суддів було застосовано подання про відсторонення від здійснення правосуддя на різний строк з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження відповідного курсу підвищення кваліфікації та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді

здійснювати правосуддя у відповідному суді. І лише 1 з цих рішень безпосередньо стосується порушень суддівської етики під час здійснення правосуддя, зокрема, допущення суддею проявів неповаги до учасників судового процесу [157].

Отже, із 7 випадків, коли суддів було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за порушення норм суддівської етики, лише в 1 випадку дисциплінарний орган проявив толерантність і застосував до судді дисциплінарне стягнення у виді подання про відсторонення від здійснення правосуддя на певний строк з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до НШСУ для проходження відповідного курсу підвищення кваліфікації та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді. В інших 6 випадках було застосовано стягнення у виді подання про звільнення судді з посади. Із них у 2 випадках ВРП змінила їх на менш сувору санкцію.

Проведений аналіз спонукає до таких висновків:

1) на практиці найчастіше порушення суддівської етики, що порочить звання судді та завдає шкоди авторитету правосуддя, кваліфікується дисциплінарним органом як істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посаді;

2) з цього слідує, що найчастіше до суддів, які порушують етичні норми, в межах дисциплінарного провадження застосовується такий вид дисциплінарного стягнення як подання про звільнення судді з посади;

3) дисциплінарні органи не є лояльними в оцінках проявів неетичної поведінки з боку представників суддівського корпусу.

У підсумку звернемося до офіційної статистики, яка демонструє, що порушення суддею етичних норм, як підстава притягнення судді до

відповідальності, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у практиці дисциплінарних органів є однією з самих популярних. За результатами аналізу прийнятих Дисциплінарними палатами ВРП у 2020 році рішень в контексті підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, з підстави, передбаченої п. 3 ст. 106 постановлено 11 рішень Дисциплінарних палат стосовно 13 суддів [72, с. 30].

Висновки до Розділу 3

Сучасний стан правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, обумовленої порушенням норм суддівської етики, відзначається широким спектром законодавчо передбачених підстав, які мають під собою етичне підґрунтя. Це, а також юридизація доброчесності як етичної категорії, її закріплення на конституційному рівні як вимоги до судді та втілення в різних положеннях чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» фактично відображає сформований після подій в Україні 2013-2014 років суспільний запит на моральність, етичність суддівського корпусу. Однак, стосовно суддів доброчесність значною мірою акцентує увагу на їх майновому стані та поведінці у відносинах матеріально-правового характеру.

Дотримання суддями етичності в усіх проявах, що стосуються їх майнового стану, має безпосередній зв'язок з протидією корупції в судовій владі та є важливою і необхідною передумовою формування та розвитку суспільної довіри до системи правосуддя в державі. Це, своєю чергою, зумовлює та виправдовує застосування до судді найбільш жорсткого дисциплінарного покарання – звільнення з посади, що з урахуванням індивідуальних обставин справи, не оцінюється як порушення принципу пропорційності дисциплінарного стягнення вчиненому проступку.

У питанні притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення норм суддівської етики особливого та вирішального значення набуває практика (дисциплінарна та судова), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді.

В оцінках характеру проступку і завданої статусу судді та авторитету правосуддя шкоди вагоме значення має факт суспільного розголосу обставин вчиненого суддею проступку. Саме суспільний резонанс події, учасником якої став суддя, допустивши порушення норм суддівської етики, може стати ключовим у кваліфікації його поведінки як істотного дисциплінарного проступку, грубого нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді.

Дисциплінарна практика застосування п. 3 ч. 1 ст.106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» свідчить, що за цією підставою суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності внаслідок допущення неетичної поведінки, яка ганьбить звання судді та підриває авторитет правосуддя:

1) під час здійснення правосуддя. Як правило, в такому випадку паралельно має місце порушення процесуального законодавства. Тому дії судді кваліфікуються як проступки, передбачені різними пунктами ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за сукупністю складу проступків;

2) поза процесуальною діяльністю. Як правило, в такому випадку паралельно має місце або факт притягнення судді до адміністративної чи кримінальної відповідальності, або тривають відповідні процедури розслідування по факту неналежної поведінки судді. В такому разі, незалежно від їх результату, суддя притягається до дисциплінарної відповідальності за п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

До особливостей притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм варто віднести такі:

1) об'єктивно зумовлений загальний характер норм і формулювань, відсутність чіткості в описі поведінки судді, яка може стати підставою порушення дисциплінарного провадження, що вимагає подальшої оцінки органами правозастосування;

2) великий ступінь суб'єктивізму з боку дисциплінарних органів в оцінці обставин справи (дій і наслідків) в контексті тлумачення положень законодавства;

3) об'єктивна сторона дисциплінарного проступку, що полягає у допущенні суддею поведінки, яка не відповідає чи порушує норми суддівської етики, внаслідок якої завдано шкоди авторитету правосуддя та репутації високого звання судді. Самі по собі порушення етичних норм не можуть розглядатися як підстава для відповідальності судді. Водночас, неетична поведінка судді, що завдала репутаційних втрат статусу судді та судової влади, може бути кваліфікована як істотний дисциплінарний проступок, грубе нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді. Вагоме значення для кваліфікації може відіграти суспільний резонанс щодо подій за участю судді;

4) особливе та вирішальне значення практики правозастосування (дисциплінарної та судової), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді;

5) обмежена шкала дисциплінарних санкцій, які можуть бути застосовані до судді за допущення ним неетичної поведінки, та виправдане застосування найбільш суворого виду покарання – звільнення судді з посади, що, однак, не вважається порушенням принципу пропорційності з огляду на визначальну роль суддівської етики у формуванні та розвитку суспільної довіри до судової влади;

6) «супровідний» характер відповідальності за порушення етичних норм, якщо це мало місце при здійсненні правосуддя, оскільки в такому разі вона, як правило, поєднується з відповідальністю за порушення процесуального

законодавства. Та «самостійний» її характер, якщо неетична поведінка судді була допущена не в зв'язку з його повноваженнями здійснювати правосуддя;

7) яскраво виражений характер дії принципу автономності, відповідно до якого дисциплінарне провадження розглядається незалежно від розгляду (результатів розгляду) адміністративного чи кримінального провадження;

8) у дисциплінарному провадженні не діє така гарантія як презумпція невинуватості;

9) в оцінці обставин справи та наданих доказів дисциплінарний орган керується стандартом доказування «поза розумним сумнівом» (в достовірності факту (винуватості особи) не повинно залишитися розумних сумнівів);

10) у мотивуванні рішень про притягнення судді до відповідальності юрисдикційні органи, як правило, не посилаються на конкретні норми етики, які порушив суддя, а використовують загальні формулювання;

11) склад ініціаторів відкриття дисциплінарного провадження різниться залежно від того, в якій сфері діяльності була допущена неетична поведінка судді. У дисциплінарних провадженнях, які стосуються порушення суддею етичних норм під час здійснення правосуддя, скаржниками, як правило, виступають учасники судового провадження: сторони судового процесу, адвокати та прокурори. Серед осіб, які звертаються зі скаргами на порушення суддями правил суддівської етики поза судовим процесом, особливо активними є: (а) органи державної влади, яким стало відомо про протиправну поведінку судді в силу виконання ними своїх повноважень; (б) фізичні особи, які в силу власної ініціативи та бажання реалізують функцію громадського контролю за діяльністю судів; (в) голови судів в силу виконання ними адміністративних повноважень;

12) на практиці найчастіше порушення суддівської етики, що порочить звання судді та завдає шкоди авторитету правосуддя, кваліфікується дисциплінарним органом як істотний дисциплінарний проступок або грубе

нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посад, що має наслідком застосування найсуворішого виду стягнення – подання про звільнення судді з посади.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі теоретичного узагальнення зроблено спробу вирішити наукове завдання, що полягає у комплексному дослідженні деонтологічної основи статусу судді. На підставі системного аналізу виявлено теоретичні та практичні проблеми дотримання норм суддівської етики, в зв'язку з чим сформульовано та обґрунтовано ряд наукових положень, висновків і пропозицій, які відповідають вимогам наукової новизни. Такими, зокрема, є:

1. Розуміння поняття суддівської етики різниться залежно від сфер, в яких вона досліджується або вчиняє вплив. У теоретичному ракурсі суддівська етика постає як філософська концепція та наукова дисципліна про мораль суддівської професії. Її можна охарактеризувати як різновид загального вчення про мораль, специфікованого особливостями професії судді, його правовим статусом і сферою професійної діяльності. У практичній площині суддівська етика передбачає систему правил (норм) поведінки суддів, які визначають моральний характер їх діяльності під час здійснення правосуддя та поза ним, і впливають на свідомість судді, удосконалюючи його професійні та особисті якості як представника професії, яка вимагає належного рівня визнання та авторитету в суспільстві.

Особливістю суддівської етики є: (а) ретроспективна дія її норм; (б) їхній, необмежений по статтю судді, регуляторний вплив.

З позиції логіки поняття «суддівська етика» та «судова етика» є сумісними поняттями, що збігаються в певній загальній частині своїх обсягів – реалізації суддею професійних повноважень – здійснення правосуддя, що об'єктивується у формі судового процесу. Судова етика «моралізує» поведінку судді під час здійснення судочинства, впливаючи таким чином на формування етичної основи постаті судді та його статусу. Водночас суддівська етика, як різновид етики професійної, привносить у судовий процес професійну мораль, яка, серед іншого,

передбачає правосвідомість і мотивацію судді. Судовий етикет є похідним від судової етики як зовнішній прояв внутрішнього світу учасників судового процесу, що виражається у дотриманні ними правил поведінки у судовому засіданні.

Судова етика фокусує увагу суто на сфері судового процесу, охоплюючи своєю регуляторною силою всіх його учасників. Водночас суддівська етика, навпаки, фокусує увагу на одному учаснику судового процесу – судді, проте розповсюджує свою дію на різні сфери його життєдіяльності (професійну та позапрофесійну).

2. Етична основа статусу судді характеризується низкою об'єктивних передумов, які пов'язані з особливостями діяльності судді, а також роллю, яку відведено судовій владі у суспільстві. Серед них ключовими є: а) специфіка судового процесу, зумовлена приматом ідеї справедливості та конфліктогенністю його середовища; б) незалежність судді як неодмінний і безспірний атрибут судової діяльності; в) корпоративність (професійна солідарність); г) самообмеження, які покладає на себе суддя.

3. Нормативно-правове регулювання суддівської етики доцільно розглядати з урахуванням двох рівнів: (I) міжнародного та (II) національного.

Міжнародний рівень нормативного регулювання суддівської етики охоплює декілька груп джерел: 1) міжнародні угоди універсального чи регіонального характеру; 2) документи, прийняті міжнародними чи регіональними органами суддівської спільноти. Цей рівень відзначається тим, що положення різних за статусом і характером міжнародних документів дублюють, конкретизують, тлумачать і розвивають один одного в питаннях суддівської етики, формулюючи на певному рівні абстракції відповідні принципи поведінки суддів або з належною конкретизацією визначаючи їх обов'язки, зокрема вимоги та заборони.

Національний рівень регламентації суддівської етики, аналогічно міжнародному, охоплює різні за імперативним впливом приписи: (а) норми

законодавчих актів, які регулюють поведінку суддів, та (б) положення рекомендаційного характеру. Його особливістю є «вертикальний» характер закріплення відповідних норм, що закономірно позначається на мірі їх абстрактності чи конкретизації.

4. Роль етичних стандартів у діяльності судді визначається тріадою суб'єктів, які диференціюють її з урахуванням власних потреб і завдань:

1) вони спрямовуються суддям, орієнтуючи їх у професійній і позапрофесійній діяльності, визначаючи до певної міри абстрактності модель їх бажаної чи необхідної поведінки. Тому, стосовно суддів вони виконують інструктивну та вказівну роль, а також роль превенції;

2) вони призначаються для органів судової влади як правила, що регламентують поведінку суддів, а відтак – відіграють роль регулятора, крізь призму яких аналізується, оцінюється та вирішується конкретна ситуація, з якою стикається суддя в своїй діяльності;

3) вони адресуються суспільству, даючи його численним членам уявлення про «ідеальну» постать судді, його поведінку і загалом судову владу в державі. Тому вони також виконують інформаційну та іміджеву роль.

Етичні стандарти поведінки суддів (стандарти суддівської етики) це система універсальних норм, цінностей, правил і формул, що орієнтують суддів у виборі моделі їх поведінки за конкретних обставин з урахуванням особистих уявлень про мораль, етику судової діяльності, ідеали правосуддя та значимість професійного статусу судді у суспільстві.

Систему етичних стандартів складають правила, які регулюють поведінку судді при здійсненні правосуддя та поза його процесуальною діяльністю.

5. Складовими суддівської етики під час здійснення правосуддя є: (а) етика взаємодії суду з учасниками судового процесу та (б) етика написання процесуальних документів.

До вихідних етичних засад взаємодії суду з учасниками судового процесу слід віднести такі, але не виключно, принципи як принцип поваги, принцип рівності та недискримінації, принцип безсторонності (неупередженості) судді, принцип гласності. Це універсальні принципи, які скеровують поведінку судді під час здійснення правосуддя незалежно від суб'єктного складу учасників судового процесу, професійного статусу окремих із них. Вони перебувають у тісному взаємозв'язку: порушення одного доволі часто призводить до порушення іншого.

Взаємодія судді з учасниками судового процесу з позиції дотримання етичних засад включає: 1) вербальну комунікацію, яка передбачає словесне вираження суддею своєї думки, що повинно бути етичним за своєю формою, змістом, інтонацією; 2) невербальну комунікацію, в якій значне місце відводиться мові тіла та жестів (кінесиці), виразу обличчя (міміці).

Етика написання процесуальних документів, передусім судових рішень, яка передбачає зрозумілість їх змісту, доступність у сприйнятті. Доведено, що на сучасному етапі актуальними є етичні дилеми плагіату у судових рішеннях (різноманітних варіацій використання у судовому рішенні чужих текстів) і застосування шаблонів.

6. Ураховуючи різноманітність взаємодії судді з оточуючим середовищем у процесі його життєдіяльності, суддівську етику поза судовим процесом доречно досліджувати, розмежовуючи приватне (особисте) життя судді та сферу його публічної діяльності.

У питаннях дотримання професійної етики в особистому житті судді слід враховувати, що: 1) все особисте рано чи пізно може стати надбанням публіки, про що повинен пам'ятати суддя; 2) інтимні стосунки судді не повинні ставати на заваді незалежного та неупередженого здійснення правосуддя; 3) за будь-якого натяку або невпевненості у забезпечені своєї безсторонності суддя повинен вжити заходів до врегулювання ситуації; 4) суддя повинен мати належні гарантії,

здатні забезпечити його від необґрунтованих звинувачень і свавілля, що допускає маніпуляції з його приватним життям.

Суддя знаходиться в положенні, коли він самотійно, виходячи з особистих уявлень і переконань про дружбу, зобов'язання, які з неї випливають, про свій професійний статус і свою роль в масштабі авторитету судової влади, про етичність чи неетичність тієї чи іншої поведінки, повинен оцінити коло своїх знайомств і друзів. На ньому лежить обов'язок знайти баланс, який дозволить підтримувати соціальні зв'язки без шкоди для його професійної діяльності, статусу та репутації. Суддя повинен бути розбірливим у своїх соціальних зв'язках і не допускати тих, що можуть його скомпрометувати. При виборі моделі поведінки, суддя повинен надавати перевагу даній ним присязі перед соціальними зобов'язаннями.

Найпоширенішими проявами неетичної поведінки, до якої вдаються судді в умовах особистого конфлікту з колегами, є: публічні звинувачення, некоректні висловлювання, образи, тиск і створення організаційних перешкод у роботі.

Обґрунтовано, що крім універсальних постулатів про взаємоповагу та ввічливість, взаємовідносини у суддівському колективі повинні будуватися на таких етичних засадах: 1) об'єктивність і здатність до компромісу; 2) доброзичливість і такт; 3) рівність і недискримінація; 4) дистанція та самовладання.

7. Сучасний стан правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, обумовленої порушенням норм суддівської етики, відзначається широким спектром законодавчо передбачених підстав, які мають під собою етичне підґрунтя. Це, а також юридизація доброчесності як етичної категорії, її закріплення на конституційному рівні як вимоги до судді та втілення в різних положеннях чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» фактично відображає сформований після подій в Україні 2013-2014 років суспільний запит на моральність, етичність суддівського корпусу. Однак, стосовно суддів

добросесність значною мірою акцентує увагу на їх майновому стані та поведінці у відносинах матеріально-правового характеру.

8. До особливостей притягнення судді до відповідальності за порушення етичних норм слід віднести такі:

1) об'єктивно зумовлений загальний характер норм і формулювань, відсутність чіткості в описі поведінки судді, яка може стати підставою порушення дисциплінарного провадження, що вимагає подальшої оцінки органами правозастосування;

2) великий ступінь суб'єктивізму з боку дисциплінарних органів в оцінці обставин справи (дій і наслідків) у контексті тлумачення положень законодавства;

3) об'єктивна сторона дисциплінарного проступку, що полягає у допущенні суддею поведінки, яка не відповідає чи порушує норми суддівської етики, внаслідок якої завдано шкоди авторитету правосуддя та репутації високого звання судді. Самі по собі порушення етичних норм не можуть розглядитися як підстава для відповідальності судді. Водночас, неетична поведінка судді, що завдала репутаційних втрат статусу судді та судової влади, може бути кваліфікована як істотний дисциплінарний проступок, грубе нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді. Вагоме значення для кваліфікації може відіграти суспільний резонанс щодо подій за участю судді;

4) особливе та вирішальне значення практики правозастосування (дисциплінарної та судової), яка повинна «встановлювати послідовне та обмежувальне тлумачення» всіх оціночних понять і категорій, які використовуються у загальних формулюваннях підстав відповідальності судді;

5) обмежена шкала дисциплінарних санкцій, які можуть бути застосовані до судді за допущення ним неетичної поведінки, та виправдане застосування найбільш суворого виду покарання – звільнення судді з посади, що, однак, не

вважається порушенням принципу пропорційності з огляду на визначальну роль суддівської етики у формуванні та розвитку суспільної довіри до судової влади;

6) «супровідний» характер відповідальності за порушення етичних норм, якщо це мало місце при здійсненні правосуддя, оскільки в такому разі вона, як правило, поєднується з відповідальністю за порушення процесуального законодавства. Та «самостійний» її характер, якщо неетична поведінка судді була допущена не в зв'язку з його повноваженнями здійснювати правосуддя;

7) яскраво виражений характер дії принципу автономності, відповідно до якого дисциплінарне провадження розглядається незалежно від розгляду (результатів розгляду) адміністративного чи кримінального провадження;

8) у дисциплінарному провадженні не діє така гарантія як презумпція невинуватості;

9) в оцінці обставин справи та наданих доказів дисциплінарний орган керується стандартом доказування «поза розумним сумнівом» (в достовірності факту (винуватості особи) не повинно залишитися розумних сумнівів);

10) у мотивуванні рішень про притягнення судді до відповідальності юрисдикційні органи, як правило, не посилаються на конкретні норми етики, які порушив суддя, а використовують загальні формулювання;

11) склад ініціаторів дисциплінарного провадження різниться залежно від сфери, в якій була допущена неетична поведінка судді: 1) у випадках порушення суддею етичних норм під час здійснення правосуддя, скаржниками, як правило, є учасники судового провадження: сторони судового процесу, адвокати та прокурори; 2) у випадках порушення суддями правил суддівської етики поза судовим процесом, скаржниками є: (а) органи державної влади, яким стало відомо про протиправну поведінку судді в силу виконання ними своїх повноважень; (б) фізичні особи, які з власної ініціативи реалізують функцію громадського контролю за діяльністю судів; (в) голови судів в силу виконання ними адміністративних повноважень;

12) на практиці найчастіше порушення суддівської етики, що порочить звання судді та завдає шкоди авторитету правосуддя, кваліфікується дисциплінарним органом як істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або вказує на його невідповідність займаній посад, що має наслідком застосування найсуворішого виду стягнення – подання про звільнення судді з посади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Prominent Federal Appeals Judge Accused Of Sexual Misconduct Is Stepping Down. *BuzzFeed.News*. 18.12.2017. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/zoetillman/a-prominent-appeals-judge-accused-of-sexual-misconduct-is?bfsource=relatedmanual> (Last accessed: 30.09.2022).
2. ABA issues judges new guidance on relationships and recusals. URL: <https://www.americanbar.org/news/abanews/aba-news-archives/2019/09/formal-opinion-488/> (Last accessed: 30.09.2022).
3. Angel M. Sexual Harassment by Judges. *University of Miami Law Review*. 1991. Vol.45. № 4. P.817-841.
4. Discussion Guide: The Use of social media by Judges. UNODC. 2018. URL: https://www.unodc.org/res/ji/import/policy_papers/social_media_discussion_guide/discussion_guide_social_media.pdf (Last accessed: 14.10.2022).
5. England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions. 23.05.2013. URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2013/587.html> (Last accessed: 26.10.2022).
6. Federal appeals judge announces immediate retirement amid probe of sexual misconduct allegations. *The Washington Post*. 18.12.2017. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/federal-appeals-judge-announces-immediate-retirement-amid-investigation-prompted-by-accusations-of-sexual-misconduct/2017/12/18/6e38ada4-e3fd-11e7-a65d-1ac0fd7f097e_story.html?utm_term=.5b626cc3e0d8 (Last accessed: 30.09.2022).
7. He had sex with a witness in chambers, but judge can't be sued. *Detroit Free Press*. 28.07.2014. URL: <https://eu.freep.com/story/news/local/michigan/detroit/2014/12/22/wade-mcree-archive/20762383/> (Last accessed: 30.09.2022).

8. J.A.G. Griffith, *The Politics of the Judiciary*, 3rd ed. London, Fontana Press, 1985.
9. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Kyprianou v. Cyprus» (Application no. 73797/01). 15.12.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-71671&filename=CASE%20OF%20KYPRIANOU%20v.%20CYPRUS.docx&logEvent=False> (Last accessed: 04.04.2023).
10. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Buscemi v. Italy». 16.09.1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58304%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).
11. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Lavents v. Latvia». 28.11.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text (Last accessed: 04.04.2023).
12. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Namazov v. Azerbaijan». 30.01.2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-200444%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).
13. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Özpinar v. Turkey». 19.01.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-101212%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).
14. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Poyraz v. Turkey» (№ 15966/06). 07.12.2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-201272&filename=CASE%20OF%20POYRAZ%20v.%20TURKEY%20-%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-201272&filename=CASE%20OF%20POYRAZ%20v.%20TURKEY%20-%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf) (Last accessed: 04.04.2023).
15. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Vaneyev v. Russia» (Application № 78168/13). 27.08.2019. URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-195570%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).

16. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Wille v. Liechtenstein» (Application № 28396/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58338%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).

17. Judgment of European Court of Human Rights of Case «Xhoxhaj v. Albania» (№15227/19). 09.02.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-208053%22%5D%7D> (Last accessed: 04.04.2023).

18. Kentucky judge accused of courthouse threesome is suspended. *NEWS*. URL: <https://www.nbcnews.com/news/us-news/kentucky-judge-accused-courthouse-threesome-suspended-n1112296> (Last accessed: 02.11.2022).

19. Khotynska-Nor O., Moskvych L. Alcoholism as a Professional Disease of the Representatives of Justice. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. T. LXXIII, No 12. P. II. P.2934-2939.

20. Khotynska-Nor O, Moskvych L. Limits of a Judge's Freedom of Expressing His/Her Own Opinion: The Ukrainian Context and ECtHR Practice. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 3(11). P.170-180.

21. Kondratova I. Ethical principles of interaction of a judge with litigants. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2021. № 1. P.52-58.

22. Lebovits G. Ethical Judicial Writing. Part I. *New York State Bar Association Journal*. 2006. Vol. 78, №9. P.51-53, 64.

23. Lebovits G. Ethical Judicial Writing. Part III. *New York State Bar Association Journal*. 2007. Vol. 79, №2. P. 56-58, 64.

24. Lebovits G., Curtin A.V., Solomon L. Ethical Judicial Opinion Writing. *The Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2008. Vol. 21, №2. P.237-309.

25. Miller MK, Reichert J, Bornstein BH, Shulman G. Judicial stress: the roles of gender and social support. *Psychiatr Psychol Law*. 2018. Vol. 25. P.602-618.
26. Moskvych L, Khotynska-Nor O, Biletska G. Disease as Interference for Judge's Profession. *Wiadomosci lekarskie*. 2019. № 72. P. 2501-2509.
27. The Hon Sir Gerard Brennan. The Role of the Judge. Wollongong, Australia. 13.10.1996. URL: https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/former-justices/brennanj/brennanj_wollong.htm (Last accessed: 04.04.2023).
28. The Judge's Book, Second Edition, American Bar Association and The National Judicial College. 1994. USA. 437 p.
29. UNHCR's Policy on Harassment, Sexual Harassment, and Abuse of Authority. UNHCR. April 2005. URL: [https://www.un.org/womenwatch/osagi/UN_system_policies/\(UNHCR\)policy_on_harassment.pdf](https://www.un.org/womenwatch/osagi/UN_system_policies/(UNHCR)policy_on_harassment.pdf) (Last accessed: 04.04.2023).
30. US chief justice endorses steps to combat harassment within court system. 01.01.2019. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/law/2019/jan/01/john-roberts-supreme-court-year-end-report-harassment-inappropriate-conduct-workplace> (Last accessed: 04.04.2023).
31. Zimmerman I. Isolation in the Judicial Career. *Judges Journal*. 2000. Vol. 2. P.4-6.
32. Алексеев В.Б., Ароцкер Л.Е. Настольная книга судьи. М.: Юридическая литература, 1972. 428 с.
33. Бангалорські принципи поведінки суддів: схвал. Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р. № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67 (дата звернення: 29.10.2022)
34. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел. 2002. 596 с.
35. Барак А. Судья в демократическом обществе. Princeton University Press. 2015. 227 с.

36. Бігун В.С. Добросовісність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С.29-33.
37. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. К., 2011. 303 с.
38. Бірюкова А.М. Адвокатура України в умовах глобалізації: монографія. К.: Алерта, 2018. 424 с.
39. Бірюкова А.М. Міжнародні стандарти правового статусу адвокатури і адвоката як орієнтир для розвитку законодавчої моделі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. № 2. Том.14. С.89-97.
40. Бірюкова А.М., Кондратова І.Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С.21-29.
41. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: Право, 2010. 464 с.
42. Будагьянц Л.М. Форми існування моральних феноменів та статуси професійної етики. *Вісник Національної академії оборони України*. 2010. № 4. С.225-228.
43. Будут ли наказывать судей за нарушение «этических» норм? *Судебно-юридическая газета*. 25.02.2013. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/47448-bydyt-li-nakazivat-sydej-za-naryshenie-eticheskikh-norm> (дата звернення: 10.12.2022).
44. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) [та ін.]. 2020. 960 с.
45. Велика хартія суддів (Основоположні принципи): Консультативна рада європейських суддів. Страсбург. 17.11.2010 р. URL:

<https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vel-har-suddiv-osnov-v.doc>
(дата звернення: 28.03.2003).

46. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судової влади та незмінюваності суддів. Страсбург, 01.01.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52 (дата звернення: 28.03.2003).

47. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про якість судових рішень. Страсбург, 18.12.2008 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 28.03.2003).

48. Висновок № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів та Висновок № 4 (2009) Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві. Страсбург, 08.12.2009 р. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 28.03.2003).

49. Висновок № 16 (2013) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про відносини між суддями та адвокатами. Страсбург, 15.11.2013 р. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 28.03.2003).

50. Висновок № 19 (2016) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль голів суддів. Страсбург, 10.11.2016 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/vysnovok_kryes_no_19_2013_pro_rol_goliv_sudi_v.pdf (дата звернення: 28.03.2003).

51. Висновок № 21 (2018) Консультативної ради європейських судді до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про запобігання корупції серед суддів.

Страсбург, 09.11.2018 р. URL:
https://court.gov.ua/userfiles/media/opinio_21_UA_1.pdf (дата звернення:
28.03.2003).

52. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості. Страсбург, 19.11.2002 р. URL:
https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf (дата звернення: 28.03.2003).

53. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя та суспільство. Страсбург, 25.11.2005 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf (дата звернення: 28.03.2003).

54. Вітюк Г. Етичні основи суддівської діяльності та особливості їх міжнародно-правової регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С.331-336.

55. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С.47-50.

56. Глущенко С.В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С.70-83.

57. Городовенко В.В. Принципи судової влади: монографія. Х.: Право, 2012. 448 с.

58. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. К.: Фенікс, 2007. 224 с.

59. Данилюк І., Козицька І. Дослідження щодо психологічних аспектів професійної діяльності та суддівських компетенцій: вітчизняні та зарубіжні дослідження, досвід, напрацювання, регулювання. Проект професіограми судді.

2016. 61 с. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M911.pdf (дата звернення: 29.03.2023).

60. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ, 2015. 216 с.

61. Дзьобань О.П., Мануйлов Є.М. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1. С.102-113.

62. Долежан В.В. Співвідношення дисциплінарної відповідальності суддів та звільнення за порушення присяги. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспінт. складу (м. Одеса, 20-21 трав. 2011 р.) У 2-х т. Т.2. С.119-121.*

63. Дроздов О., Дроздова О. Доброчесна поведінка та декларування активів суддями: акценти ЄСПЛ, які варто врахувати Україні. *ECHR: Ukrainian Aspect*. 06.04.2021. URL: <https://www.echr.com.ua/dobrochesna-povedinka-ta-deklaruvannya-aktiviv-suddyami-akcenti-yespl-yaki-varto-vrahuvati-ukra%D1%97ni/> (дата звернення: 29.03.2023).

64. Етика ділового спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, Я. І. Юрків. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 507 с.

65. Європейська Хартія про статус суддів від 10.08.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text (дата звернення: 29.03.2023).

66. Жуков С. Професійна етика суддів: правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С.182-185.

67. Загальна (універсальна) хартія судді: схвал. Міжнародною асоціацією суддів 17.11.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text (дата звернення: 29.03.2023).

68. Загальна декларація прав людини: схвал. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.03.2023).

69. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.А. Погорецького, О.З. Хотинської-Нор, О.Г. Яновської. Київ: Алерта, 2019. 668 с.

70. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Разумков Центр. 24.06.2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> (дата звернення: 29.03.2023).

71. Зуєва Л.Є. Вплив соціального контексту на тлумачення поняття «суддівська доброчесність». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. 36. С.92-98.

72. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2020 році. Київ, 2021. 39 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/analiz_za_2020_rik.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

73. Каменських П. Законник довів у ВРП, що порушив не етику, а етикет. *Закон і бізнес*. 08.09.–14.09.2018. URL: https://zib.com.ua/ua/134392-suddya_doviv_u_vrp_scho_porushiv_ne_etiku_a_etiket.html (дата звернення: 30.03.2023).

74. Кащенко О.В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів: дис. ...канд. психол. наук. Харків, 2008. 202 с.

75. Ковальський В.С. Суддівська доброчесність: проблеми теорії та практики. 2018. С.56-59. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/5024> (дата звернення: 30.03.2023).

76. Кодекс поведінки європейських адвокатів від 01.10.1988. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi->

dokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ(ukr).pdf (дата звернення: 30.03.2023).

77. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затв. Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4#w1_6 (дата звернення: 30.03.2023).

78. Кодекс суддівської етики, затв. XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

79. Коментар до Кодексу суддівської етики: затв. рішенням Ради суддів України від 04.02.2016. № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki> (дата звернення: 30.03.2023).

80. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів: Управління ООН з наркотиків та злочинності. 2007 р. 199 с. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf> (дата звернення 29.07.2022).

81. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.04.2023).

82. Кондратова І. Етична основа суддівської професії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С.257-261.

83. Кондратова І. Поняття суддівської етики та його співвідношення з категорією «судова етика». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С.213-218.

84. Кондратова І.Д. Етика спілкування судді та адвоката при здійсненні правосуддя. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 06 лист. 2020 р.). Одеса, 2020. С.454-457.

85. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Избранные произведения. М.: Госюриздат, 1956. 216 с.

86. Константний О.В. Інститут несумісності посади судді зі здійсненням іншої діяльності. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/5CD85B1DFA3B43AEC22571010039C84B?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=5CD85B1DFA3B43AEC22571010039C84B&Count=500&> (дата звернення: 01.04.2023).

87. Конституційні зміни щодо правосуддя: думка громадян України, грудень-2015. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 29.01.2016 р. URL: <https://dif.org.ua/article/konstitutsiyeni-zmini-shchodo-pravosuddya-dumka-gromadyan-ukraini-gruden-2015> (дата звернення: 01.04.2023).

88. Король В.В. Судова культура та судова етика як важливі передумови забезпечення засади гласності і відкритості судового провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3. С.258-272.

89. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. *Он-лайн збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України*. 2007. № 1. URL: https://novyi-styri.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 01.04.2023).

90. Круподеря Д.О. Право судді на приватність: європейська практика. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 26. С.134-140. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/318> (дата звернення: 01.04.2023).

91. Кузьмін О., Колінко Н. Методи впливу як ефективний інструмент керівної інноваційної діяльності. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. № 2. С.71-80.

92. Куйбіда Р., Жернаков М., Серета М. Інструменти зміцнення довіри до суду в Україні: аналітична записка. 26.09.2019 р. URL: <https://ces.org.ua/justice-trust/> (дата звернення: 01.04.2023).

93. Куйбіда Р., Серета М. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики. К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. 72 с.

94. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К.: «Дрім Арт», 2013. 224 с.

95. Ладиченко В. Інституціалізація справедливості в процесі державотворення. *Юридична Україна*. 2006. № 6. С.4-9.

96. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. Киев. 1981. 210 с.

97. Лозовий В.О. Юридична етика як один із орієнтирів конструктивного спілкування у правовому просторі. *Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2017. № 10. С.13-17.

98. Луцький А.І. Виховний вплив моральної складової на здійснення судочинства (теоретичний аспект). *Європейські перспективи*. 2012. № 4.Ч.1. С.222-226.

99. Меліхова Ю. Етичні засади професійної діяльності судді. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 12. С.88-94.

100. Микієвич М.М., Іваночко І.Б. Новий кодекс суддівської етики: гармонізація з міжнародними стандартами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 121. Ч. I. С.117-125.

101. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.04.2023).

102. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 01.04.2023).

103. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. Москва: Издание Н.П. Шубинского, 1894. 98 с.

104. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2003. 224 с.

105. Москвич Л.М. Особисті якості судді в системі забезпечення ефективності судової системи. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С.201-207.

106. Музиченко А. Порухення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 87. С.84-87.

107. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ...докт. юрид. наук. Х., 2011. 448 с.

108. Неповага до суду: двох адвокатів притягнуто до відповідальності через зухвалу поведінку в суді. Офіційний веб-сайт Київської міської прокуратури. 18.06.2021. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=297696&s=print (дата звернення: 01.04.2023).

109. Новікова Н. Управління конфліктами в організації: підходи до вирішення та профілактики. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2. С.79-83.

110. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С.196-200.

111. Овчаренко О. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії і практики. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2013. № 2. С.23-31.

112. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики: дис. ...д-ра. юрид. наук. Одеса. 2018. 526 с.

113. Ольхович О.В. Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С.81-90.

114. Основні принципи незалежності судових органів: схвал. резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 та 13.12.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 29.07.2022).

115. Паришка В.В. Теоретичні та практичні особливості відповідальності судді у зв'язку з порушенням правил етичної поведінки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С.145-151.

116. Повідомлення про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя від 03.08.2020 р. № 3631/0/6-20. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/resolution/3631-0-6-20_.pdf (дата звернення: 18.10.2021).

117. Повідомлення про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя від 19.06.2020 р. № 2964/0/6-20. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/resolution/2964-0-6-20_.pdf (дата звернення: 18.10.2021).

118. Подкопаєв С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.

119. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення: затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016 р. № 143/зп-16. URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/polozhennia.pdf> (дата звернення: 01.04.2023).

120. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.10.2018 р., судова справа № 800/398/16 (П/9901/334/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77136529> (дата звернення: 02.04.2023).

121. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.04.2021 р., судова справа № 11-238cap20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96310157> (дата звернення: 02.04.2023).

122. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.01.2019 р., судова справа № 11-1010сап18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79472855> (дата звернення: 02.04.2023).

123. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16.02.2021 р., судова справа № 263/10894/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974180> (дата звернення: 02.04.2023).

124. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 02.04.2023).

125. Прилипко С.М. Присяга суддів: теоретичні та практичні питання. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С.93-97.

126. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 02.04.2023).

127. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80/ed20100515#top> (дата звернення: 02.04.2023).

128. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2862-12> (дата звернення: 02.04.2023).

129. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1136> (дата звернення: 02.04.2023).

130. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707#o559> (дата звернення: 02.04.2023).

131. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів щодо мотивування судових рішень від 25.01.2021 р. № 4637. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70891 (дата звернення: 02.04.2023).

132. Прокопенко О.П. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія. Х.: Видавництво «ФІНН», 2011. 248 с.

133. Професійна і прикладна етика: навчальний посібник / За заг. Ред. Коцура В.П. Препринт. Переяслав-Хмельницький, 2016. 314 с.

134. Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів: прийн. резолюцією Економічної та соціальної ради ООН 1989/60 та схвал. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15.12.1989 / Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. С.24-26. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf (дата звернення: 02.04.2023).

135. Рекомендація CM/Rec (2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 02.04.2023).

136. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 08.04.2021 р., судова справа № 11-238cap20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96310157> (дата звернення: 04.04.2023).

137. Рішення Вищої ради правосуддя від 15.09.2020 р. № 2623/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3463> (дата звернення: 04.04.2023).

138. Рішення Вищої ради правосуддя від 18.05.2021р. № 1058/0/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/1365> (дата звернення: 04.04.2023).

139. Рішення Вищої ради правосуддя від 24.10.2019 р. № 2812/0/15-19. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/5110> (дата звернення: 04.04.2023).

140. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 01.03.2021 р. № 503/2дп/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/769> (дата звернення: 04.04.2023).

141. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 05.10.2020 р. № 2771/2дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/1414> (дата звернення: 04.04.2023).

142. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 18.01.2021 р. № 61/2дп/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2968> (дата звернення: 04.04.2023).

143. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 30.05.2018 р. № 1596/2дп/15-18. URL: <https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/sud/suddi.docx> (дата звернення: 01.04.2023).

144. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 24.09.2018 р. № 2956/2дп/15-18. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/141> (дата звернення: 01.04.2023).

145. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Паскал проти України» від 15.09.2011 р. (заява № 24752/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_736#Text (дата звернення: 01.04.2023).

146. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України» від 03.05.2007 р. (заява № 7577/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209 (дата звернення: 01.04.2023).

147. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Денісов проти України» від 25.09.2018 р. (заява № 76639/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text (дата звернення: 01.04.2023).

148. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013 р. (заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 01.04.2023).

149. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 19-рп/2004 у справі за а конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суду як складову їхнього статусу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

150. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 01.04.2023).

151. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

152. Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов

слідчого і прокурора). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> (дата звернення: 01.04.2023).

153. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 22.05.2020 р. № 1470/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/6648> (дата звернення: 01.04.2023).

154. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 22.05.2020 р. № 1472/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/6648> (дата звернення: 01.04.2023).

155. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 26.01.2018 р. № 183/1дп/15-18. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/162> (дата звернення: 01.04.2023).

156. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 27.11.2020 р. № 3281/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/1731> (дата звернення: 01.04.2023).

157. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 27.11.2020 р. № 3279/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/13193> (дата звернення: 01.04.2023).

158. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 28.09.2018 р. № 3023/1дп/15-18. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/142> (дата звернення: 01.04.2023).

159. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 30.10.2020 р. № 2993/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/5199> (дата звернення: 01.04.2023).

160. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 09.06.2021 р. № 1271/3дп/51-21. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/1271_09.06.2021.docx (дата звернення: 01.04.2023).

161. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 10.04.2019 р. № 1107/3дп/15-19. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/10407> (дата звернення: 01.04.2023).

162. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 23.05.2018 р. № 1467/3дп/15-18. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/214> (дата звернення: 01.04.2023).

163. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 24.06.2020 р. № 1956/3дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/7103> (дата звернення: 01.04.2023).

164. Савчин М.В. Moral Integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів та публічних службовців як складова правової держави. *Закарпатські правові читання*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Ужгород, 11-13 квіт. 2019 р.), Ужгород: РІК-У, 2019. С.247-255.

165. Саленко О. Окремі питання етизації судової влади: історичний аспект, міжнародний досвід, національні реалії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С.343-350.

166. Свида О.Г. Проблеми забезпечення дотримання суддями етичних правил поведінки. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.141-142.

167. Світлана Шелест розповіла про актуальні питання у дисциплінарній практиці ВРП. *Дзеркало суддів*. 10.06.2021. URL: <https://suddya.com.ua/news/procud/svitlana-selest-rozpovila-pro-aktualni-pitanna-u-disciplinarnii-praktici-vrp> (дата звернення: 01.04.2023).

168. Сенченко Н.М. Суддя – носій морально-правового потенціалу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. № 1. С.51-55.

169. Сердюк І.А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С.52-59.

170. Сердюк О.В., Огай М.Ю. Національне опитування суддів щодо реформування судової системи та виконання законів України «Про відновлення довіри до судової влади», «Про очищення влади», «Про забезпечення права на справедливий суд». Київ. 16.05.2016. 20 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/FAIR_Judges_Survey_Summary_2016_UKR1.pdf (дата звернення: 01.04.2023).

171. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наук. думка, 2000. 680 с.

172. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; ред кол. І.К. Білодід (голова) [та ін]. К.: Наук. думка, 1970-1980. Т.9: С. 1978. 916 с.

173. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; ред кол. І.К. Білодід (голова) [та ін]. К.: Наук. думка, 1970-1980. Т. 5: Н-О, 1974. 840 с.

174. Спільний висновок № 588/2010 щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 07.10.2010 р. Європейська Комісія «За демократію через право». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a31#Text (дата звернення: 01.04.2023).

175. Среди суддей большинство – женщины, однако возглавляют суды преимущественно мужчины. *Закон и бизнес*. 30.07.2020. URL: https://zib.com.ua/ru/143811-sredi_sudey_bolshinstvo_zhenschini_odnako_vozglavlyayut_sud.html (дата звернення: 01.04.2023).

176. Статут суддів в Європі (Європейська асоціація суддів) 04.11.1997 / Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. С.115-116. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf (дата звернення: 01.04.2023).

177. Стефанчук М.М. Зближення гарантій незалежності прокурорів та суддів в Україні: у пошуках передумов і тенденцій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 2 (121). С.74-80.

178. Суддя на засіданні показала адвокату дулю. *Корреспондент.net*. 14.12.2018 р. URL: <https://ua.korrespondent.net/city/zaporozhye/4043446-suddia-na-zasidanni-pokazala-advokatu-dului> (дата звернення: 01.04.2023).

179. Судова влада: монографія / за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Х.: Право, 2015. 792 с.

180. Судья, которую обсыпали мукой, обратилась в Высший совет правосудия. *Судебно-юридическая газета*. 25.01.2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/114115-sudya-kotoruyu-obsypali-mukoy-obratilas-v-vysshiy-sovet-pravosudiya> (дата звернення: 01.04.2023).

181. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С.75-85.

182. Тичина І.М. До проблеми визначення та класифікації цінностей громадської діяльності. *Молодь в умовах нової соціальної перспективи*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конференції (Житомир, 13-14 трав. 2004 р.). С.342-344.

183. Тобота Ю.А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С.65-68.

184. Ухвала Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 13.03.2020 р. № 770/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4672> (дата звернення: 01.04.2023).

185. Ухвала Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 17.02.2021 р. № 385/1дп/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/6146> (дата звернення: 01.04.2023).

186. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

187. Фурман А.А. Морально-етичні цінності в суспільному вимірі. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1. С.94-99.

188. Хотинська-Нор О. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С.284-289.

189. Хотинська-Нор О.З. «Безсторонність суду» як стандарт справедливого правосуддя: практика ЄСПЛ і перспективи розвитку в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 3 (118). С.122-127.

190. Хотинська-Нор О.З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4. С.108-117.

191. Хотинська-Нор О.З. Деонтологічні засади взаємодії адвоката та суду в процесу здійснення судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 51. Т. 2. С.161-164.

192. Хотинська-Нор О.З. Дисциплінарна відповідальність vs незалежність судді: у пошуках балансу. *Право України*. 2018. № 3. С.110-122.

193. Хотинська-Нор О.З. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С.284-289.

194. Хотинська-Нор О.З. Статус судді у відставці: проблеми правового регулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С.107-117.

195. Хотинська-Нор О.З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ...докт. юрид. наук. К., 2017. 472 с.

196. Чорнобук В. Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С.79-92.

197. Шабанова М.А. Свобода и независимость в меняющемся обществе социолого-экономический аспект. *Социологический журнал*. 1996. № 3-4. С.84-98.

198. Юридична енциклопедія в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К.: «Укр. енцикл.», 1998-2004. Т. 5.: П-С. 2003. 736 с.

199. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1983. 871 с.

200. Юридичні терміни. Тлумачний словник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. К.: Либідь, 2003. 320 с.

201. Як писати судові рішення зрозумілою мовою порадили у ВС. *Закон і бізнес*. 16.12.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/146048-yak_pisati_sudovi_rishennya_zrozumiloyu_movoyu_poradili_u_vs.html (дата звернення: 01.04.2023).

ДОДАТКИ
ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

(які входять до переліку МОН України):

1. Кондратова І.Д. Поняття суддівської етики та його співвідношення з категорією «судова етика». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С.213-218.
2. Кондратова І. Етична основа суддівської професії. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С.257-261.
3. Бірюкова А.М., Кондратова І.Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Т.91. С.21-29.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Kondratova I. Ethical principles of interaction of a judge with litigants. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2021. № 1. P.52-58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кондратова І. Етика спілкування судді та адвоката при здійсненні правосуддя. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 06 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С.454-457.
2. Кондратова І. Етика як основа професійної діяльності судді. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С.316-318.

3. Кондратова І. Генеза відповідальності судді за порушення етичних норм. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 29 жовтня 2021 р.). Чернівці, 2021. С.38-40.

4. Кондратова І. Етична основа взаємодії адвоката та суду у судовому процесі. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя*: матеріали круглого столу (Київ, 15 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С.90-93.

5. Кондратова І. Застосування інновацій у діяльності судді: етичний аспект. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 21 жовтня 2022 р.). Чернівці, 2022. С.39-42.

ДОДАТОК 2

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки, отримані в процесі дослідження, обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, а саме: «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (Одеса, 06 листопада 2020 р.); «Актуальні проблеми судового права» (Харків, 23 квітня 2021 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (Чернівці, 29 жовтня 2021 р.); «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя» (Київ, 15 грудня 2021 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (Чернівці, 21 жовтня 2022 р.).